

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
T Ü R K T A R İ H K U R U M U

ISSN 0041-4255

BELLE TEN

DÖRT AYDA BİR ÇIKAR

Cilt : XXXI

No : 122

Nisan 1967

T Ü R K T A R İ H K U R U M U B A S I M E V İ — A N K A R A

2001

İ Ç İ N D E K İ L E R

Makaleler, İncelemeler :	Sayfa
ÖNEY, GÖNÜL : Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları (22 resimle birlikte)	143
————— : Die Figurenreliefs an der Hüdavent Hatun Türbe in Niğde. (Mit 22 Abb.).....	155
ÜÇÖK, DOÇ. DR. BAHRİYE : İslâm Devletlerinde bazı Nâibeler	169
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İ. HAKKI : Şehzade Mustafa'nın ölümünde Med- hali olan Vezir-i Âzam Rüstem Paşa'nın ikinci sadaretinde Yeni- çerilerin Ağalarından şikâyeti havi Kanunî Sultan Süleyman ile Rüstem Paşa'ya pek ağır Mektupları (2 fotokopi ile birlikte)	191
ÜNVER, ORD. PROF. DR. SÜHEYL : Yetmiş yıl önce Konya (3 fotokopi ile birlikte)	201
HOWARD, HARRY N. : The Entry of Turkey into World War II	221
Bibliyografya :	
TANSEL, F. A. : Dr. Olcay Önertoy, <i>Midhat Cemal Kuntay'ın Namık Kemal adlı Eserinin Şahıs ve Eser adları İndeksi</i>	277
MANSEL, ORD. PROF. DR. ARIF MÜFİD : Friedrich Karl Dörner, <i>Kommagené. Ein Wiederentdecktes Königreich</i>	283
1966 yılının ikinci yarısında Kitaplığımıza gelen kitap ve dergiler	287

BELLETTEN

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü
Türk Tarih Kurumu Adına
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU

Proprietor and Redactor in Chief
Turkish Historical Society
PROF. DR. YUSUF HALAÇOĞLU

Adres/Address:

Türk Tarih Kurumu Kızılay Sokak No: 1

06100-Sıhhiye/ANKARA

Tel: 310 23 68 (11 Hat)

Fax: 310 16 98

Internet: <http://www.ttk.gov.tr>

email: yusuf@ttk.gov.tr

ISSN 0041-4255

İkinci Baskı: 2001

BELLE TEN

Cilt: XXXI

NİSAN 1967

Sayı: 122

NİĞDE HÜDAVENT HATUN TÜRBESİ
FİĞÜRLÜ KABARTMALARI

GÖNÜL ÖNEY

Niğde'de 1312'ye tarihlenen Hüdavent Hatun türbesi figürlü kabartmaları konu, stil ve sembol bakımından bilhassa ilgi çeker. Daha önce tanıtılan bu eser, kabartmaları açısından incelenmemiştir¹. Türbede yüksek kabartma ile işlenen sirenler, arslanlar (belki de panter, veya kaplan), daha alçak kabartma ile çift başlı kartal, başka arslan tasvirleri ve ancak dikkatli bir araştırma ile farkedilen, bitkisel arabesk dekorasyonun içine ustalıkla gizlenmiş muhtelif insan figürleri dikkati çeker. Bu kabartmaları aşağıda tanıtalım :

İnsan Kabartmaları :

Türbenin kuzey tarafında külâh çatıya geçişi sağlayan tambur kısmında, bariz olarak seçilen çift başlı kartal kabartmasının solunda, sağır niş sistemi içinde cepheden bir insan başı seçilir (Resim 1 a,b). Arabeskli zemin içine gizlenmiş olan baş ancak dikkatle bakılınca görülür. Ölçüler takriben 0.10 × 0.10 m. dir. Maske şeklinde, bir palmet yaprağı formuna benzetilerek verilen başta Selçuk stiline uygun olarak Türk tipi üç dilimli taç vardır².

¹ Gabriel, A. Monuments Turcs d'Anatolie. Tome I. s. 146, PL. L, 1, Fig. 100

² Moğolistan'da Kudirge kaya resimlerinde (M.S. 5. asır) tanrıça figürünün başında bu tip taç görülür. Bak Maenchen-Helfen, O. Crenelated Mane and Scabbered Slide. Central Asiatic Journal Nr. 2. Abb. 28, s. 120.

Gazne sarayı kabartmalarında siren, sfenks gibi efsanevi yaratıklar bu tip taç taşımaktadırlar (11 - 12. asır). Bak Bombaci, A. Introduction of the Excavations

Batı cephesinde tambur nişinin alt kısmında yine arabeskler içine ustalıklı gizlenmiş cepheden bir insan başı mevcuttur (ölçüler 0.7×0.7 m. Resim 1 c.).

Türbenin doğu cephesinde giriş portalinin sağında, sütun başlığı üzerinde palmet yaprakları ve üç insan başından müteşekkil bir dekor dikkati çeker (Resim 2). Cepheden ve maske şeklinde verilen başlar boyun kısmından palmet yaprakları ile birleşmekte ve bitkisel bir bordür meydana getirmektedir³. Başlarda palmet şeklinde bitkisel karakter kazanmış üç dilimli taç yükselir. Takriben 0.7×0.7 m. ebadındadırlar.

Maske şeklindeki bir baş da türbenin batı tarafında görülen çift başlı kartalın boyunları arasında yer almaktadır (Resim. 12 a.b.) (Bak ilgili bölüm). Takribi ölçüler 0.7×0.7 m. dir.

Türbede insan başları haricinde, portalin solunda, mihrabiye üzerindeki bitkisel arabeski panoda çok ustalıklı gizlenmiş cepheden bir bütün insan kabartması mevcuttur (Resim 3a, b). Figür 0.5×0.7 m. ebadındadır. Geometrikleşmiş figürde baş gövdeye göre büyük tutulmuştur. Maske şeklindedir. Bacaklar sarmaşık saplarına intibak ettirilerek açık olarak verilmiştir. Eller önde kavuşmuştur. Kıyafet

at Ghazni. Rome 1959 (Reprinted from East and West, New Series Vol. 10 Nos. 1 - 2) s. 13, 14, Fig. 11, 12.

Fatimî kültürünü ve sanatını aksettiren Palermo'daki Capella Palatina tavan boyamalarında bağdaş kurarak oturan hükümdarlar bu tarz taç kullanırlar (1140). Bak Monnered de Villard, U. Le Pittura Musulmane Al Saffito Della Capella Palatina. Palermo - Roma 1950, Pl. 201 - 206.

İran Selçuk'lularında el sanatlarında bilhassa seramiklerde tasvir edilen hükümdarlar, bazı masal hayvanları yine üç sivri dilimli taçla tasvir edilmişlerdir. Bak Pope, A. U. A Survey of Persian Art. London - New York 1938, Bd. V. Pl. 631 B, 707 C. Ermeni kabartmalarında tamamen ayrı Orta Asya kaynaklarından etkilenerek Selçuk stilinde tasvir edilen sirenlerde bu tip taçlar görürüz. Bak. Baltrušaitis, J. Etudes sur l'Art Medieval en Géorgie et en Arménie. Paris 1929. Pl. LX, 95.

Anadolu'da Selçuk'lu devrinde bu tip taçların en orijinal örneklerini Konya kalesine ait (bugün Konya İnce Minare Medrese müzesinde) melek figürlerinde görürüz (1221) Bak. Sarre, Der Kiosk von Konya Berlin 1936 Abb. 3, 4. Rice, T.T. The Seljuks, London 1961, s. 267, Resim. 62.

³ Sütun başlıklarında küçük başlara Kayseri Sahipata medresesi portalinde de rastlamaktayız (1267-68). Portalin iki yanında, sütuncelerin tepesinde arslan, insan başları görülür. Bak. Monuments Turcs Tome I, s. 65, PL. XVI, 2

belli olmaz⁴. Figürün altında tam olarak seçilmeyen, yatar vaziyette insan olması mümkün olan bir tasvir mevcuttur.

Arslanlar: (panter veya kaplan da olabilir)

Türbenin güney-batı cephesinde sağır niş kemerinin üstünde karşılıklı simetrik ve dikey yerleştirilmiş, dolgun yüksek kabartma ile iki arslan görülür. Ölçüler 0.25 × 0.5 m. dir. Kabartmaların arasında iki dolgun rozet mevcuttur, ortada kırık olan kısımda siren kabartmalarının arasında olduğu gibi (Bak. resim 7a.) bir üçüncü rozet bulunduğunu tahmin ediyoruz. Tasvirler oldukça haraptır (Resim 5, a, b, c). Gövdeleri profilden, başları cepheden işlenen arslanlar arka ayakları üzerine oturur gibi verilmiştir, soldakinin ön bacakları kırıktır. Kaba yüz işleniş Selçuk arslanlarının yüz tipine uygun olarak dolgun sarkık yanaklı, iri badem gözlüdür. Kalın yassı burun kaş hattı ile birleşir⁵. Arka bacakların arasından geçen kuyruk sırta ejder başına benzer bir kabartma ile son bulur⁶.

⁴ Kayseri Karatayhan'da dış portalde, yan bordürlerde aynı şekilde arabeskler içinde büyük ustalikle insan başı figürü gizlenmiştir. Anadolu'da Hüdavent Hatun kabartmalarına en benzer örnekleri teşkil etmektedirler. (1240). Bak. Erdmann, K. Das Anatolische Karavansaray des 13. Jahrhunderts 1 - 11, Berlin 1962. No. 32, s. 122. Ermeni sanatında Abbasi etkilerini aksettiren (915 - 921) Ahtamar adasındaki Mukaddes Haç kilisesinde maske şeklinde benzer başları bütün bir friz halinde görürüz. Bak. Otto-Dorn, K. Türkisch Islamisches Bildgut in den Figurenreliefs von Ahtamar. Anatolia VI, 1961 Ankara, Taf. IV. a.

⁵ Selçuk arslanlarında tipik olan bu yüzler Kayseri Kalesi (1224), Çardakhan (1230) heykellerinde, Diyarbakır Ulu camisi (1156 - 1178), Alanya Alarahan (1229 - 1232), Denizli Akhan (1253 - 54), Akşehir Taşmedrese çörtende (bu parça aynı medresenin müzesindedir), Niğde Alaeddin camisi (1223), Kayseri Sultanhan (1232 - 36), Kayseri Huand Hatun (1237-38), Kayseri Sahibiye medresesi (1267-68) çörtenderinde, Diyarbakır dışkaledede Yedikardeş ve Ulubadan burçlarında (1208-81), Silvan kalesi (1165, 1203), Kesikköprühan (1228-29), Gaziantep, Adana, Ankara Etnoğrafya müzelerinde bulunan 13. asır kabartmalarında görülmektedir. Bak. Öney, G. Anadolu Selçuk'larında Heykel-Figürlü Kabartma ve XIV. XV. asırlarda devamı. Ankara 1965. Cilt I. Katalog 33-69, Cilt II Resim 53-115. (Basılmamış doçentlik tezi).

⁶ Birçok Selçuk'lu arslanlarında aynı özellik dikkati çekmektedir. Cizre Ulu camisindeki bir bronz kapı tokmağında arslanlar ejder başı ile son bulur. Bak Öney, G. Aynı eser Cilt I, Kat. 166, Cilt II, Resim 179 a, b. Tamamen eş bir başka kapı tokmağı Berlin Dahlem müzesinde bulunmaktadır ve 12. yüzyıl Mezopotamya'ya tarihlenmiştir. Bak. Kühnel, E. Islamische Kleinkunst. Braunschweig 1963. Abb. 130. Kesikköprühan portalindeki arslan kabartmalarında kuyruklar ejder başı ile son bulur. Bak. Özgüç, T. - Akok, M. Üç Selçuklu Abidesi. Belleten Cilt XXII, 86,

Türbenin batı tarafından tambur kısmının altında, insan başlı ve çift başlı kartal kabartmalı nişlerin altında, çok kaba işlenmiş alçak kabartma arslanlar görülür. Sağdaki sağa, soldaki sola yürür. Ölçüler 0.25×0.15 m. dir. Başlar yine cepheden, gövdeler profil-dendir (Resim 6).

Sirenler :

Türbede dolgun kabartma ile verilen dört siren dikkati çeker. İki türbenin güney-doğu cephesinde giriş portalinin solunda pencere kemerinin üzerinde, birbirine dönük vaziyette simetrik yerleştirilmiştir. Ölçüler 0.30×0.55 m. (Resim 7 a, b, c). Aralarında ortadaki daha büyük olmak üzere üç dolgun kabartma rozet yer alır. Sirenlerin gövdeleri profilden, başları cepheden verilmiştir. Selçuk yüz tipine uygun olan yüzlerde iri badem gözler, kaş hattı ile birleşen yassı uzun burun ve küçük ağız dikkati çeker⁷. Saçlar soldaki tasvirde seçebildiğimize göre yine tipik Selçuk insan, siren, sfenks başlarında olduğu gibi uzundur⁸. Başlarında maskelerdekine benzer üç dilimli sivri taç vardır. Gövdelerde pul motifi dikkati çeker. Soldaki sirenin kanadı üzerinde bir rozet mevcuttur. Kuyruklar yelpaze şeklinde dilimlidir⁹. Sırtta kanattan yükselen, Selçuk sirenlerinde

Ankara 1958, s. 253. Konya Alâeddin Köşkü alçılarında da arslanların sırtında ejderbaşı dikkati çeker. Bak. Öney, G. Aynı eser Cilt I, Kat. 88, Cilt II, Resim 97 a, b. Diyarbakır Müzesinde Cizre'den gelen arslan Kabartmaları (Bak aynı eser Kat 94, Resim 103 a, b,), geç devirden (15 asır) Patnos türbesi arslanları (Bak Arslanapa, O. Doğu Anadolu'daki Karakoyunlu Türbeleri. Yıllık Araştırmalar Dergisi. Ankara 1965, s. 106, Resim7), Sivas Behrampaşa hanı portalindeki arslanlar (Öney, G. aynı Kat. 96, Resim 105, Diyarbakır kalesinde Yedi Kardeş, Ulubadan Burcu arslanları bu gruptan en erken örneklerdir. (Bak. Gabriel, A. Voyages Archéologiques dans la Turqui Orientale. Paris 1940, Bd. 1, s. 118, 119, 121, Bd. II, Pl. LXVIII, 6, 8, 11.

⁷ Bu yüz tipi birçok Selçuk insan figüründe ayrıca siren ve sfenks başlarında görülür. Konya Atatürk müzesinde 1163 Env. no. da kayıtlı barbutin tekniği ile işlenmiş, Alâeddin tepede bulunmuş insan başıyla bu başların en tipik ve orijinal örneklerinden birini tanımış oluyoruz. (Resim 4). Beyşehir'de Alâeddin Keykubad'ın yazlık sarayı Kubadabad'da sıraltı ve lüsterle işlenen yıldız şekilli çinilerde bu başların çok bol örnekleri karşımıza çıkar. Bak Otto-Dorn, K. Önder, M. Erster Bericht über die Grabung in Kubadabad (Oktober 1965) Archaeologischer Anzeiger Heft 2, 1966 Abb. 7, 8, 9.

⁸ Bak dip notu 7.

⁹ Bu tarz kuyruklar bilhassa bir gurup Anadolu Selçuk tek ve çift başlı kartalı için tipiktir. Konya kalesi (1221, Konya İnce Minareli Medrese müzesinde), Divriği

tipik olan ikinci kanat kısmı tahminimize göre ejder başı ile son bulmaktadır. Harap olan bu kısımlarda soldaki kabartmada ejderin dışa dönük açık ağız ve sarkık dili, iri badem gözü Selçuk ejderlerinden tanıdığımız örneklere benzemektedir¹⁰. Bu gruptan en benzer kabartmayı Konya Alâeddin Köşkü alçısında görürüz (Resim 8) (Konya İnce Minareli Medrese Müzesi).

Türbenin kuzey cephesinde pencere kemeri üzerinde yine simetrik yerleştirilmiş iki dolgun kabartma siren figürü yer almaktadır. Bu kabartmalar tamamen cepheden verilmiştir (Resim 9 a, b, c). Aralarında dolgun kabartma ile yine ortadaki daha büyük olmak üzere üç rozet yer alır. Dış taraftakiler girdap rozettir, ortadaki kırıktır. Tamamen cepheden verilmiş olan bu sirenlerin baş kısımları maalesef tahrip edilmiştir. Sağdakinde altta saç, üstte taç ucu olması gereken çıkıntılardan bu kabartmanın kuş değil siren olduğunu anlamaktayız. Niğde kalesinde türbe ile aynı devirden olması gereken siren kabartması baş tahrip olmadan büyük ihtimalle benzer şekilde işlenmişti. (Resim 11)¹¹. Beyşehir Kubadabad sarayında sır altı tekniği ile işlenen bir çini üzerinde aynı şekilde başı taçlı, tamamen cepheden bir siren tasviri bulunmuştur (1236) (Resim 10)¹². Selçuk devrinde başkaca cepheden işlenmiş siren tanımamaktayız.

Ulu cami (1228-29) Niğde Sundurbey (1335) çift başlı kartallarında, Denizli Akhan portalindeki kartallarda, bazı Sivas ve Tokat mezar taşlarındaki çift başlı kartallarda, Sivas Gökmedrese, Erzurum Çifte Minareli medrese, Yakutiye Medresesi, Kayseri Döner Kümbed'de hayat ağacı üzerindeki çift başlı kartallarda yelpaze kuyruklar buna örnektir. Bak Öney, G. aynı eser Cilt I Kat 132-144, Cilt II Resim 141-155, Ayrıca bak Rice, T. T. The Seljuks, London 1961, s. 265, Fig. 54. Otto-Dorn, K. Die Kunst des Islam. Kunst der Welt Baden-Baden 1964 s. 148, 164. Resim 157. Gabriel, A. Monuments... s. 131, Pl. XLI, 1.

¹⁰ Selçuk ejder kabartmaları için en tipik örnekleri Konya kalesi (1221) kabartmalarında ve Konya Alâeddin sarayı alçılarında görmekteyiz (İnce Minare Medrese müzesi). Öney, G. aynı eser Cilt III, s. 108-114. Cilt I, Kat 154-161. Ayrıca bak Önder, M. Ein Neugefundenes Rumseldschukischen Drachenrelief. Arch. Anzeiger. 1961, s. 70 - 74, Resim 1 - 3. Kayseri Sultanhan (1232-36), Çankırı Hasbey Darüşşifası (1235), Kayseri Karatayhan (1240) ejderleri de bu gruptan tipik kabartmalardır. Ayrıca bak. Erdman, K. Aynı eser Teil I. No. 26, Abb. 151, No. 32, Abb. 226, 231, 223, s. 122. Arseven C. E. Les Arts Decoratifs Turcs. İstanbul 1952. s. 53, Şekil 193.

¹¹ Alâeddin devrinde yapılan kalenin 14. asır başlarında yenilediği bilinmektedir. Kabartmanın bu devirden olduğunu tahmin ediyoruz.

¹² Bu sarayın çinilerinde gövdeleri profilden, başları cepheden sirenler çok

Çift başlı kartal :

Türbenin batı tarafında külâh çatıya geçişi sağlayan tambur kısmında, sivri kemerli sağır niş sistemi içinde çift başlı kartal kabartması görülmektedir (Resim 12 a,b). Orta yükseklikteki kabartmayı bitkisel arabesk zemin kuşatır. Kartalın iki yana uzanan sivri kulaklı, kıvrık gagalı, sarkık ibikli başları gövdeye birbirine dolanıp başaşağı kalp şekli meydana getiren boyunlarla birleşir. Bu tarz çift başlı kartal boyunları geç Selçuk'lu devri için tipiktir, genellikle tepede bir palmet yaprağı ile birleşirler¹³. Hüdavent hatun örneğinde palmet motifinin yerini daha önce bahsi geçen maske şeklinde bir baş almıştır. Şisman gövdede ve kanat üst kısmında pul motifi görülür. Kanat ve kuyruk genellikle diğer Selçuklu çift başlı kartallarında olduğu gibi yelpaze şeklinde dilimlidir. Kanat uçlarının tipik Selçuk stilinde birer ejder başı ile son bulması dikkatimizi çeker¹⁴. Arabesk zemin üzerinde yer alan Selçuk çift başlı kartallarında kanat ve kuyruk uçlarının bu şekilde ejder başı ile son buluşu karakteristik bir özelliktir (Daha sonra bunun sembolik izahı yapılmaktadır). Divriği Ulu camisi batı portalindeki çift başlı kartal kabartması örneğimizle büyük benzerlik gösterir¹⁵.

Görülüyor ki yukarıda tanıttığımız Niğde Hüdavent Hatun Türbesi kabartmaları geç devirde motif ve stil bakımından Selçuk

boldur. Tamamen cepheden tek örnek görmekteyiz. K. Otto-Dorn-Önder, M. Aynı eser s. 170-183, Abb. 10

¹³ Geç devirden Niğde Sungurbey (1335) (Gabriel, A. Aynı eser s. 131, Pl. XLI, 1) kabartması, Sivas Gök medrese müzesinde Env. No. 575 de kayıtlı 1347 tarihli mezar taşında, Tokat Gök medresede 1417-18 tarihli bir gurup mezar taşında, Tokat'tan Ankara Etnoğrafya müzesine gelen 1421 tarihli bir mezar taşında (Bak. Gabriel, A aynı eser Pl. LX, 4), Pantos türbesinde (15. asır. Bak. Aslanapa, O Aynı eser Şekil 8), Akşehir Kileci mescidi ahşap dolap kapaklarındaki kartallarda (15. asır) (Bak. Aslanapa, O. Türklerde Arma sanatı. Türk Kültürü sayı 16. Ankara 1964, s. 46, Resim 19) aynı özellik görülür. Konya Mevlâna müzesinde bir ahşap rahle üzerinde bulunan boyama çift başlı kartallar bu guruptan en erken örneği teşkil ederler. Bak. Rice, T. T. aynı eser resim 72.

¹⁴ Bak dip notu 10.

¹⁵ Bak Otto-Dorn, K. Die Kunst des Islam. Kunst der Welt. Baden-Baden 1965 s. 157. Bu şekilde kuyruk veya kanat uçları ejder başı ile son bulan çift başlı kartal kabartmaları Konya Alaeddin Köşkü alçılarındaki, Alaeddin devrinden bir kumaşta, (Sarre, F. Aynı eser, S. 30) Akşehir Kilesi mescidi ahşap dolap kapaklarında da görülmektedir.

figür tasvirlerini devam ettirmektedir. Bu motiflerin bir mezar anıtında hangi sembolik maksatlarla kullanılmış olabileceğini araştırdım. Orta-Asya mezar çadırından geldiği kabul edilen sivri külâh çatılı türbelerden başlayalım. İki katlı Selçuk türbeleri Orta-Asya gömülme âdetlerini nefsinde birleştirmektedir. Üstte çadıra benzer kısım ölünün Orta-Asya geleneğine göre bir kaç gün yatırıldığı mezar çadırı kısmını temsil etmektedir. Alttaki gizli mezar bölümü (krypta) ise ölünün sonra gömüldüğü gizli yere tekabül etmektedir¹⁶. Aynı şekilde türbede yer alan kabartmaların kaynağını da Orta-Asya inançlarında aramamız gerekir. Bu sahada bize şaman kültü ile ilgili inanışlar yol göstermektedir. Bunlardan faydalanarak figürleri izah edelim.

İnsan figürlerinin sembolik durumu.

Diğer figürlerden farklı ve gayet gizli olarak yerleştirilen bu kabartmaların kötü ruhlardan koruyucu, muska, tılsım gibi kullanıldıkları anlaşılmaktadır. Orta-Asya'da Altay Şamanlarının aynı şekilde koruyucu ve tılsımlı kabul ettikleri maskeler taktıkları bilinmektedir¹⁷. Şamanlar bazı hallerde maskelerle atalarının hüviyetine bürünmekteydiler¹⁸. Bilge Kagan'ın kaynatası Tonyukuk Şerefine Ulanbator doğusunda dikilmiş anıtın 1957'deki kazısında da aynı gelenekle ilgili olması gereken dört insan maskesi bulunmuştur¹⁹. M. S. 5-6 asırlardan Kudirge kaya resimlerinde tanrıça figürünün solunda büyük bir maske tasvir edilmiştir²⁰. Tanrıçadan bile büyük tutulan bu maske, ölçüsü ile de koruyucu bir tılsım olduğunu belli eder. Avrasya sanatında atlıları, cengâverleri koruyucu maksatla madenî veya ahşap plâkalar halinde at koşumlarını süsleyen maskeler de aynı maksatlarla kullanılmışlardır. Pazirik kurganlarında bulunan (M. Ö. 5 - 3) yanyana kolye gibi dizilmiş, yaldızlanmış ahşap maskeler buna misaldir²¹. Volga ve Konga bölgesinde Atilla devrinden kalma

¹⁶ Otto-Dorn, K. Die Kunst des İslam s. 155-156.

¹⁷ Eliade, M. Schamanismus und Archaische Ekstasetechnik. Zürich 1957, s.166.

¹⁸ Aynı.

¹⁹ Jisl, L. Kültekin Anıtında 1958 de yapılan arkeoloji araştırmalarının sonuçları. Belleten Nr. 107, Ankara 1953, S. 393.

²⁰ Maenchen-Helfen aynı.

²¹ Rudenko, S. I. Kultura Paseleniya Garpogo Altaya we Skithskae Wremya, Moskau 1953, Taf. XLIII.

²² Werner, J. Beitrage zur Archaeologie des Atilleereiches München 1956, s. 73, Taf. 2, 3, 11, 12, 40, 60.

Hun mezarlarında da altın pullar halinde benzer maskeler bulunmuştur²². Macaristan'da ele geçen Avarlara ait, profilden verilmiş bronz plâkalar halindeki başlar da bu gruba girer²³.

İslâm sanatında görülen maskelerin de aynı maksatlarla kullanıldığını tahmin ediyoruz. Mezopotamya ve güney-doğu Anadolu'da bulunan sırsız barbutin tekniği ile işlenen küplerde taht ve hayvan kabartmaları arasında oldukça büyük tutulmuş maskeler en orijinal örnekleri vermektedir (12 - 13. asır). Mardin, İstanbul Türk ve İslâm Eserleri, Şam müzelerinde teşhir edilmekte olan bu eserlerde maskeler arslan, kuş, siren gibi diğer yaratıklarla birlikte tahtı koruyan bir tılsım gibi kullanılmaktadırlar²⁴. Konya Alâeddin tepede bulunan, bu gruptan olması gereken barbutin tekniği ile işlenen bir insan başı dikkati çeken örneklerden biridir (Resim 4, Konya Atatürk Müzesi). Kubadabad sarayında bulunan bir lüster çini üzerinde de yanaklarında dövme motifi ile tılsımlı maske tasvir edilmiştir.

Yukarıdaki izahlardan sonra Niğde Hüdavent Hatun türbesindeki insan kabartmalarının büyük ihtimalle ölünün ruhunu koruyucu, kötü ruhları ürkütücü maksatla kullanıldığını söyleyebiliriz.

Arslan figürlerinin sembolik durumu (Panter veya kaplan da olabilir):

Arslan bilindiği gibi prehistorik devirlerden itibaren Anadolu'da, daha sonra Eski Şarkta, Antik sanatta, aynı şekilde Orta - Asya göçebe sanatında muhtelif sembollerle kullanılmış en yaygın hayvan tasvirlerindedir. Arslan bu muhtelif bölge ve devirlerde nazarlık, bekçi, koruyucu unsur, aydınlık - güneş sembolü bazen de arma, totem olarak kullanılmıştır. İslâm sanatında da bu maksatlarla tasvir edildiği çeşitli örnekler vardır. Bizi burada ilgilendiren İslâm sanatında mezar anıtı ile ilgili kullanılışdır. Yine aynı kaynaklardan istifade ederek bu tasvirlerin sembolik izahını yapmağa çalışalım. Orta - Asya'da Şaman inancına göre de arslan, panter, kaplan kudret sembolü koruyucu bir unsur olarak kabul edilirdi. Bu inanışlara göre baş ruhların

²² Nandor, F. Bronzeguss und Nomadenkunst. Eurasia Septentrionalis Antiqua No. IX, Prague 1929, s. 28, Taf. VII, 6, 14 - 19.

²⁴ İstanbul müzesindekiler 1740 Env. No. da, Şam müzesindeki küp 1795 Env. No. da, Atatürk müzesindeki baş 1163 Env. No. da kayıtlıdır. Başka örnekler için bak. Reitlingen, G. Unglazed Relief Pottery from Northern Mesopotamia. Ars Islamica XV - XVI. 1951. Fig. 11, 12, 15, 16, 19.

²⁵ Findeisen, H. Das Schamanentum. Stuttgart 1957. s. 21.

idolleri panter, kaplan şeklindedir²⁵. Yakutlara, Goldenlere göre panter ve kaplan Şaman'a gök yüzü ve yer altı seyahatlerinde yardımcı olan ruhlardır, bu yolculukta Şamanı kötü ruhlardan korurlar²⁶. Buna dayanarak Niğde Hüdavent Hatun türbesinde tasvir edilen arslanların ölünün ruhunu koruyucu ve aynı zamanda gök yüzü yolculuğunda yardımcı olarak düşünüldüğünü kabul edebiliriz. Arslanların arasında yer alan rozetler büyük ihtimalle yolculuk sonunda varılan gezegenlerdir. Rozet tasviri geleneğinin de Orta-Asya kaynaklı olduğunu söyleyebiliriz. Ay, güneş ve gezegenler Şaman davullarında, elbiselerinde aynı şekilde yuvarlak rozetlerle belirtilmektedir²⁷. Ankara Etnoğrafya ve Tokat müzelerinde bulunan bazı mezar taşları üzerinde de aynı sembolik maksatlarla arslan - rozet kompozisyonları verilmiştir²⁸. Selçuk sanatında portal, mihrap ve mezar taşlarında çok bol olarak görülen rozetlerin de ay, güneş ve gezegenleri sembolize ettiği kabul edilmektedir²⁹.

Sirenlerin sembolik durumu :

Yine Orta-Asya inançları bize sirenlerin mezar semboliği ile ilgili tasvirini açıklamaktadır. Şaman inançlarına göre Şaman'a yer altı ve gök yüzü seyahatinde refakat eden koruyucu ruhlar aynı zamanda kuş şeklinde efsanevi yaratıklardır³⁰. Siren de efsanevi yaratıklardan olduğuna göre ölünün ruhunu koruyucu veya ruha refakat edici olarak kullanıldığını kabul edebiliriz³¹. Arslan figürlerinde olduğu gibi sirenlerin arasında burada da yolculuk sonunda varılan gök yüzünü (cenneti) sembolize eden rozetlerin bulunuşu bu fikri doğrular³².

²⁵ Eliade, M. Aynı eser s. 82.

²⁷ Aynı s. 152, 170, 171.

²⁸ Anadolu Selçuk arslanlı mezar taşları hakkında tarafımdan ayrıca bir makale hazırlanmaktadır.

²⁹ Otto-Dorn, K. Die Kunt des Islam. s. 148-149. Ayrıca bak Öney, G. Artuklu devrinden Bir Hayat Ağacı Kabartması Hakkında. Über eine Ortukidische Lebensbaum Darstellung. Vakıflar Dergisi VII. Ankara 1967.

³⁰ Eliade, M. aynı eser s. 204.

³¹ Kubadabad sarayında (1236) sultan tasvirleri ile birlikte görülen siren gurubu büyük ihtimalle aynı sembolik kaynağa dayanır. Kötülükten koruyucu ve aynı zamanda avda v.s. uğur getirici olarak kullanıldıklarını tahmin edebiliriz. Konya Alâeddin sarayı alçılarındaki sirenler, Konya kalesi taş kabartma sireni aynı maksatlarla tasvir edilmiş olmalı.

Çift başlı kartalın sembolik durumu :

Tek ve çift başlı kartal, çok girift muhtelif sembolik maksatlarla kullanılmıştır. Orta-Asya'da çok yaygın olan kartal kültüründe tek veya çift başlı kartalı koruyucu, nazarlık, tılsım, aydınlık-güneş sembolü, havayı tayin eden unsur olarak görürüz³³. Bizi burada ilgilendiren mezar sembolüğü ile ilgili kullanılışdır. Yine Orta-Asya'da Şaman inançlarını araştırılm. Yakutlar ölümden sonra ruhların kuş şeklinde göğe yükseldiğine inanırlar³⁴ (Bu kuş kartal da olabilir). Orhon kitabelerinde de ölen kimsenin kuş şeklinde uçtuğuna inanıldığından bahsedilir³⁵. Şaman inançlarına göre her insanın kuş şeklinde bir koruyucu ruhu vardır, ölünce kuş şeklindeki bu ruh göğe yükselir, insan ancak ölüm halinde tekrar kuş gibi uçmak kaabiliyetini kaza-

³³ Antik sanatta da sirenler mezar anıtında kullanılmıştır. Likya devrinden (M.ö. 6. asır) Xantos sirenleri buna örnektir. Stil bakımından Niğde Hüdavent Hatun Kabartmalarından büyük farklılık gösterirler. Bütün paralellerle Niğde örneklerinde Orta-Asya dünyası hakimdir. Xantos için bak Akurgal, E. Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander. Berlin 1961. Taf. V, Abb. 77.

İslam sanatında Selçuk öncesinde de Niğde örnekleriyle tamamen eş stille siren tasvirleri vardır. Gazne sarayı mermer kabartmalarındaki tasvirler (11-12. asır) Selçuk sirenini zannedilecek kadar benzerlik gösterir. (Bak. Bombaci, A. Aynı). Fatimi kültürünü ve sanatını aktiren (1140) Capella Palatina sirenleri de böyledir. (Bak. monnered de Villard. Aynı eser Pl. 241 - 244), Fatimi lüster seramiğinde ve ahşap işçiliğinde çok stilize olarak tasvir edilen sirenler de bu guruptan önemli mukayese örnekleridir. (Bak Baer E. Sphinxes and Harpies in Medieval Islamic Art. The Israel Oriental Society Oriental Notes and Studies. No. 9. Jeruralem 1965. Pl. 111, 6, IV, 7, XLII, 72). İran Selçuk el sanatlarındaki siren örnekleri de aynı özellikleri gösterir. (Bak. Baer, E. Aynı eser. Lüster Seramik için Pl. VIII, 13, 14. Lakabi seramik için Pl. IX, 15, Minai tekniği ile yapılan seramik için Pl. XXXIX, 68, XL, 69 örneklerine, metal işçiliği için Pl. XV, 25, 26, XVI, 27, 28, Pl. LIII, 94, XXXIX, 68 örneklerine bak. Ayrıca bak Pope, A, U. Aynı eser. Vol. V. Pl. 631B, 680B, Vol. VI, Pl. 1291A, 1292A, 1295A, 1299C.)

Aynı ana kaynaklardan etkilenen Ermeni sirenleri yine eş stille karşımıza çıkarlar. (Etchmiadzin kilisesi 11-12. asır sirenleri için bak. Baltrusaitis, J. aynı eser Pl. LX, 95, Ani St. Grégoir kilisesi 1215 sirenleri için bak aynı eser Pl. LXV, 103). Aynı asır Ermeni minyatürlerinde de bu tip siren tasvirlerine rastlanır. (Bak. Sakisian, A. Pagés d'art Arménien. Paris 1940, Pl. 1, Fig. 1.)

³⁴ Öney, G. Aynı eser Cilt III. s. 89-94.

³⁵ Harva, U. Die Religiösen Vorstellungen der Altaischen Völker. Helsinki 1938, s. 380.

³⁶ Otto-Dorn, K. Türkische Grabsteine mit Figurenreliefs aus Kleinasien. Ars Orientalis 1959, s. 71, Ayrıca bak. Barthold, W. Histoire des Turcs d'Asie Centrale. 1945. s. 15.

nır³⁶. İslâmiyetin kabulünden sonra da Türk'lerde bu inancın şuur altında devam ettiğini ölen kimse için "aramızdan kuş gibi uçup gitti" denmesinden anlamaktayız³⁷.

Niğde Hüdavent Hatun kartalında kanat uçlarının ejder başı ile son bulması ise şu şekilde izah edilebilir: Daha önce belirttiğimiz gibi bu şekilde kanat ve kuyruk uçları ejder başı ile son bulan çift başlı kartallar diğerlerinin aksine daima arabesk zemin üzerinde yer almaktadır. Çift başlı kartal ejder kompozisyonunun görüldüğü önemli bir başka örnek de farklı düzenle Erzurum Çifte Minareli Medresede (13. asrın sonu) karşımıza çıkar. Burada çift başlı kartal hayat ağacı üzerinde, çift ejder ise altında yer almaktadır³⁸. Düşüncemize göre kanat uçları ejder başlı çift başlı kartallarda arabesk zemin hayat ağacı yerine geçmektedir. Böylelikle bu tasvirlerle özetli bir şekilde hayat ağacı, çift başlı kartal, ejder kompozisyonu sunulmaktadır. 13. asır sonlarından Kayseri Döner Kümbed'de hayat ağacı tepesinde çift başlı kartal, altında ise yine ağacı koruyucu arslan kabartmaları ile bu kompozisyonun türbe üzerinde değişik düzenli bir paraleline rastlamaktayız³⁹. Konya Mevlâna müzesinde bulunan bir Kur'an rahlesi üzerinde ise (13. asrın ilk yarısı) Niğde Hüdavent Hatun örneğine daha yaklaşık olarak çift başlı kartal, arabesk zemin (ε̇zâç) ve ejder başları yerine arslanlar tasvir edilmektedir⁴⁰. Böylece açıklanan hayat ağacı birleşimi çift başlı kartalın türbede daha önce bahsedilen Şamanizmle ilgili sembolik izahını kuvvetlendirmiş olur. Şöyle ki, Orta Asya Şaman inançlarına göre hayat ağacı dünyanın eksenidir, Şaman'a gök yüzü veya yer altı seyahatinde ağaç, merdiven veya

³⁶ Barthold, W. aynı.

İran'da Rey şehrinde aynı inanış sebebiyle çift başlı kartal tasvirli kefen ve tabut kumaşları kullanılmaktaydı. (Bak. Picard, M. Scènes d'apothéose sur des soiries provenant de Raiy. Artibus Asiae Vol. 14, 1951. s. 306-341).

³⁷ Kuşlu mezar taşları hakkında tarafımdan bir makale hazırlanmaktadır.

³⁸ Rice, T. T. The Seljuks. s. 266, Abb. 55, Ayrıca bak. Rogers, J.M. The Çifte Minare Medrese at Erzurum and the Gök Medrese at Sivas. Anatolien Studies XV. 1965, s. 82 - 84.

³⁹ Gabriel, A. Monuments. ... s. 78, PL. XX, 1, 2.

⁴⁰ Rice, T. T. aynı eser Abb. 72.

⁴¹ Eliade, M. aynı eser s. 171, 259 ayrıca bak. Wensick, A. J. Tree and Bird as Cosmological symbols in Western Asia. Verhandelingen der Koninklijke Akademie von Wetenschappen Afdelink Letterkunde. Vol. 22, 1. Amsterdam 1921, s. 1-35.

yol vazifesi görür⁴¹. Şaman ağacını kötü ruhlardan koruyan yaratıklar ise arslan, ejder (yılan) veya başka masal yaratıklarıdır⁴². Gök ile yeri bağlayan hayat ağacıdır, bu ağacın tepesindeki tek veya çift başlı kartal ağaç yoluyla öbür dünyaya geçmekte yardımcı olur⁴³. Şu halde Niğde Hüdavent Hatun türbesinde çift başlı kartal - ejder başları, arabesk zemin kompozisyonu Orta-Asya Şaman inançları ile aydınlanmakta, mezar sembolüğü ile ilgili bir kabartma olarak izah edilmektedir.

Yukarıdaki izahlardan sonra Niğde Hüdavent Hatun türbesi kabartmalarını Orta-Asya Şaman geleneklerini Selçuk devri sonunda da devam ettiren çok orijinal tasvirler olarak kabul edebiliriz⁴⁴.

⁴¹ Eliade, M. aynı eser s. 170, 262, Ayrıca Harva, U. Aynı eser s. 85.

⁴³ Şamanizmde ağaç kuş ilişkisi için bak. Eliade, M. aynı eser s. 259, 262, 158, 160.

⁴⁴ Selçuk sanatında Şaman kültü etkileri için bak Turan, O. Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti. Ankara 1965. s. 259

DIE FIGURENRELIEFS AN DER HUDAVENT HATUN TÜRBE IN NIGDE

GÖNÜL ÖNEY

Die Figuren - Reliefs in der um 1312 datierten Hudavent Hatun Türbe in Niğde erwecken im Thema, Stil und in der Symbolik unsere Aufmerksamkeit. Die Reliefs in dem bereits publizierten Bau wurden bis heute nicht bearbeitet¹. Auf der Türbe sind im Hochrelief Sirenen, Löwen (vielleicht auch Panther oder Tiger), weniger plastisch dargestellte doppelköpfige Adler, weitere Löwen und im Arabesken-Dekor versteckte maskenartige Menschen - Köpfe abgebildet. Ehe wir auf deren nähere Deutung eingehen, möchten wir zunächst diese Figuren näher bekannt machen.

Menschen Reliefs :

Auf der Nord - Seite, auf dem zum Giebel-Dach überleitenden Tambour, sieht man in der dem Doppeladler benachbarten Blendnische einen "en face" gegebenen Menschen-Kopf (Abb. 1a, b). Die Masse des im Arabeskenwerk versteckten Menschen-Kopfes sind 0.10×0.10 m. Der Kopf ist mit der drei zackigen innerasiatischen Krone im seldschukischen Stil Palmetförmig ausgebildet². Auf der West-Seite, auf dem unteren Teil der Tambour-Nische sieht

¹ Gabriel, A. Monuments Turcs d'Anatolie. Tome I. S, 146, Pl. L, 1, Fig. 100.

² Bei den Felszeichnungen aus Kudirge in der Mongolei (5. Jahrhundert nach Chr.) trägt die Göttin eine ähnliche Krone. (Siehe Maenchan-Helfen, O. Crenelated Mane and Scabbered Slide. Central Asiatic Journal Nr. 2. Abb. 28, s. 120). Auch die Sirenen und Sphinxen auf dem Marmor-Relief vom Ghazni Palast (11-12. Jahrhundert) tragen verwandte Kronen. (Siehe Bombaci, A. Introduction of Excavations at Ghazni. Rome 1959, Reprinted from East and West, New Series, Vol. 10, Nos. 1-2. S, 13, 14, Fig. 11, 12).

Bei den hockenden Fürsten auf den Decken-Malereien der Capella Palatina in Palermo (1140), in dem sich die fatimidische Kultur und Kunst spiegelt, ist die Bekrönung ähnlich. (Siehe Monnered de Villard, U. Le Pittura Musulmane Al Saffito Della Capella Palatina. Palermo-Roma 1950, Pl. 201-206.) In der Seldschukischen Kleinkunst in Persien, besonders in der Keramik tragen die Sultane und die Fabelwesen ebenfalls dreizackige Kronen. (Siehe Pope, A. U. A Survey of Persian Art. London-New York 1938, Vol. V. Pl. 631 B, 707 C.

man einen ebenfalls im Arabeskenwerk versteckten Menschen-Kopf. (Masse 0.7×0.7 m. Abb 1 c).

Auf dem Säulen-Kapitel rechts vom Portal fällt ein Dekor von drei Menschenköpfen und Palmet-Blättern auf (Abb. 2). Die menschenartig "en face" gegebenen Köpfe verbinden sich durch die Palmet-Blätter zu einer Bordüre³. Auch diese Köpfe sind mit Dreizack-Kronen von Palmet-Charakter bekrönt. Die Masse der Köpfe sind 0.7×0.7 m.

Ein anderer maskenartiger Kopf ist zwischen den Köpfen des Doppeladlers auf der West-Seite der Türbe eingefügt (Abb. 12. Siehe Adler Kapitel). Die ungefähren Masse sind 0.7×0.7 m.

Abgesehen von den Köpfen, findet sich erstaunlicherweise im Arabeskenfeld, über der Seitennische (mihrabiye) eine sehr geschickt versteckte volle Figur in "en face" Ansicht (Abb. 3a, b). Die Masse sind 0.5×0.7 m. Diese Figur ist völlig geometrisiert wieder gegeben. Der Kopf ist im Verhältniss zum Körper sehr gross. Die gespreizten Beine folgen der Arabesken-Linie. Die Hände sind vor dem Bauch gefaltet. Eine Bekleidung ist nicht zu erkennen⁴. Unter der Figur ist undeutlich ein Flach-Relief zu sehen, dass vielleicht eine zweite auf dem Rücken liegende Menschen-Figur sein könnte.

Die Armenischen Sirenen-Reliefs, die wie die Seldschuken von Innerasien beeinflusst sind, zeigen auch Dreizack-Kronen. (Siehe Baltrusaitis, J. Etudes sur l'art Médieval en Géorgie et en Arménie. Paris 1929. Pl. LX, 95.).

In der seldschukischen Epoche Anatoliens sind die originellsten Beispiele dieser Kronenart bei den Engeln von der Konia Burg sichtbar (Ince Minareli Medrese Museum Konia). (Siehe Sarre, F. Der Kiosk von Konia, Berlin 1936, Abb. 3, 4., und Rice, T.T. The Seljuks, London, 1961, s. 267, Abb. 62).

³ Ähnliche kleine Köpfe treffen wir an den Säulen-Kapiteln am Portal von Sahipata Medrese in Kayseri (1267-68). (Siehe Gabriel, A. Monuments... Tome I, S. 65, PL. XVI, 2.).

⁴ In Kayseri sind am Karatayhan (1240) am äusseren Portal an den Seiten-Bordüren in ähnlicher Art Menschenköpfe im Arabesken-Muster versteckt. Sie zeigen die engste Verbindung zu den Nigde Hüdavent Hatun Reliefs. (Siehe Erdmann, K. Das Anatolische Karavan-saray des 13. Jahrhunderts I-II, Berlin 1962. No. 32, s. 122).

An der Kirche vom Heiligen Kreuz in Achtamar (915-921), die das Abbasidische Bildgut-Programm widerspiegelt, bilden die Masken eine ganze Bordüren-Reihe. (Siehe Otto-Dorn, K. Türkisch-İslamisches Bildgut in den Figurenreliefs von Achtamar. Anatolia VI, 1961 Ankara, Taf. IV, a).

Löwen (Panther oder Tiger?) Darstellungen:

Auf der Süd-West Seite der Türbe, sind über der Blendnische zwei symmetrisch angeordnete Löwen in Hochrelief eingefügt. Sie sind in ungewöhnlicher vertikaler Haltung dargestellt. Die Masse sind 0.25×0.25 m. Zwischen ihnen sind zwei plastische Rosetten wiedergegeben, am zerstörten Teil in der Mitte war sicher wie bei den Sirenen (siehe Abb. 7a) eine dritte Rosette vorhanden. Die Reliefs sind ziemlich zerstört (Abb. 5a, b, c). Die Löwen-Körper sind im Profil, die Köpfe "en face" gegeben und sie sitzen auf den Hinterbeinen. Die Vorderpranken des linken Löwen sind zerstört. Die grob bearbeiteten Gesichter haben mit ihren vollen Hängebacken und grossen mandelförmigen Augen den Charakter der seldschukischen Löwenköpfe. Die grosse, platte Nase verbindet sich mit den Augenbrauen⁵. Der durch die Hinterbeine gezogene und am Ende verdickte Schwanz endete sehr wahrscheinlich in einem Drachenkopf⁶.

⁵ Diese für die Seldschukische Kunst typischen Löwen-Gesichter finden sich bei den Löwen-Plastiken von der Burg in Kayseri (1224), Çardakhan (1230), an den Konsolen der Ulu Moschee in Diyarbakır (1156-1178), am Alarahan in Alanya (1129-32), am Akhan in Denizli (1253-54), an der Taş Medrese in Akşehir (dieses Stück befindet sich im selbem Museum), an den Wasserspeiern von der Alaeddin Moschee in Niğde (1123), an dem Kayseri Sultanhan (1232-36), an der Huan Hatun (1237-38) und an der Sahibiye Medrese in Kayseri (1267-68), am Kesik-köprühan in Kırşehir (1128-29), an den Reliefs von den Burg-Türmen (Yedikardeş, Ulubadan) in Diyarbakır (1208-81), an der Burg in Silvan (1165-1203), an den Reliefs (13. Jahrhundert) an dem Museum von Gaziantep und Adana, im Ethnografischen Museum in Ankara. (Siehe Öney, G. Plastik und Figurenreliefs in der seldschukischen Kunst in Anatolien, und deren Weiterleben im 14. - 15. Jahrhundert. Türkisch, unpublizierte Habilitationsarbeit), Ankara 1965, Bd. I. Katalog 33-69, Bd. II Abb. 53-115.

⁶ Viele seldschukische Löwen zeigen die selbe Eigenschaft. Die Löwen an einem Türklopfen von Cizre verbinden sich mit Drachen-Köpfen. (Siehe Öney, G. ebendort, Bd. I. Kat. 166, Bd. II, Abb. 179 a, b). Die Löwen am Portal von Kesik-köprühan haben verwandte Drachen-Schwanz-Endungen. (Siehe Özgüç, T.-Akok, M. Üç Selçuklu Abidesi. Belleten Cilt XXII Ankara 86, 1958, S. 253); auch bei den Löwen-Stuck-Reliefs aus dem Alaeddin Kiosk in Konia kommen auf dem Rücken der Löwen Drachen-Köpfe zum Vorschein; die Löwen im Diyarbakır Museum (aus Cizre) haben auch Drachen-Schwänze. (Siehe Öney, G. ebendort Bd. I, Kat. 88, Bd. II, Abb. 97 a, b. Kat. 94, Abb. 103 a, b.). Die späten Löwen vom 15. Jahrhundert auf der Türbe in Patnos (Siehe Aslanapa, O. Doğu Anadolu'daki Karakoyunlu Türbeleri. Yıllık Araştırmalar Dergisi. Ankara 1965, s. 106, Abb. 7), und von Behrampaşa Han in Sivas gehören zu dieser Gruppe. Die

Auf der West-Seite der Türbe sind unter dem Tambour und zwar unterhalb der Maske-wie der Doppel-Adler-Nische ebenfalls in Flachrelief sehr grob bearbeitete Löwen wiedergegeben. Der linke schreitet nach links, der rechte nach rechts. Die Masse sind 0.25×0.15 m. Die Köpfe sind wieder "en face", die Körper im Profil gegeben (Abb. 6).

Sirenen Darstellungen :

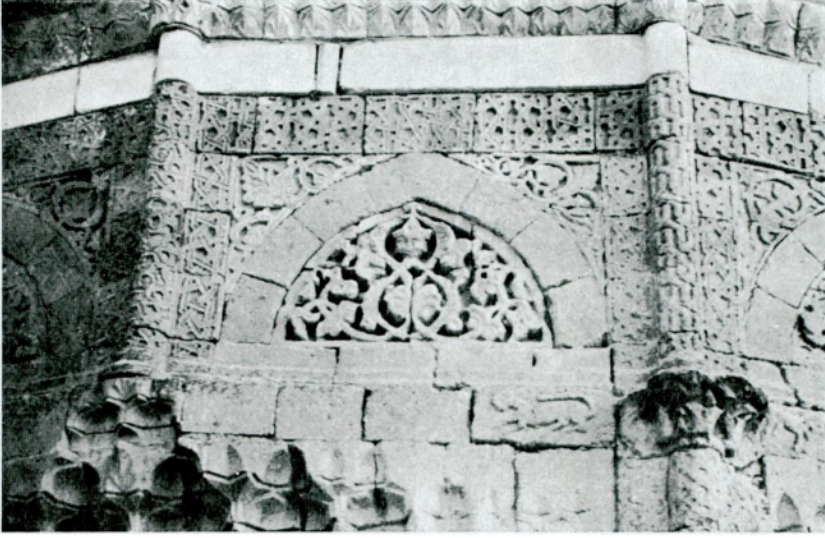
Auf der Türbe sind vier voll plastisch dargestellte Sirenen zu sehen. Zwei von ihnen sind auf der Süd-Ost Seite, links vom Portal, über einem Fensterbogen angebracht. Sie sind symmetrisch angeordnet und einander zugewendet. Die Masse sind 0.30×0.55 m. (Abb. 7a, b, c). Zwischen ihnen liegen drei plastische Rosetten, deren mittlere grösser ist. Die Köpfe der Sirenen sind "en face", die Körper im Profil gegeben. Sie zeigen mit ihren mandelförmigen Augen, ihrer flachen langen Nase, die sich mit den Augenbrauen verbindet, und dem kleinen Mund typisch seldschukische Züge⁷. Wie wir an dem linken Beispiel feststellen können, sind ihre Haare lang herabfallend, eine ebenfalls für die seldschukischen Figuren typische Haartracht⁸. Auch sie tragen Kronen von dem selben Typ wie die maskenartigen Köpfe. An ihrem Körper ist die Schuppenmusterung auffällig. Bei der linken Sirene ist am Flügel eine Rosette wiedergegeben. Die Schwänze sind fächerartig⁹. Bei beiden enden die hochstehenden Flügel

Löwen an der Diyarbakır Burg (Yedikardeş und Ulubadan Turm) sind frühe Beispiele der selben Gruppe. (Siehe Gabriel, A. Voyages Archeologiques dans la Turquie Orientale. Paris 1940, Bd. I, s. 118, 119, 121, Bd. II, Pl. LXVIII, 6, 8, LX.

⁷ Dieser Gesichtstyp ist typisch für die seldschukischen Menschen-Figuren, Sirenen- und auch Sphinx-Darstellungen. Der im Konia Alaeddin Hügel gefundene, Barbutin Kopf im Atatürk-Museum (Inv. 1163) ist eines der interessantesten Beispiele dafür (Abb. 4). Auch auf den figürlichen Lüster- und Unterglasur-Fliesen in Kubadabad trifft man eine Fülle von Beispielen des gleichen Gesichtstyps. (Siehe Otto-Dorn, K.-Önder, M. Erster Bericht über die Grabung in Kubadabad (Oktober 1965), Archaeologischer Anzeiger Heft 2, 1966, Abb. 7, 8, 9.)

⁸ Siehe Anmerkung 7.

⁹ Diese Schwanz-Form sieht man hauptsächlich auf einer Gruppe von seldschukischen Adlern und Doppeladlern wie z. Beispiel an dem Doppeladler von der Burg in Konia (1221 Konia İnce Minareli Medrese Museum), Jenen der Ulu Moschee in Divriği (1228-29), der Sungurbey Moschee in Niğde (1335), der Akhan in Denizli, jenen der Grabsteine von Sivas und Tokat, der Lebensbaum-Darstellungen von Sivas Gök Medrese, Kayseri Döner Kümbet, Erzurum Yakutiye und Çifte

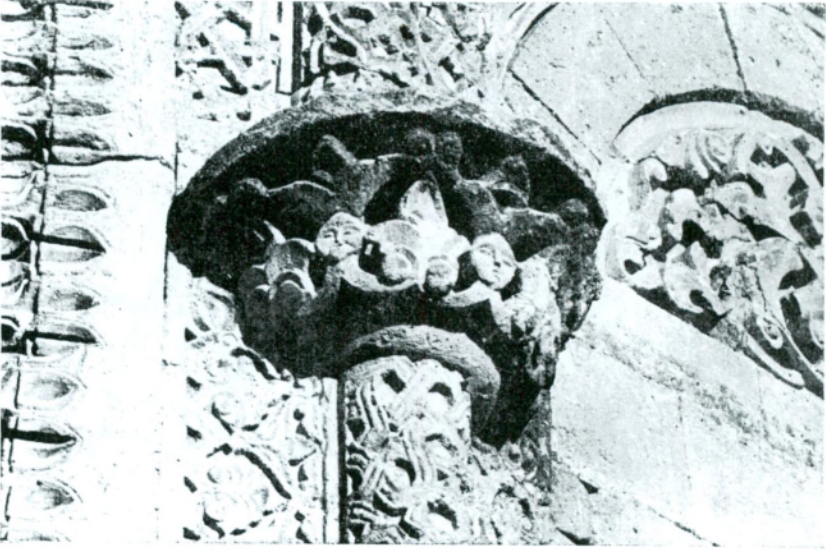
Res. 1^a — Niğde Hüdavent Hatun Türbesinde arabeskler içinde insan başı

Res. 1^b — Niğde Hüdavent Hatun Türbesinde arabeskler içinde insan başı

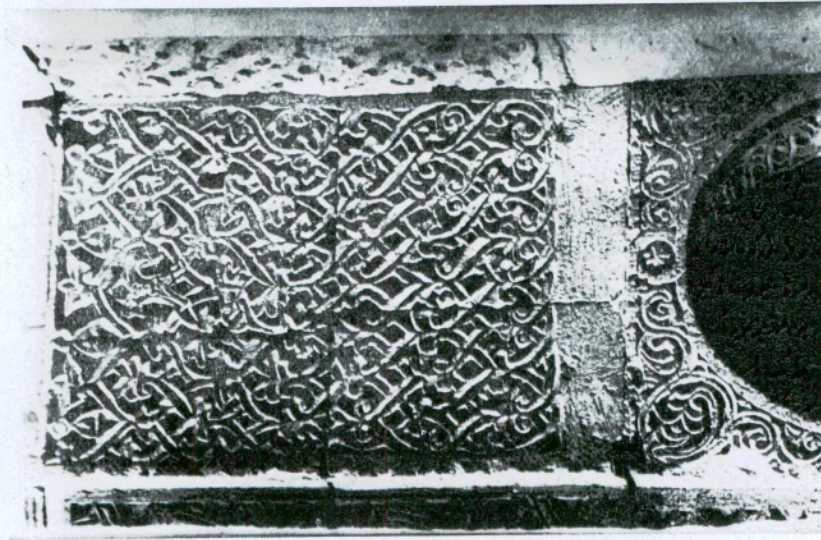
Res. 1^e — Niğde Hüdavent Hatun Türbesinde arabeskler içinde insan başı

Res. 2 — Türbede insan başlı sütun başlığı

Res. 3^b — Türbe portalinde arabeske gizlenmiş insan başı.

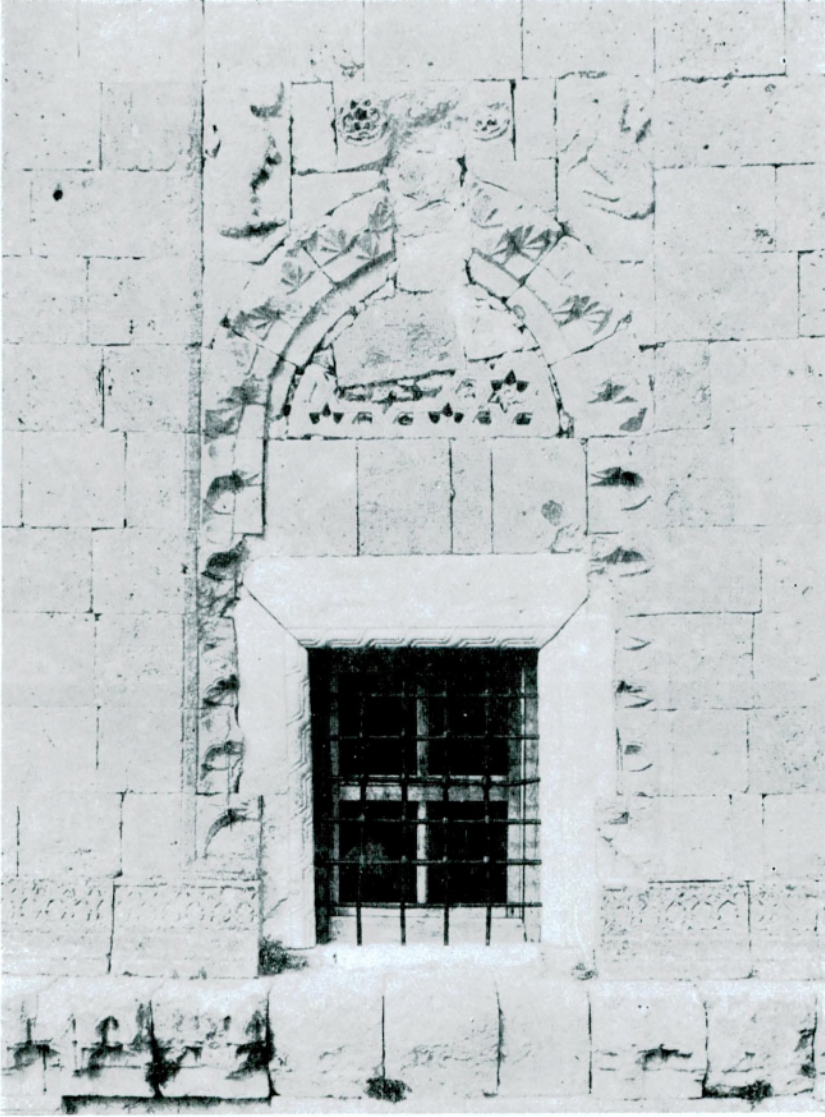

Res. 3^a — Türbe portalinde arabeske gizlenmiş insan başı.

G. Öney

Res. 4 — Barbutin baş (Konya Atatürk Müzesi)

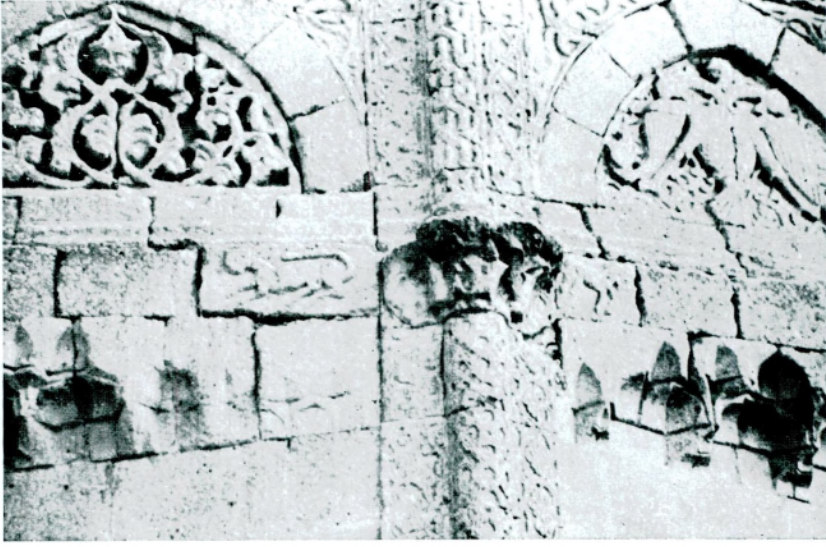
Res. 5^a — Türbede arslan figürleri

Res. 5^c — Sağdaki arslan

Res. 5^b — Soldaki arslan

Res. 6 — Nişlerin altında kaba işlenmiş arslanlar

Res. 7^a — Türbede simetrik sirenler

G. Öney

Res. 7^c — Sağdaki siren

Res. 7^b — Soldaki siren

Res. 8 — Konya Alâeddin köşkünden alçı siren

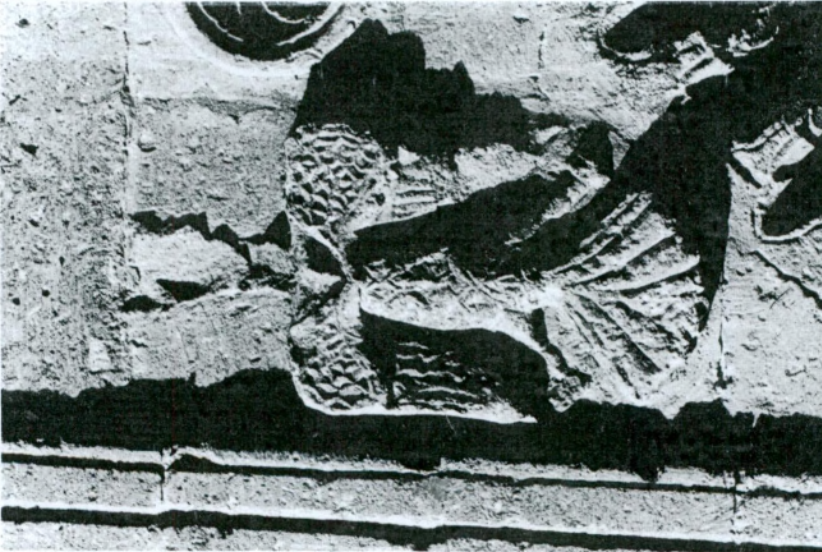
G. Öney

Res. 9^a — Türbedeki simetrik cephede sirenler

Res. 9^c — Sağdaki siren

Res. 9^b — Soldaki siren

G. Öney

Res. 10 — Niğde Kalesi sireni

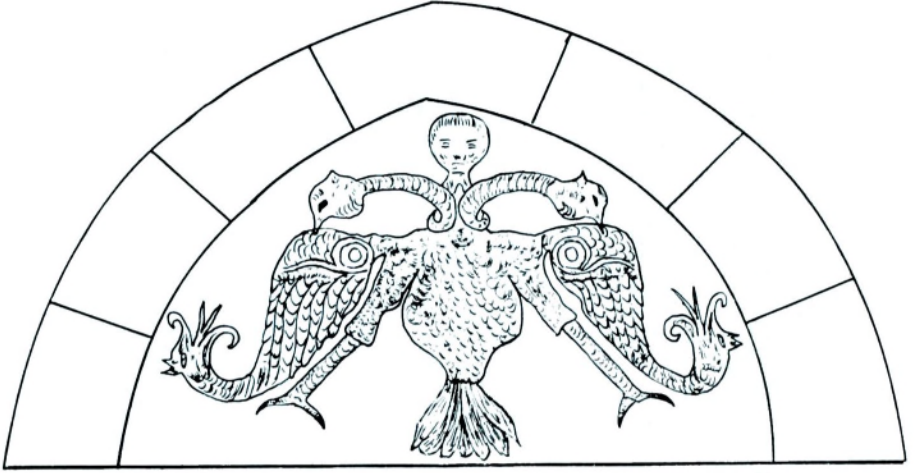

Res. 11 — Beyşehir Kubadabad sarayı sireni

Res. 12^a — Türbeden kanat uçları ejder başlı çift başlı kartal

G. Öney

Res. 12^b — Türbeden kanat uçları ejder başlı çift başlı kartal

wie bei den Löwen sehr wahrscheinlich in Drachen-Köpfen. Der Drachen Kopf bei der linken Sirene hat das für die seldschukischen Drachen typische offene Maul mit heraushängender Zunge und die grossen mandelförmigen Augen¹⁰. Das dieser Sirene nächst verwandte Stück ist die Stuck-Sirene aus dem Alaeddin-Kiosk in Konia (Abb. 8). (İnce minareli Medrese Museum, Konia).

An der Nord-Seite der Türbe sind über dem Fensterbogen die gleichen, ebenfalls symmetrisch angeordneten Sirenen vollplastisch dargestellt (Abb 9 a, b, c). Zwischen ihnen befindet sich die gleiche Rosettegruppe wie bei dem ersten Sirenen-Paar. Die beiden äusseren lassen ein Wirbel-Muster erkennen. Diese ganz "en face" gegebenen Sirenen sind am Kopf zerstört. Bei der rechten Sirene bestätigen Krone- und Haar-Fragmente das Sirenen-Motiv. Am nächsten kommt ihr ebenfalls als Steinrelief die zerstörte Sirenen-Figur auf der Burg von Niğde, die sehr wahrscheinlich ebenfalls auch vom Anfang des 14. Jahrhunderts stammt (Abb. 10)¹¹. Ein früheres, voll erhaltenes, Parallel-Beispiel zu dieser Sirene befindet sich auf einer Unterglasur-Kachel aus dem Kobadabad Palast in Beyşehir (1236)¹² (Abb. 11).

Doppelköpfige Adler:

Auf der West-Seite der Türbe befindet sich auf dem Tambour in einer der Blend-Nischen ein doppelköpfiger Adler (Abb. 12 a, b).

Minareli Medrese. (Siehe Öney, G. ebendort. Bd. I. Kat. 132-144, Bd. II, Abb. 141-155, und Rice, T. T. The Seljuks. s. 265, Fig. 54. Otto-Dorn, K. Die Kunst des Islam. Kunst der Welt. Baden-Baden 1964, s. 157. Gabriel, A. Monuments... S. 131, Pl. XLI, 1.).

¹⁰ Typische Beispiele für die seldschukischen Drachen kennen wir von der Burg in Konia (1221), und von dem Stuck des Konia Alaeddin Kiosk (İnce Minareli Medrese Museum). (Siehe Öney, G. ebendort Bd. III S. 108-114, Bd. I Kat. 154-161. Önder, M. Ein neugefundenes Rumseldschukisches Drachenrelief. Arch. Anzeiger 1961. S. 70-74. Abb. 1-3. Auch die Steinreliefs von Kayseri Sultanhan (1232-36), Hasbey Hospital aus Çankırı (1235), Kayseri Karatayhan (1240) gehören zu dieser Gruppe. (Siehe Erdmann, K. ebendort Teil I, No. 26, Abb. 151, No. 32, Abb. 226, 231, 223, S. 122. Arseven, C. E. Les Arts Decoratifs Turcs. İstanbul 1952. S. 53, Şekil 193.

¹¹ Diese aus der Zeit des Alaeddin stammende Burg wurde im 14. Jahrhundert erneuert. Das Relief muss aus dieser Zeit stammen.

¹² Bei den Kobadabad-Fliesen sind die Sirenen-Köpfe "en face", die Körper vom Profil gegeben. Wir treffen nur ein Beispiel in voller "en face" Ansicht (Siehe Otto-Dorn-Önder, Erster Bericht... S. 170-183, Abb. 10).

Dieses Relief ist von Arabesken umrahmt. Die Köpfe mit spitzen Ohren, und gebogenen Schnäbeln, leiten mit verschlungenen Hälsen, ein umgekehrtes Herz-Motiv bildend, zum Körper über. Diese Hals-Form ist für die spät-seldschukischen Doppeladler-Darstellungen typisch. An der Spitze des Herzens ist noch eine Palmette aufgelegt¹³. An dem kreisförmigen Körper setzt sich der fächerartige Schwanz an. Die Flügelendungen mit Drachen-Köpfen sind hier eindeutig zu erkennen. Sie zeigen die für die seldschukischen Drachen typischen Eigenschaften¹⁴. Es ist wichtig zu beobachten, dass die Doppeladler mit Drachen-Köpfen zusammen auf dem Arabesken-Hintergrund erscheinen. Erstaunliche Verwandtschaft zu unserem Stück zeigen die Doppeladler am Westtor der wesentlich früheren Ulu-Cami in Divriği¹⁵.

Wie wir von der obigen Beschreibung erfahren, lebt in den Figuren-Reliefs von Niğde Hüdavent Hatun die Figurenwelt der Seldschuken im Motiv und im Stil weiter. Es bleibt uns, den Symbolgehalt dieser Figuren zu erforschen. Gehen wir von der Türbe selbst aus, so müssen wir annehmen, dass die seldschukische Türbe vom Grabzelt herleitet, das heisst, auf innerasiatische Tradition zurück geht¹⁶. Es scheint so, als ob sich die zwei Phasen des innerasiatischen Begräbnis-Rituals in der zweigeschossigen seldschukischen Türbe wiederholen. Und zwar ertspricht wahrscheinlich das obere Geschoss

¹³ Bei den Spät-Beispielen wie bei der Sungurbey Moschee in Niğde (1335) (Siehe Gabriel, A. Monuments.... S. 131, PL. XLI, 2), auf einen 1347 zu datierenden Grabstein im Sivas Gök Medrese Museum (Inv. 575), und einen 1417-18 zu datierenden Grabstein im Tokat Gök Medrese Museum, auf einem 1421 zu datierenden Grabstein aus Tokat im Ethnografischen Museum Ankara, bei dem Doppeladler der Türbe in Patnos (15. Jahrhundert. Siehe Aslanapa, O. ebendort. Abb. 8) bei den Holzläden der Kileci Mescit in Akşehir (15. Jahrhundert, siehe Aslanapa, O. Türklerde Arma Sanatı. Türk Kültürü sayı 16, Ankara 1964, S. 46, Abb. 19) ist das Element des verschlungenen Halses anzutreffen. Die Doppeladler auf einem Koranpult im Mevlana - Museum im Konia sind die frühesten Beispiele in dieser Gruppe. (Siehe Rice, T.T. ebendort Abb. 72).

¹⁴ Siehe Anmerkung 10.

¹⁵ Siehe Otto-Dorn, K. Die Kunst des Islam. Kunst der Welt. Baden-Baden. 1965. S. 157. Die Doppeladler von Alaeddin Kiosk in Konia (Stuck), von dem bekannten Stoff aus der Alaeddin Zeit (Sarre, F. eberdert S. 30) und Kileci Mescit in Akşehir verbinden sich ebenfalls mit Drachen-Köpfen.

¹⁶ Otto-Dorn, K. ebendort. S. 155-156.

mit dem Prunksarkophag dem Grabzelt, in dem der Tote aufbewahrt wurde, während im Untergeschoss die eigentliche Krypta mit dem Grab des Verstorbenen, also der ehemals geheime Begräbnissort zu vermuten ist. Sehr wahrscheinlich lässt sich auch die auf der Türbe dargestellte Figurenwelt mit dem mittelasiatischen Glaubensgut erklären. Hier kann uns am ehesten die schamanistische Vorstellungswelt weiterhelfen. Wir möchten davon ausgehend versuchen, die Darstellungen zu deuten.

Symbolik der Menschen Figur:

Die, im Gegensatz zu der übrigen Figurenwelt, versteckt wieder gegebenen Menschen-Darstellungen sind sehr wahrscheinlich als Abwehrmotive gegen böse Geister, als magische Symbole verwendet. Wir wissen, dass die Schamanen im Altai als Abwehr-Symbole Masken trugen¹⁷. Ausserdem glaubten sie, dass sie sich beim Tragen der Masken in ihre Vorfahren zurückverwandeln¹⁸. Im Osten von Ulanbator im Grabbau von Tonyukuk (dem Schwiegervater von Bilgehan) wurde bei den Ausgrabungen von 1957 Masken gefunden, die vermutlich ihrerseits mit dem Ahnenkult zusammenhängen¹⁹. Bei den Felsenzeichnungen von Kudirge sieht man neben der Gottheit eine Masken, die durch ihre Überdimensionalität ihren magischen Charakter erweist²⁰. Die vielen kleinen Holz-oder Metall-Masken aus Eurasischen Gräbern am Pferde - Geschirr waren sehr wahrscheinlich als schützende Talismane für die begrabenen Reiter gedacht. Die kettenartig gereihten vergoldeten Holzmasken aus Pazirik (5 - 3 v. Chr.) sind wichtige Beispiele dafür²¹. Im Wolga - und Konga - Gebiet wurden bei den hunnischen Gräbern aus der Atilla - Zeit in Form von Gold-Plättchen ebenfalls viele Masken gefunden²². Auch die, in

¹⁷ Eliade, M. Schamanismus und Archaische Ekstasetechnik. Zürich 1957, S. 166.

¹⁸ Eliade, M. ebendort S. 166.

¹⁹ Jisl, L. Kültekin Anıtında 1958 de yapılan arkeoloji araştırmalarının sonuçları. Belleten Nr. 107, Ankara 1953, S. 393.

²⁰ Maenchen-Helfen, O. ebendort. Abb. 28, s. 120.

²¹ Rudenko, S. I. Kultura Paseleniya Garpogo Altaya ve Skithkae Wremya, Moskau 1953, Taf. XLIII.

²² Werner, J. Beiträge zur Archaeologie des Atilleereiches. München 1956. S. 73, Taf. 2, 3, 11, 12, 40, 60.

Ungarn in Avaren-Gräbern gefundenen, im Profil dargestellten Bronze-Masken gehören zu dieser Reihe²³.

Auch in der islamischen Kunst haben sich Erinnerungen an diese Masken-Darstellungen erhalten. Die auffälligsten Beispiele zeigen sich in den Barbutin-Gefässen von Mesopotamien und Süd-Ost Anatolien, die aus dem 12-13. Jahrhundert stammen. Hier sind auf den Wandungen der Gefässe zwischen Thron-Szenen und Tier-Figuren grosse Masken angebracht. Sie waren sehr wahrscheinlich mit den ebenfalls dort dargestellten Löwen, Sirenen und Vögeln zusammen als Schutzsymbole für den Herrscher gedacht. In den Museen von İstanbul (Türk İslam Eserleri), Mardin und Damaskus gibt es interessante Beispiele von diesen Krügen²⁴. Zu dieser Gruppe gehört auch der einzeln aufgefundene Barbutin-Kopf aus dem Konya Alaeddin Hügel (Abb 4.) (Konya Atatürk Museum). Ausser den Masken auf den Barbutin Gefässen finden wir das Motiv auch auf anderen Gebieten seldschukischer Kleinkunst. So ist zum Beispiel eine Maskendarstellung auf einer Lüster-Kachel vom Palast des Alaeddin Keykubad's in Kubadabad, die ausserdem starke Tätowierung zeigt, bemerkenswert (1236).

Nach dem hier Aufgeführten können wir sehr wahrscheinlich die Menschen-Köpfe von der Niğde Hüdavent Hatun Türbe ihrerseits als Schutz-Symbolik für die Seele des Verstorbenen ansprechen.

Symbolik der Löwen (auch Panther oder Tiger?).

Wie bekannt ist der Löwe in Anatolien schon seit der Prähistorischen-Periode, später im alten Orient, in der Antike wie auch in den Nomaden-Kulturen Zentral-Asiens mit vielschichtiger Symbolik eines der weitverbreitetsten Tier-Motive. Der Löwe war in diesen verschiedenen Gebieten als Schutz-Macht-und Licht-Symbol oder auch als Totem-Tier angesehen. Auch in der islamischen Kunst lebt der Löwe als Macht-und Gestirn-Symbolik nach. Hier interessiert

²³ Nandor, F. Bronzeguss und Nomadenkunst. Eurasia Septentrionalis Antiqua. No. IX, Prague 1929, s. 28, Taf. VII, 6, 14-19.

²⁴ Die Krüge vom Museum İstanbul sind unter Inv. Nr. 1740, die vom Museum in Damaskus sind unter Inv. Nr. 1795, der Kopf vom Atatürk Museum ist unter Inv. Nr. 1163 zu finden. Für andere Beispiele siehe Reitlingen, G. Unglazed Relief Pottery from Northern Mesopotamia. Ars Islamica XV - XVI. 1951. Fig. 11, 12, 15, 16, 19.

uns hauptsächlich seine Anwendung im Grabbau. Wieder von den selben Quellen ausgehend möchten wir seinen Symbol-Gehalt am Grabbau erklären. Auch in Zentralasien wurde der Panther und Tiger nach den Schamanen-Vorstellungen als schützendes Symbol angesehen. In dieser Glaubenswelt waren die Hauptidole der Schamanen Panther oder Tiger²⁵. Bei den Yakuten und Golden sind Tiger und Panther Begleittiere, die dem Schamanen bei der Reise zum Himmel oder zur Unterwelt helfen und ihn vor bösen Geistern schützen²⁶. Sehr wahrscheinlich sind die Löwen von der Niğde Hüdavent Hatun Türbe ebenfalls als Schutz-Geister und Begleit-Tiere für die Seele des Toten, bei seinem Weg in den Himmel gedacht. Möglicherweise sind dann die Rosetten zwischen den Löwen mit den Gestirnen zu identifizieren, die am Ende der Himmelfahrt erreicht werden. Gestirn-Darstellungen in Rosetten-Form gehen sehr wahrscheinlich ihrerseits auf Zentral-Asiatische Vorbilder zurück. So sind zum Beispiel Sonne, Mond und Gestirne auf Schamanen-Trommeln und Kleidern ebenfalls als Rosetten dargestellt²⁷. Ganz besonders wichtig sind in diesem Zusammenhang mit unserer Türbe die Nach-Seldschukischen Grabsteine in den Museen in Tokat und Ankara (Ethnografisches Museum), die Löwen und Rosetten sehr wahrscheinlich mit dem gleichen Symbol-Hintergrund kombinieren²⁸. Die zahlreichen Rosetten in der Seldshukischen Kunst, die am Mihrab, am Portal und auch bei Grabsteinen vorkommen, stehen fraglos in der selben Tradition²⁹.

Symbolik der Sirenen.

Auch hier hilft uns die innerasiatische Vorstellungswelt zur Deutung der Sirenen-Figuren. Wie Panther, Tiger und Vögel sind in der schamanistischen Vorstellungswelt auch Fabelwesen in Vogel-form, denen unsere Sirenen entsprechen, Hilfsgeister des Schama-

²⁵ Findeisen, H. Das Schamanentum. Stuttgart 1957, s. 21

²⁶ Eliade, M. Ebendort. s. 82

²⁷ Eliade, M. ebendort. S. 152, 170, 171.

²⁸ Über die Grabsteine mit Löwenreliefs ist vom Verfasser ein Artikel in Vorbereitung.

²⁹ Otto-Dorn, K. Die Kunst des Islam. S. 148-149. Siehe auch Öney, G. Über eine Ortukidische Lebensbaum Darstellung. Artuklu Devrinden Bir Hayat Ağacı Kabartması hakkında. Vakıflar Dergisi VII. Ankara 1967.

nen³⁰. Wie zwischen den Löwen sind auch zwischen Sirenen als Planeten-Symbole die drei Rosetten wiedergegeben³¹. In dem Fall sind also die Sirenen an der Hüdavent Hatun Türbe in Niğde symbolische Darstellungen die, die Seele des Toten ins Jenseits führen³².

Symbolik des Doppeladlers.

Adler und Doppeladler haben besonders in Zentral-Asien eine vielschichtige Bedeutung. Bei dem sehr verbreiteten innerasiatischen

³⁰ Eliade, M. ebendort. S. 204.

³¹ Die grosse Gruppe von Sirenen Darstellungen aus dem Kobadabad Palast (von Alaeddin Kaykobad 1236), die mit dem Sultan zusammen erscheint, hat wahrscheinlich ähnliche Symbol-Hintergründe. Auch sie dienten wohl als magische Zeichen, sowohl zur Abwehr vom Bösen, wie auch zum Jagdglück. Sicher wurden die Stuck-Reliefs mit Sirenen Darstellung aus dem Alaeddin Palast im gleichen Sinne verwendet. Das Sirenen Relief von der Burg in Konia (İnce Minareli Medrese Museum) ist fraglos auch als magisches Schutz-Symbol gedacht.

³² Auch in der Antiken Kunst ist die Sirene auf dem Grabbau zu treffen. So sind etwa die Sirenen auf dem Grabbau aus dem 6. Jahrhundert v. Chr. in Xantos (Lykische Periode) Beispiele dafür. Diese Sirenen, die einen ganz anderen Stil zeigen, sind sicher nicht als Vorgänger für unsere Beispiele anzusehen. (Siehe Akurgal, E. Die Kunst Anatoliens von Homer bis Alexander. Berlin 1961. Gesamtansicht Taf. V. Abb. 77). Die Hüdavent Hatun Sirenen weisen mit allen Parallelen vielmehr auf innerasiatische Zusammenhänge.

In der vorseldschukisch-islamischen Zeit gibt es ähnliche Sirenen Darstellungen des selben Stils. Die Sirenen vom Ghazni Palast (11. - 12. Jahrhundert) könnten als seldschukisch gelten. (Siehe Bombaci, A. ebendort). Die Sirenen Malereien in Capella Palatina in Palermo (1140), die die fatimidische Kunst widerspiegeln, zeigen auch grosse Ähnlichkeit zu unseren Beispielen (Siehe Monnered de Villard, U. ebendort. Pl. 241 - 244). Die sehr stilisiert dargestellten Sirenen auf der Fatimidischen Lüster- und Holz-Ware bilden auch ein wichtiges Art. Vergleichsmaterial. (Siehe Baer, E. Sphinxes and Harpies in Mediaeval Islamic The Oriental Society Oriental Notes and Studies No. 9. Jerusalem 1965. Pl. III, 6, XLII, 72).

Auch Beispiele Seldschukischer Kleinkunst in Persien wie z. B. bei der Lüster-, Minai-, Laqabi-Ware und auch bei Metal können dazu gerechnet werden. (Siehe Baer, E. ebendort. Für Lüster-Ware Pl. VIII, 13, 14, für Laqabi-Ware Pl. IX, 15 für Minai-Ware Pl. XXXIX, 68, XL, 69, für Metal Pl. XV, 25, 26, XVI, 27, 28, XXXIX, 67, LIII, 94, Siehe auch Pope, A, U. ebendort Vol. V. Pl. 631, B, 680 B, Vol. VI. Pl. 1291 A, 1292 A, 1295 A, 1299 C.)

Die Armenischen Sirenen, die von den selben innerasiatischen Quellen beeinflusst sind, zeigen auch grosse Ähnlichkeit mit den seldschukischen Sirenen. (Für die Sirenen in der Kirche Etchmiadzin vom 11-12. Jahrhundert siehe Baltrusaitis, J. ebendort Pl. LX, 95. Für die Sirenen in der St. Grégoir Kirche in Ani vom 1215

Adler-Kult treffen wir den Adler ähnlich wie den Löwen als Schutz- und Gestirn-Symbol, daneben aber auch als Wetter beeinflussende Figur³³. Für uns ist der Adler, ausgehend von unserer Türbe, im Zusammenhang mit der Grabsymbolik von besonderer Bedeutung. Nach den innerasiatischen Schamanen-Vorstellungen, wie bei den Yakuten, glaubt man, dass die Seele des Toten zum Vogel umgewandelt zum Himmel steigt³⁴. Bei den Orhon Inschriften wird ebenfalls erwähnt, dass der Tote als Vogel wegfliht³⁵. Eine Gruppe von Grabsteinen aus Tokat und Sivas mit Doppeladler und Vogel-Darstellungen bezeugen, dass dieser Glaube bis in die nach-seldschukische Zeit in Anatolien noch weiterlebt³⁶. Nach der gleichen Vorstellung hat jeder Mensch einen Schutz-Geist in Vogel Form. Dieser Vogel steigt nach dem Tod in den Himmel, auch der Mensch gewinnt nach dem Tod die Eigenschaft, wie ein Vogel zu fliegen³⁷. Nach allen diesen Ausführungen können wir den Doppel-Adler von Niğde Hüda-vent Hatun sehr wahrscheinlich als Schutztier für die Seele des Toten, oder auch als Begleittier des Toten zum Himmel ansehen.

Die Drachenkopf Endungen bei dem Niğde Hüdavent Hatun Doppel-Adler können folgenderweise erklärt werden. Wie wir bereits erwähnt haben, kommt diese Art von Schwanz-oder Flügelen- den nur bei Doppel-Adlern mit Arabesk-Hintergrund vor. Eine andere Variante des Doppel-Adler Drachen-Motives befindet sich

siehe ebendort Pl. LXV, 103). Auch in den mittelalterlichen armenischen Miniaturen kommen ähnliche Sirenen vor. (Siehe Sakisian, A. *Pagés d'art Arménien*. Paris 1940, Pl. I, Fig. 1.).

³³ Öney, G. ebendort. Bd. III. s. 89 - 94.

³⁴ Harva, U. *Religiöse Vorstellungen der Altaischen Völker*. Helsinki 1938, S. 360.

³⁵ Otto-Dorn, K. *Türkische Grabsteine mit Figurenreliefs aus Kleinasien*. *Ars Orientalis* 1959. S. 71. Siehe auch Barthold, W. *Histoire des Turcs d'Asie Centrale*. 1945 S. 15.

³⁶ Über die Grabsteine mit Vogeldarstellungen ist vom Verfasser ein Artikel in Vorbereitung.

³⁷ Barthold, W. ebendort.

In Persien, in der Stadt Rey, werden sicher aus dem selben Glauben heraus Grab-Tücher mit Doppel-Adler Darstellungen gebraucht. (Siehe Picard, M. *Scènes d'apothéose sur des soiries provenant de Raiy*. *Artibus Asiae*. Vol. 14, 1961. S. 306-341).

Dass dieser Glaube sich im Islam fortsetzt, zeigt die Anwendung von dem Spruch für den Toten: "Er ist wie ein Vogel davongeflogen."

an einem Relief der Fassade der Çifte Minareli Medrese in Erzurum (Ende 13. Jahrhundert)³⁸. Hier sitzt der Doppeladler auf der Spitze des Lebensbaumes, während das Drachenpaar aus seinem Stamm hervorwächst. Sehr wahrscheinlich ersetzt in dem Beispiel der Hudavent Türbe der Ranken-Hintergrund den Lebensbaum, während die Drachen-Köpfe zu vollen Drachen-Figuren entwickelt sind. In reduzierter Form wird also in der Hudavent Türbe das Thema: Vogel-Drache-Lebensbaum dargestellt. Zu dieser Gruppe gehört ein weiteres Monument des Grabbaues, nämlich der Relief-Dekor in Döner Kümbet in Kayseri, ebenfalls von Ende des 13. Jahrhunderts³⁹. Hier vereinen sich Doppeladler-Lebensbaum und Löwen-Paare seitlich des Baumes, so dass wir in diesem Falle sie als Baumhüter ansprechen können. Hierzu gehört auch die Figuren-Komposition auf dem Koranpult im Mevlâna Museum Konya (wahrscheinlich zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts), auf dem Doppel-Adler-Löwen und Arabesken-Hintergrund (Lebensbaum) vereint sind⁴⁰.

Die vorher erwähnte Bedeutung vom Doppeladler als Schamanen-Vogel, wird in der Verbindung mit dem Baum verstärkt zum Ausdruck gebracht, da nämlich nach innerasiatisch schamanistischen Vorstellungen der Lebensbaum für den Schamanen zugleich Zentrum der Erde ist und dem Schamanen als Weg zum Himmel oder zur Unterwelt dient⁴¹. In dieser Vorstellungswelt sind die Drachen (Schlangen) Hüter des Lebensbaumes (ebenso Löwen und Fabelwesen)⁴². Dieser Baum verbindet die Erde mit dem Himmel, und auf ihm thront ein Adler oder Doppeladler⁴³.

³⁸ Rice, T. T. *The Seljuks*. S. 266, Abb. 55, Siehe auch Rogers, J.M. *The Çifte Minare Medrese at Erzurum and the Gök Medrese at Sivas*. *Anatolien Studies* XV. 1965, S. 82-84.

³⁹ Gabriel, A. *Monuments....* S. 78, Pl. XX, 1, 2.

⁴⁰ Rice, T.T. ebendort. Abb. 72.

⁴¹ Siehe, Eliade, M. ebendort. S. 171, 259. und auch Wensick, A. J. *Tree and Bird as Cosmological Symbols in Western Asia*. *Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen Afdelink Letterkunde*. Vol. 22, 1. Amsterdam 1921. S. 1 - 35.

⁴² Eliade, M. ebendort. S. 170, 262. Siehe auch Harva, U. ebendort S. 85.

⁴³ Für Adler-Baum Verhältniss im Schamanentum siehe Eliade, M. ebendort S. 158 - 160, 259 - 262.

Auf Grund der hier vorgebrachten Zusammenhänge lässt sich der Doppel-Adler mit Arabesken-Hintergrund und die Drachen-Köpfe wie die anderen Reliefs von der Hüdavent Türbe in Niğde aus der innerasiatisch-schamanistischen Vorstellungswelt her deuten, die also bis über die seldschukische Zeit hinaus fortlebt⁴⁴.

⁴⁴ Für die schamanistischen Einflüsse in der Seldschukischen Kunst siehe Turan, O. Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti. Ankara 1965. S. 259.

İSLÂM DEVLETLERİNDE BAZI NÂİBELER

Doç. Dr. BAHRIYE ÜÇOK

İslâm toplumunda kadının durumu birçok avrupalı yazarlar tarafından yanlış anlaşılmış ve Müslüman kadının bütün tarih boyunca erkeğin esiri olduğu veya kafes arkasına itilmiş bir mahpusun hayatını yaşadığı tezi ileri sürülmüştür. Hattâ Sâsânî devletinde kadın hukukunun gelişmesini inceliyen *C. Barthelemae* bile kitabının sonunda, Sâsânîlerde kadın hukukunun gösterdiği inkişafın bu imparatorluğun yıkılması ve halkın İslâmiyeti kabul etmesiyle engellenmiş bulunduğunu haksız yere iddia etmiştir. Halbuki Müslüman reşit kadın hem istifade hem de kullanma ehliyetine sahip olduğu için çağdaş hukuk sistemlerine bağlı kadınlardan çok önce hukûkî şahsiyetini kazanmış bulunmaktadır. Serbestçe ticaret yapan, malları üzerinde istediği gibi tasarrufta bulunan Müslüman kadını toplum hayatında kendine düşen yeri almaktan alakonulmamıştır; hattâ *Divân-ı Mezâlim* başkanlığı gibi kadılıktan bile üstün olan bir vazifeyi görmesi tabîî karşılanmıştır.

Ortaçağ'da İslâm kadını fıkıh ve hadîs müderrisliği, vâizlik, şairlik, vezirlik ve müşavirlik etmiştir. Ünlü tarihçilerden Zhabî ve Abû'l-Fidâ hadîs derslerindeki bilgilerini kadın müderrislere borçludurlar¹. Her ikisi de icâzetlerini (diploma) kadın bilginlerden almışlardır. Hattâ Ortaçağ İslâm ülkelerinin aydın dünyası, nazarı de olsa kadının kadılık vazifesi görmesini bile yadırgamamıştır. Abû Hanîfa kadınların tanıklıklarının kabul edildiği dâvalarda kadılık edebileceklerini söylemiştir. Abû Carîr Tabarî ise kadınların her dâvada kadılık etmelerinin mümkün olduğunu kabul etmiştir. Hicrî 593/1196-7 ölen Ali ibni *Mürğânî*'nin Şerhu Feth il-Kadîr adlı kitabında kısas ve hadd cezalarından başka her hususta kadının kadı olabileceğine işaret edilmiştir².

¹ Bk. Bahriye ÜÇOK, İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar, Ankara 1965. S. 11-3.

² Bk. Alfred v. KREMER, Studien zur vergleichenden Culturgeschichte des Orientes vorzüglich nach arabischen Quellen, I. S. 416; MURĞUNÂNÎ, Şerhu Feh al-Kadîr, V., S. 485.

Gerçi şimdiiye kadar yapmış olduğumuz araştırmalarda kadılık etmiş bir kadına tesadüf edemediysek de yukarıda işaret ettiğimiz gibi kadılıktan daha da önemli sayılabilecek Divan-i Mezâlim Başkanlığında bulunan bir kadını tarihler bize tanıtıyor: Abbâsî Halifesi Muktedir zamanında, onun annesinin nüfuzu ile Divan-i Mezâlim Başkanlığı'na tâyin edilmiş olan Sumayl. Bu kadın her cuma günü şikâyet dilekçelerini kabul eder, sağında solunda kadılar olduğu halde duruşmaları idare eder, hemen meseleleri karara bağlar ve bunları imza ederdi ³.

Profesör Hikmet Bayur'un Ekbernâme'den naklen bize bildirdiğine göre ⁴ Hümâyun Şah'ın oğlu Ekber Şah'ın Mahım Enege (Anaga, ana) adında bir sütninesi vardı. Şah'a yakın olduğu için onun üzerinde pek kuvvetli bir nüfuza sâhipti. Şah'ın büyük veziri Bayram Han'dan sonra Mahım Ana baş vezirin yerine devlet idaresini kendi eline almıştır ⁵. Hüseyin Hüsâmüddin, Amasya Tarihi'nde (III., S. 224), Sultan Bayezid zamanında Amasya'da Selâmet Hatun adında bir kadının tarikat şeyhi olduğunu ve burada bir zaviyesi bulunduğunu bildirmekle - Türbesi Amasyada hâlâ ziyaret edilir - İslâm'da Sôfi kadınların mevcudiyetine Râbia-i Adeviyye'den başka bir örnek vermiştir.

Taassubun artık ilerlemiş bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu'nda III. Murad zamanında yaşayan Harem-i Hümâyun kethudası Canfedâ kadın erkân-ı devlet arasına girmiş ve Dar üs-Saâde ağası Gazanfer ağa, Şems Ahmed Paşa ve Tâc al-Tavârih sahibi Hoca S'adal-Din Efendi gibi yüksek şahsiyetler arasında en üstün yeri işgal etmiştir.

İbni Hâlligân'ın da pek öğdüğü bir hadîsçi olan Şuhdet al-Kâ-tiba İslâm'da sanatkâr kadınlar arasında hattatlığı ve kitabeti ile sivrilmiştir. XIII. Yüzyılın sonlarında yaşayan Lâle Hatun'un yazmış olduğu emsalsiz güzellikteki Kur'anlar tezhiblerle de bezenmiş olup devrin meşhur kitaplıklarını süslemiştir. Kendisi İlhanlı hükümdarlarından Abaka ve Keyhatu'nun karısı ve Kirman kraliçesi idi.

Böylece Semerkand'da 40 yıl hüküm sürmüş olan ünlü Müslüman-Türk hükümdar ve bilgini Uluğ Bey'in Buhara ve Semerkand'da yaptırmış olduğu Medreselerin üzerinde görülen "*İlim tahsil etmek her*

³ Bk. SUYŪTİ, Târih, S. 153; ABŪ'l-MAĦÂSİN, II., S. 203.

⁴ Bk. Hikmet BAYUR, Hind tarihi, II., S. 537.

⁵ Bk. MŪNECCİMBAŞI, III., S. 102.

Müslüman kadın ve erkeğe farzdır” hadîsine uygun olarak İslâm kadını ilim ve sanat hayatında olduğu gibi siyaset hayatında da zaman zaman adını ebedileştirmenin yollarını bulmuştur. Ayrıca askerlik alanında nâdir de olsa ün yapmış Müslüman kadınlara rastlanmaktadır: Bunların başında Hazret-i Muhammed’in eşi Ayşe gelmektedir; onu Cemel vakasında, askerın ortasında Talha ile Zübayr’dan sonra savaşı idâre ederken görmekteyiz. Muâviyâ ilk İslâm donanmasını inşa ettirip Kıbrıs’ı fethettiği zaman, orada düşen ilk İslâm şehidi Hazreçliler’den Ummu Harâm adında bir kadındı⁶. Ayrıca Balâzürî’de aşağıdaki ilgi çekici kayda rastlıyoruz : Emevî kumandanlarından Muhammed bin Kâsım, Halife Valid zamanında fethettiği Multan’dan, Halife Sulaymân zamanında zincire vurularak Vâsit şehrine getirilince üzüntüsünü şu sözlerle belirtmişti : “Ben bir yerde ordugâhımı kurarak dağınık olan askerleri bir araya toplarsam, savaşa hazırlanmış olan kadın ve erkekler orasını dümdüz bir hâle getirir...”⁷. Gene Hindistan’da Şemsiyye hanedanının hükümdarlarından İltutmuş’un kızı Rażiyya Sultan galebe yoluyla tahta sahip olduktan sonra sırtında ok çantası at veya fil üzerinde, ordularının başında bir sınırdan diğer sınıra koşarak imparatorluğunun asayiş ve düzenini yoluna koymuş, âsi emîrleri kendisine boyun eğdirmiştir⁸. 1857’de Fransızlara karşı Kabiliyye direnmesinin mihveri *Lâllâ Fâtima* adında bir kadındır. Hindistan’da 1494 yılın da *Ahmad Nizam Şâh* tarafından kurulup yüz yıl kadar devam eden *Ahmad Nağar* devleti, İmparator Akbar’ın şiddetli hücumlarına *Cand Bibi* adındaki saltanat nâibi kadın vasıtasıyla karşı koymuştu. Cand Bibi’nin *Akbar Şâh*’a karşı gösterdiği cesaret tarihlere geçmiştir⁹.

Yukarıdan beri görüldüğü üzere hemen hemen bütün meslek kapılarının kadına açık tutulduğu İslâm toplumunda, acaba hükümdarlığa giden yol kapalı mı tutulmuştu diye haklı bir soru aklımıza gelebilir. Bu sorunun cevabını uzun araştırmalarımız sonunda vücuda getirdiğimiz “*İslâm devletlerinde kadın hükümdarlar*” adlı bir kitapta etraflıca açıklamış bulunuyoruz. Elde ettiğimiz sonuç gösterdi ki,

⁶ Bk. Ömer Rıza DOĞRUL, Şadr al-İslâm, IX., S. 224.

⁷ Bk. BALÂZÜRÎ, II., S. 333 (Türkçe tercümesi). Bu arada Muhammed bin Kâsım’ın “Kireç” de resim ve heykelini yaptıkları bildirilmektedir.

⁸ Bk. Bahriye ÜÇÖK, a. g. e. S. 23 - 38.

⁹ Bk. İslâm Ansiklopedisi, Ekber maddesi; M. HAMİDULLAH, İslâm’da devlet idaresi, çeviren Kemal KUŞÇU, İstanbul 1963.

sadece Türklerin, Moğolların ve Hind Okyanusu adalarında yaşayan müslüman kavimlerin kadın hükümdarları olabilmiş, müslüman Arap devlet başkanları yâni hükümdarları arasına, belki tesadüfen, bir kadın adı karışmamıştır. Ama bu müslüman Arapların, kadını hükümdar tanımak istemediklerine bir delil olamaz, aksine İslâm fakîh ve müçtehitleri örn. bu arada Al-Mavardî, el-Ahkâm al-Sultâniyye'sinde hükümdarlık anlamına gelen imamlığın 7 şartı arasında erkek ve ergin olmayı saymamıştır¹⁰. Esasen Araplar'ın İslâmiyetten önceki hükümdarları arasında kadınlar da yer almaktadır: Amalıka devletinde babasının yerine geçen Zîbâ; Palmir devletindeki Zaynab (Zenobiya) gibi. Müslüman Türkler'de ve Moğollar'da eski geleneklerinin bir devamı olan kadının hükümdarlık haklarının tanınmasına karşılık Araplar'da da kadınların hükümdar nâipliği görevi aldıklarına şahit oluyoruz.

Biz bu yazımızda milliyetleri ne olursa olsun İslâm ülkelerinde iktidara gelmiş nâibelerin bazılarını tarih sırasına göre bir inceleme başlangıcı mahiyetinde olarak sâdece tesbit etmekle yetineceğiz.

* * *

ENDÜLÜS EMEVÎ DEVLETİNDE NÂİBE ŞUBH (ŞABİHA)

Doğuş itibariyle Bask olan ve Şafak mânasına gelen Şubh, eşi II. Hakam'in üzerinde büyük bir nüfuza sahipti. Güzelliği, zekâsı ve tedbirliliği ile daha eşi zamanında memleketin işlerini çeviren kimseleri seçmekte büyük bir rol oynamıştı. Ona birçok kimseler takdim edilmişlerdi, ama Kurtuba'nın menfaatlerini büyük bir ehliyetle koruyabilecek olan İbn Abî 'Âmir'i tercih etmişti. O zaman 26 yaşında olan ve sarayda hazinedarlığa yükselen İbn 'Âbî 'Âmir Manşûr, Şubh'u memnun etmek için, ona birçok hediyeler yollamayı ihmal etmemişti. Bazı tarihçiler, özellikle Dozy, Şubh ile Manşûr arasında mevcut hissî bir bağdan sık sık bahsetmektedirler.

Halife Hakam'in geç yaşlarda Şubh'dan iki oğlu dünyaya gelmişti. Bunlardan büyüğü Abdurrahman daha küçük yaşta iken öldü ve geride yalnız ikinci oğlu Hişâm kaldı. Halife yaşlı, oğlu da henüz küçük olduğu için ona mümkün olduğu kadar çabuk biat ettirmek

¹⁰ Bk. Al-MĀVARDĪ, al-Ahkâm al-Sultâniya, Enger baskısı, I., S. 5; bu iki şart sonradan każî Bayzavî'nin Tavalî al-Anvar ve Gazzalî'nin, İhyâ'u 'Ulûm'una kendileri tarafından eklenmiştir.

istiyordu; zira Halife'nin kardeşleri vardı ve o zamana kadar Kurtuba tahtına bir küçük çocuğun oturduğu da görülmemişti. Bu endişe ile 5 şubat 976'da II. Hakam ümerayı oğlu II. Hişâm'ı veliaht gösteren bir belgeyi imzaya dâvet etti. Hiç kimse bu imzadan kaçınmak cesaretini gösteremedi. Sonra Afrika illerine de bunun bir kopyası yollandı ve gereken valilere imza ettirildi.

1 Ekim 976'da Hakam, oğlunun tahta geçeceğine inanmış olarak öldü. Artık hâcib ünvanını almış olan al-Mushafî ile Şubh'un arzusu üzerine vezîr olan al-Manşûr 7 Ekimde çok sayıda askerin başında olarak on yaşındaki halîfelerini şehirde dolaşturdular. Halk böylece II. Hişâm'ı gördü ¹¹ ve bir nâiblik fikrine alışmış oldu. Böylece de Şubh'un iki veziri vasıtasıyla oğluna nâibelik etmesi tabîi görüldü. Hernekadar Mehmed Zihni, Şabiha'nın oybirliği ile vasi tayin edildiğini yazmakta ise de, böyle resmî bir seçim yapılıp yapılmadığını kesinlikle söylemek mümkün değildir. Ayrıca Dozy'de de böyle bir kayıt mevcut değildir, yalnız Kurtuba Emevîlerinden bahseden Ziya Paşa, Endülüs Tarihi C. II s. 178; Müneccimbaşı, Şahâif. C. II. s. 20 ve 'Omar Rıza Kaḥḥâla, 'Alam an-Nisâ, C. II s. 323; Şubh'un fülen nâibelik ettiğini ifade etmektedirler.

Şubh, al-Muşhafî'nin yerine, İbn Abî 'Âmir al-Manşûr'u desteklemiş onun ölümünden sonra hâcib'lik yani bugünkü Başbakanlık görevine el-Manşûr'un oğlu Abd al-Malik tayin etmiştir.

Bütün bunlar, o sırada Kurtuba ve Zehrâ saraylarında oynanan karışık dramlar arasında Şubh'un devlet otoritesine bir müddet sahip olmuş bulunduğunu göstermektedir.

* * *

FÂTİMÎ DEVLETİNDE NÂİBE SİTT AL-MÜLK (SAYYID AT AL-MÜLK)

Önceleri el-Mahdiyye'yi başkent yaparak Kuzey Afrika'da kurulan Fâtımî Devleti, al-Mu'iz zamanında ordu kumandanı olan Gavhar sayesinde Mısır'ı da İhşid'lerden alınca (969) Kâhire Kalesini ve Ezher Câmii'ni inşa ettirdi. Kendilerinin Hazreti Muhammed soyundan geldiğine kaani olan Fâtımîler, Mısır'da ikiyüz yıl kadar şi'î halîfeliğinin temsilcisi oldular. Sınırlarını batı Sicilya ve Sardonya'ya, Mağrib-i Aksâ'ya doğuda Âsi ırmağına kadar genişleten Fâtımîler

¹¹ Bk. DOZY, Histoire des Musulmans d'Espagne, II., S. 190-1; MEHMED ZİHNÎ, Meşâhir al-Nisâ', I., S. 348.

Haleb'i, Mekke ve Medîne'yi de kendilerine tâbi kılmışlardı; Fâtımî Devleti'nin altıncı hükümdarı olan al-Ĥâkim bi-Amrillah çoğunluğu sünî olan Mısır'da şî'îliği yaymak için çok sıkı ve mutassıpça tedbirlere baş vurdu. Sonunda bir bâtnî dâîsinin teşviki ile el-Ĥâkim kendi ulûhiyetini ilân etti. Kadınların sokağa çıkmalarını, şarap içmeyi, kadın ayakkabıları yapmağı, mûsikî ve eğlenceler tertibini yasak etmek, yahudilerin boyunlarına birer çingirak, hristiyanların ise iki buçuk kiloluk birer haç asmak gibi verdiği şiddetli ve garip emirler, onun ne derece hasta ruhlu olduğunu artık açıkca göstermekte idi. Giriştiği îmar faaliyetine ve refahın artmasına rağmen memleketin içinde bulunduğu huzursuzluk ve karışıklığın dayanılmaz bir hal alması çok nüfuzlu ve geleceği iyi sezen tedbirli kız kardeşi Sitt al-Mülk'ün harekete geçmesine vesile oldu. Sitt al-Mülk önceleri kardeşine, yaptığı işlerin doğru olmadığını, böyle devam ederse bu hânedanın yıkılmasına sebep olacağını, bundan kaçınması gerektiğini hatırlattı. Bu acı uyarılardan sonra al-Ĥâkim, Sitt al-Mülk'ü ölümle tehdit etti ve onu devlet erkânından bazıları ile görüşmeler yapmakla suçladı¹². Sitt al-Mülk, kardeşinin kendisini sağ komayacağını anlayınca Sayf al-Davla b. Davvâs'a güvendiği kimselerle görüşme teklifinde bulundu (Cuvaynî, İbn Davvâs'ı Sitt al-Mülk'ün kocası olarak gösterir, C. III. s. 148) ve bir gece Sayf al-Davla b. Davvâs'ı evinde ziyaret etti. İbn Davvâs defalarca yeri öptü ve hizmetkârların arasında ayakta durdu. Al-Ĥâkim'in kızkardeşi ona oturmasını işaret edip her ikisinin tehlikeler içinde bulduklarını, üstelik hükümdarın ulûhiyet iddiasına kalkıştığını, babalarının şerefini ve şeriati ayaklar altına aldığını, deliliğini gittikçe arttırdığını haber verdi. Ayrıca halkın onun aleyhine ayaklanacağından ve sonunda devletin yıkılacağından, bu arada kendisinin de katledileceğinden korktuğunu ilâve etti.

İbn Davvâs nasıl bir çare düşünmüş olduğunu Sitt al-Mülk'ten sorduğunda onu öldürtüp, yerine oğlunu geçirmeği ve ordu kumandanlığına ve vezirliğe de kendisini geçirmeği tasarladığını ifade etti. Sitt al-Mülk emniyet içinde yaşayabilmek için bu korkunç tertibi hazırlarken, İbn Davvâs'a pek çok topraklar ve mallar, hil'atlar

¹² A'lâm al-Nisâ', II., S. S. 166; CÜVAYNÎ (Basılmamış tercümesi. T. T. K.), III., S. 184-6; BROCKELMANN (N. ÇAĞATAY, tercümesi), İslâm milletleri ve devletleri tarihi, S. 169, Mağrızl, Ĥiṭat, II, 277, 282. v. d.

vadetti. Güvenilen iki zenci köle seçtiler ve al-Hâkim'in sık sık gezmeği âdet ettiği bir dağ geçidinde bunlar pusuya yatırıldılar. Ertesi gün bu iki köle halifenin üzerine ansızın hücum edip onu öldürdüler (13 Şubat 1021). Sonra Sitt al-Mülk'ün dâiresine getirdiler. Tarihlerin kaydettiğine göre al-Hâkim bu dairenin zemin katına defnedildi.

Onun ulûhiyetine inanan Dürzîler ise buna asla inanmadılar; onun ölmediğine, al-Hâkim'in bir gün geri geleceğine kaani oldular.

Böylece al-Hâkim'den kurtulan Sitt al-Mülk devlet erkânını el-Hâkim'in oğlu Abû'l-Hasan 'Alî'ye biat ettirdi ve ona "Al-Zâhir bil'l-ah" lâkabını verdirdi. Fakat al-Zâhir o zamanlar henüz on altı yaşında tecrübesiz bir çocuktur. Mısır ve Suriye'de alevlenmiş olan karışıklıkları düzeltemezdi. Bu sebeple halası ona niyâbet etti. Sitt al-Mük İbn Davvâs'ı vezir tayin etti ve onu bir çok da nimetlere garketti; kısa zamanda karışıklıkları ve huzursuzlukları ortadan kaldırdı, sükûneti temin etti¹³.

Sitt al-Mülk'ün dört yıl kadar nâibelik ettiği muhakkak gibidir.

Kahire'de birçok karışıklıklara sebep olan ve aylıklı yabancı askerlerin disiplinsizliğini meydana çıkaran müthiş kıtlık günlerinde (H. 415-M. 1024-5) onun adına raslamıyoruz. Bu yıllardadır ki, o zamana kadar pek büyük bir müsamaha ile karşılanan Mâlikîler Mısır'dan çıkarıldılar. Halife bu durumla hiç ilgilenmedi. Zevk, safa ve eğlenceler içinde vakit geçirmeğe koyuldu. Cuvaynî'nin ifadesine göre, Halife'yi korumakla görevli Nasîm adında biri -ki hazinedardı- köleleri vasıtasıyla önce Halife'yi, sonra da halasını öldürtmüştür. Bu olayın 415 H. de geçtiği tahmin olunmaktadır.

Al-Zâhir'den sonra yerine geçen al-Mustanşır (420/1029)'a, babasının zenci câriyesi yani al-Mustanşır'ın zenci olan annesi bir müddet nâibelik etmiştir. Saltanatı şevketsiz fakat uzun süren al-Mustanşır'ın (1036 - 1094) zamanında artık Fâtımîlerin zevâli yaklaşmıştı. Önceleri ihtişamlı günler geçiren halife sarayı, sonraları zenci nâibenin isteği üzerine sarayı dolduran Zencilerle Türklerin bir savaş yeri haline geldi. Ayrıca yedi yıl süren kıtlık bu devleti yıkılmaya sürüklerken Badral-Camali'nin şahsında bulduğu bir kurtarıcı ile bir müddet daha sükûn ve asayişe kavuşabildi.

* * *

¹³ MÜNECCİMBAŞI. II., S. 442 - 3; E. Graefe, İslâm Ansiklopedisi, IV., Fatimî maddesi; CUVAYNÎ, III., S. 184-6.

REY NÂİBESİ SAYYIDA HÂTUN

Buvayh Oğulları devletinin parçalanmasından sonra hânedan üyelerinin bazıları çeşitli bölgelerde hükûmet etmeye koyulmuşlardı. Bunlardan Rey, Hemedan ve Isfahan'da hükûmet kuranlardan Rukn al-Davla'nin haleflerinden Kâbus b. Vaşmgîr'in dâmâdı Fahr al-Davla 995'de öldüğü zaman yalnız küçük bir oğlu vardı. Hükümdar soyundan olan bu çocuğun annesi, Macd al-Davla lâkabını taşıyan çocuğuna nâibe tayin edildi ve uzun yıllar, yani oğlu ergin yaşa gelinceye kadar bu vazifede kaldı.

Görünüşe göre Macd al-Davla iktidarsızdı. Bu yüzden de H. 387 de iktidara geçtiği halde on yıl sonra (397'de) anası Sayyida Hâtun tarafından bu makamdan hal'edilmiş fakat Mecd al-Davla H. 398'de ikinci defa ve hattâ 407'de de üçüncü defa tahta yeniden cülûs etmiştir. Mecd al-Davla'nin böyle sık sık iktidarı kaybetmesinin sebepleri arasında, onun kudretsizliği ve komşu devletlerin tamamı düşünülebilir. Nitekim bu devrin yazarlarından Keykâvus b. İskender, Kâbus-nâma'sinde Sayyida Hâtun'un uğradığı büyük bir müşkili, zekâsı ve güzel üslûbu sayesinde nasıl bertaraf ettiğini şöyle anlatmaktadır: Gazne Sultanı Maḥmūd b. Sebüktekin Rey hükümdarı Mecd al-Davla'nin bir çocuk olmasından istifade ederek bu hükümeti kendine tâbi kılmak amacıyla Sayyida Hâtun'a elçi gönderip hutbe'nin kendi adına okunmasını, paranın gene kendi adına darbedilmesini istedi. Eğer bu teklifi kabul edilmeyecek olursa gelip, Rey'i alacağımı ve Hâtun'u da yok edeceğini bildirdi. Elçi bu haberi Sayyida Hâtun'a verince o şöyle cevap verdi: "Sultan Mahmud'a de, kocam Faḥr ad-Davla hayatta iken, belki aklına gelir. Rey üzerine yürürsün diye daima düşünürdü. O ölüp de iş bana düşünce bu düşünce gönlümden kalktı. Dedim ki, Sultan Maḥmūd akıllı bir Padişah'tır; bilir ki, onun gibi bir padişahın bir kadınla savaşa girmemesi lâzımdır. Çünkü padişahın hem erkek olur, hem dişi. Eğer gelirse ulu Tanrı bilir ki kaçmıyacağım ve savaşa kalkmışımdır. Çünkü şu iki şıktan biri olacaktır, ya zafer benim olur, ya yenilme bana düşer. Eğer zafer benim olur, yenersen, Sultan Maḥmūd'u yendim diye âleme mektuplar yazarım. Sen, yüzden fazla hükümdarı yenmiş bir sultan olduğundan bu benim için bir öğünç olur. Seni yendiğim şu anda bir kadının Sultan Maḥmūd'u kahredip yendiği âleme yayılır ve senin namın kaybolur. Senin için, bir kadın Sultan Maḥmūd'u yendi denilmesinden daha fena

bir âr ve utanç olamaz. Eğer zafer sana nasip olursa, beni yenersen, senin için hiçbir nam ve öğünç olmayacaktır ve bunun üzerine zafer şiirleri söylenmez, çünkü kadın yenmekten nam ve öğünç hasıl olmaz". Bu haberi alan Sultan Maḥmūd, Sayyida Hâtun hayatta olduğu müddetçe bir daha Rey'e karşı bir harekete geçmemiştir. Fakat Sayyida Hâtun'un kuvvetli şahsiyeti ortadan kalktıktan sonra, Buvayhîlerin Rey'de kalan bu emâreti çok geçmeden (1029) Gazneli Sultan Maḥmūd tarafından ortadan kaldırılmıştır¹⁴. Sayyida Hâtun'un nâibelik süresi 39 yıl sürmüştür.

* * *

ERMENŞAHLAR'DA İNANÇ HÂTUN

Ermensahlar Hükümeti Selçuklu vâlisi Kutb al-Dîn İsmâil'in bir Türk kölesi tarafından Ahlat'ta 1100 M. yılında kurulmuştur. Bu memlükler burada yüz yıl kadar kaldılar. Devletin kurucusu Sakmân al-Kutbî'nin gelini İnanç Hâtun, eşi İbrahim'in ölümünden sonra oğlu İkinci Sakmân adına memleketi idare etti. İnanç Hâtun'un bu nâbeliğinin ne zamana kadar devam ettiği ve ne gibi şartlar içinde geçtiği hususî bir araştırma ile aydınlatılmağa muhtaçtır. Biz burada sadece rastladığımız nâibeleri tesbit ile meşgul olduğumuzdan şimdilik İnanç Hâtun'un adını tanıtmakla yetineceğiz.

Sakmân 64 yıl hükümdarlık etti; ölürken de hükümeti kölesi Bek-Timur'a bıraktı. Sakmân'ın bütün kumandanları ve halk onu melik olarak tanıdılar, ama sonradan Şalâh al-Dîn Ahlat'ı ele geçiremeyince o çok gururlandı; şehriyinler yaptı ve kendine sultan adını verdi. Fakat damadı Hazardinâri tarafından katledildi¹⁵.

* * *

HALEP NÂİBESİ ZAYFA (ŞAFİYYA) HÂTUN

Eyyubîlerden melik 'Âdil'in kızı Zayfa, babası daha Haleb vâlisi iken H. 582 yılında Haleb kalesinde doğdu. Zayfa doğduğu sırada kalede misafirler bulunduğu için doğan çocuğa babasının, misafir anlamına gelen Zayfa adını verdiğini Kamal al-Dîn b. al-'Adîm ve

¹⁴ Kâbusnâme, S. 221; ZAMBAUR, Généalogie, S. 44.

¹⁵ DEGUIGNES, Türklerin ve Mogolların... Tarihi (H. C. Yalçın tercümesi), IV., S. 235; Halil Ethem ELDEM, Düvel-i İslâmiyye, Ermensahlar.

Müneccimbaşı kaydediyorlar¹⁶. Melik al-‘Âdil Sayf al-Dîn Abû Bakr Aḥmad’in yerine geçen Melik Zâhir’in, önce Zayfa’nın kızkardeşi Gâziye Hâtunla, onun ölümünden sonra ise Zayfa Hâtun’la evlenmiş bulunduğunu gene İbn al-‘Adîm’den öğreniyoruz (aynı sayfa).

Haleb Eyyubîlerinin hükümdarları arasında adını gördüğümüz Melik al-‘Azîz, Zayfa’nın oğludur. Melik ‘Azîz’in kardeşi Şâlih’in yaşı büyük olduğu halde hükümdar olamayışının tek sebebi annesinin bir câriye olması idi. Melik ‘Azîz ise Melik ‘Âdil’in kızı olan bir prensesten yani Zayfa’dan dünyaya gelmişti¹⁷.

Melik ‘Azîz ölmeden önce ümerayı oğlu Nâşır Yûsuf’a biat ettirmişti. 634 de yani Melik ‘Azîz’in ölümünden hemen sonra Zayfa Hâtun yedi yaşlarında olan torunu Nâşır Yûsuf adına memleketi idareye koyuldu. 635-1237/8 yılında onu Haleb ile Hums prenslikleri arasındaki eski barışı yeniden kurmaya çalışırken ve bunun için de Kamâl al-Dîn İbn al-‘Adîm’i memur etmiş görüyoruz. Zayfa Hâtun verdiği kararları güvendiği iki Emîr vasıtasıyla infaz ettirirdi. Prenslüğün bütün resmî evrakı Zayfa Hâtun’un elinden geçer ve gereken dâireye onun işaretleriyle havale edilirdi. Altı yıl süren nâibliği sırasında ülkesini büyük bir ehliyetle idare etmiştir. Zayfa Hâtun 640 Cemaziyulevvel’inin 11 inci günü öldü ve türbesi Haleb Kalesi içinde yapıldı. Torunu Nâşır Yûsuf bu tarihte 13 yaşında idi. İdareyi fiilen ve hukuken eline alabilmesi için erginleşmiş olduğuna dair şahidler gösterildi. Böylece bağımsız olarak tahta sahip olabildi.

ḤAMÂ NÂİBESİ ĞÂZİYE HÂTUN

Ğâziye Hâtun Haleb Prenslüğünün nâibesi olan Zayfa Hâtun’un yeğenidir. Yani Melik Kâmil’in kızı ve Melik ‘Âdil’in de torunudur. Öte yandan Mısır Sultanı Melik Şâlih’in de kızkardeşi olmak hasebiyle, câriyelikten gelip bir zaman sonra Mısır Sultanlığına kadar yükselen, Şacar al-Durr’un de görümcesidir. Ğâziye Hâtun’un Ḥamâ kalesine gelişi 629 yılına rastlar. Her halde onun Ḥamâ’ya gelişine sebep, Ḥamâ Prensi melik Muẓaffar Maḥmûd’la evlenmiş olmasıdır.

O, Melik Muẓaffer’den üç kız, üç de oğul dünyaya getirdi. Bunların adları Melike Hatun, Dünya Hatun, , oğulları ise

¹⁶ İbn ül-‘ADÎM, Histoire d’Halep, S. 190; MÜNECCIMBAŞI, II., S. 619.

¹⁷ İBNİ ḤALLİKÂN, Vafayat al-‘Ayân, III., S. 183. Kahire 1948; ABU’L-FİDÂ, III., S. 171.

Ömer (Küçük yaşta ölmüş) Melik al-Manşûr ile al-Muzaffar 'Ali'dir. Bu sonuncusu meşhur tarihçi Abû'l-Fidâ'nın babasıdır. Yani Abû'l-Fidâ, Gâziye Hatun'un torunudur¹⁸.

Kocası Melik Muzaffar öldüğü zaman oğlu Melik al-Manşûr Hamâ'da onun tahtına sahip oldu, fakat yaşı küçük olduğu için vekâleten prensliği idare etmek Gâziye Hatun'a düştü¹⁹. Gâziye Hatun oğlu ergin çağa gelir gelmez, iktidardan çekilip, tahtı kendisine teslim etmiştir²⁰. Ölüm tarihi 656 yılı Zilkade'sindedir.

TÜRK KUTLUK DEVLETİNDE TÜRKÂN HATUN

İran'ın Kirman bölgesinde kurulmuş olan Kutluk Devletinin hükümdarı Barağ Hâcib'in gözdesi veya karısı olduğu halde, daha sonra Barağ'ın kardeşi Hamitbur (Cintimur) Tayangu'nun oğlu Kuşb al-Dîn ile de evlenen Türkân Hatun²¹ eşi Kuşb al-Dîn Sultanın elde ettiği başarılarında büyük rol oynamıştı. Kuşb al-Dîn 654/1256 yılında giriştiği sınır savaşlarından dönünce Kutluk Türkân'dan Padişah Hâton, başka bir karısından da Soyurgatmış Sultan adını alan bir oğlunu dünyaya gelmiş buldu. 655/1257 yılında Kuşb al-Dîn öldüğü zaman Kirman'ın ileri gelen emîrleri ile Mogol yüksek şahsiyetlerinden bazılarının hazır bulunduğu bir meclis Türkân Hâton'un hükümdarlığı hususunda oybirliğine vardılar. Fakat durum büyük Han tarafından öğrenildiği zaman bazı kimseler memleketin Sultan'ın çocuklarına bırakılmasının uygun olduğunu, onlar çocukluktan çıkıncaya kadar da Türkân Hâton ile Emîr Hacı Leşkerî'nin nâibliklerini desteklemeyi uygun buldular. Emîr Hacı Leşkerî çok zâlim bir adam olduğu için Kirman sarayının tanınmış ve gözde şahsiyetleri bu haberden hiç hoşlanmadılar ve Hülegü Han'ın yanına gidip hemen o gün yardım dilediler²². Mânevî değerleri kendisine anlatılan Hülegü Han, Türkân Hâton'un Kirman tahtına rakipsiz olarak

¹⁸ ABÛ'L-FİDÂ, III., S. 196. Meşâhir al-Nisa', II., S. 99; H. E. ELDEM, a. g. e. S. 95; ZAMBAUR, a. g. e., S. 97.

¹⁹ A'lâm al-Nisâ', IV. S. 3; ABÛ'L-FİDÂ, III., S. 196.

²⁰ 'AYNÎ, İqd al-Cumân, S. 411.

²¹ Bk. Türk Hukuk Tarihi Dergisi, C. I. TURAN, Osman, "Türkân değil Terken" yazısına.

²² RAŞİD AL-DİN, Câmi' al-Tavârih, II., S. 403'te "Hülegü 662'de Türkân Hâton'un Kirman hükümdarlığını tanıdı" demektedir.

geçmesini ve çocuklar büyüyünceye kadar devletin bütün işlerine bakmasını uygun gördü²³.

655/1257 Yılından sonra Türkân Hâtun, üvey oğlu Sultan Haccâc'ın küçük olmasından istifade edip bütün memleket işlerini eline aldı. Saltanat resmen Sultan Haccâc üzerine ise de hükümdarlık fiilen Türkân Hâtun'un elinde idi²⁴. Birçok yıllar Türkân Hâtun ile üvey oğlu Haccâc Sultan öz ana oğul gibi birbirlerine saygı ve sevgi duyguları içinde yaşadılar. Bu sırada da Sultan Haccâc'ın yaşı hükümdarlık edebilecek bir çağa ulaştı. Bir vesile ile İlhanlı hükümdarı Abaka Han'a hizmet etmiş ve Abaka Han tarafından iltifat görmüş olan Haccâc Sultan'ın bazı yakınları onu kıskırtmaya koyuldular. Menfaat ümit eden arkadaşlarının teşviklerine kapılan Haccâc, bir eğlence gecesinde sarhoş olup birdenbire Kutluk Türkân Hâtun'un bu mecliste raksetmesini emretti. Daima ölçülü hareket eden Kutluk Türkân'ın bu teklif karşısında canı sıkıldı ise de, Haccâc Sultan'ın sarhoş olduğunu göz önünde bulundurarak, karşı koymanın tehlike yaratacağını anladı ve istemeye istemeye raksa kalktı. O eteğini uçu-rurken, Haccâc Sultan'ın adamları şu beyti söylediler:

“Dünya İhtiyardır ve senin baht yıldızın gençtir
İhtiyarın kendi nevbetini gence vermesi iyidir”²⁵.

Bu eğlence gecesinden çok incinmiş olan Türkân Hâtun, damadı Abaka Han'ın yanına gitti ve durumu bildirdi. Abaka Han, Haccâc Sultan'ın Kutluk Türkân'a karşı bu hafif davranışını hoş görmedi ve hazırladığı bir fermanla Haccâc'ı, Kirman tahtından azledip Türkân Hâtun'u ortaksız olarak hükümdar tayin etti. Ama Haccâc Sultan yine de Kirman tahtını ele geçirmek ümidini kaybetmedi. Gizlice Ögedey Han'ın oğullarının yanına gitti. Türkân Hâtun bunu da haber alıp bir elçi vasıtası ile Abaka Han'a bildirince, Abaka Han çok kızdı. Haccâc Sultanın yakalanıp orduya getirilmesini emretti. Bu yolda bir yarlıg çıktığını haber alan Sultan Haccâc,

²³ Fakat Güzide'de (I., S. 530) fermanın Mengü Kaan tarafından verildiği yazılıdır.

²⁴ RAŞİD AL-DİN, a. g. e., II., S. 552; HAMD ALLAH KAZVINİ, Tarih-i Güzide, I., S. 530.

²⁵ NÂŞİR AL-DİN MÜNŞİ, Sımt al-'Ulâ, S. 48; H. Kazvini, a. g. e., I., S. 531.

Süistan'a gitti. Aradan altı ay geçtikten sonra da Hindistan'a, Delhi Sultanlığına sığındı.

Haccâc Sultan Delhi'de on yıl, hemen hemen bir mahbusun hayatını yaşadı. Yalnız haftada bir defa saltanat sarayını ziyaret ederdi. Delhi'de Halçler hâkimiyeti ellerine geçirince Sultan Celâl-al-Dîn Abû'l-Muzaffar, Haccâc'a Kirman topraklarına sahip olabilmesi için askerî yardımda bulundu ve tantanalı bir merasimle onu uğurladı; fakat o 690/1291 yılında Kirman'a ulaşmadan Tanrı'nın rahmetine erişti²⁶.

Haccâc'ın Delhi'de bulunduğu yıllar boyunca Türkân Hâtun artık bir nâibe gibi değil tam bir hükümdar sıfatıyla memleketini idare etmiştir. Şu halde Türkân Hâtun'un nâibeliği eşinin ölümünden Haccâc Sultan'ın işten el çektilmesine kadar devam etmiş ve öldüğü 1282/3 yılına kadar da bağımsız idarede bulunmuştur. Türkân Hâtun yaşadığı devrin İlhanlı İmparatorları tarafından daima saygı görmüş, kendi ülkesinin âlimleri, idaresinden son derece memnun kalmışlardır.

SALGURLU NÂİBESİ BIBİ TÜRKÂN

Salgur adını taşıyan ve Selçuklulara bağlı bulunan Emîrlerden birinin torunu olan Sungur bin Mavdûd 1147/8'de Selçuklulara karşı ayaklanıp bağımsızlığını ilân etmişti. İşte İran'ın Fars bölgesinde hükümet merkezi Şiraz olan Salgurlu Atabeyliği böylece kurulmuştu. Ama bu bağımsızlık devamlı olmadı, Salgurlular kâh Selçuklular'a kâh da Harezmsâhlar'a haraç vermeğe mecbur kaldılar. Altıncı hükümdar Abû Bakr, İlhanlı tehlikesi karşısında, memleketini harap olmaktan koruyabilmek için onlara vergi vererek bağlılığını bildirdi.

Abû Bakr Fars bölgesine en parlak çağını yaşatan ve Pers körfezindeki bazı adaları da Salgurlu devletine katan hükümdar olmuştur. O, Şiraz'da devrinin yalnız Sa'dî gibi meşhur şairlerini değil başka âlim ve mütefekkirlerini de barındıran mükemmel bir hükümdardı.

Abû Bakr 77 yaşında olduğu 1260 yılında öldüğü zaman, İlhan'ın yanında bulunan oğlu II. Sa'd tahta geçti, fakat adına para bastırılmış olmasına rağmen saltanatı ancak oniki gün sürebilmiştir. Onun ölümünden sonra Şirazlılar II. Sa'd'ın 12 yaşındaki oğlu Muhammad'i

²⁶ Câmî' al-Tavarîh, Tarih-i Şebenkâre, Tarih-i Güzide'de bu tarih başka başka verilmiştir, bk. B. UÇOK, a, g. e. S. 75. not. 12.

tahta geçirdiler ve ona — Reşidüd al-Din'e göre — 'Azū al-Din unvanını verdiler.

Bu yaşta çocuğun devlet idare edemeyeceği düşünülerek Yezd atabeyi 'Azū al-Davla'nın kız kardeşi²⁷ ve Kutluk devletinin kuruluşunda adı geçen Burak Hâcib'in torunu olan annesi Bibi Türkân Hâtun'u ona nâibe seçtiler. Bu suretle nâibe olan annesi Bibi Türkân Hâtun, İlhanlı İmparatoru olan Hülegü Han'a bağlılığını değerli hediyelerle birlikte bildiren elçiler yolladı. Karşılık olarak da oğlunun adına yazılmış, onu meşru hükümdar tanımaya yarıyan bir yarlığ aldı²⁸. Bibi Türkân Hâtun oğlu Muhammed'in damdan düşerek öldüğü 1261-2 yılına kadar yâni iki yıl yedi ay²⁹ vezirleri Nizâm al-Din Abū Bakr'in ve Şams al-Din'in yardımlarıyla onun adına memleketi idare etti.

Türkân Hâtun oğlundan sonra Fars'a hâkim oldu ve devlet büyükleriyle görüşmeler yapıp Muḥammad'ın amcası Salgur Şah'ın oğlu cesur, fakat devlet adamı meziyyetlerinden mahrum sarhoş Muḥammad Şah'ı tahta geçirdi³⁰. Muḥammad Şah İlhanlılar'la birlikte Bağdat önlerinde çarpışırken gösterdiği büyük cesareten ötürü Hülegü'nün sevgisini kazanmıştı. Türkân Hâtun onun sayesinde vezirinin bozduğu devlet işlerini yoluna koymak istiyordu; kızı Salgom'u da Muḥammad Şah'a nikâhlamak zorunda kaldı, ama Muḥammad Şah hükümdar olur olmaz tembelleşmiş, zevk ve sefaya dalmış ve Türkân Hâtun'un ümidinin tersine memleket işleri yüzüstü kalmış, hükûmet zayıf düşmüştü. Türkân Hâtun damadında ümid ettiği idareci vasfını bulamayınca memleketi kurtarmak için Muḥammad Şah'ı tahtından uzaklaştırmayı düşündü. Muḥammad Şah hem kendisine gereken saygıyı da göstermiyordu. Ayrıca İştâhır kale-sinde hapsedilmiş olan kardeşi Selçuk şahı da kurtarmak amacıyla olduğunu öğrenince Şol ve Türkmen Emîrleriyle anlaşıp Muḥammad Şah'ın üzerine yürüdü; onu saltanat tahtından indirip sarayında hapsetti, elleri bağlı olarak İlhan'a yolladı.

²⁷ Sımt al-'Ulâ, S. S. 56.

²⁸ J. v. HAMMER, Geschichte der 'Ilchanen, S. 240.

²⁹ Bu tarih Güzide'de (I., S. 508) 660, Şirâznâme'de (S. 62) 661, olarak gösteriliyor.

³⁰ Muḥammad Şah'ın II. Sa'd'ın oğlu Muḥammad ile olan akrabalığı için bk. Şirâznâme, S. 62; Güzide, I., S. 508; Câmi' at-Tavârih, II. S. 554.

Hamd-Allah Mustavfî (Güzide, I. S. 509) onu Bibi Türkân Hâtun öldürttü demekte ise de Şirâznâme 10. Ramazan. 661'de tabii bir ölümle öldüğünü kaydetmektedir³¹.

Salgur Şah'ın oğlu Muhammad Şah eli bağlı olarak İlhanlı hükümdarına yollanınca ana tarafından Selçuklular'a bağlı olan Selçuk Şah'ın serbest bırakılmasına izin verildi. Şol ve Türkmen Emîrleri Türkân Hâtun ile anlaşarak Selçuk Şah'ı tahta çıkardılar. Selçuk Şah, Bibi Türkân Hâtun'la da evlenerek daha büyük bir nüfuza sahip oldu³². Zira Mogol şehzâdesi Mengü Timur, Türkân Hâtun'un kızlarından Ebeş Hâtun'la nişanlanmış olduğundan, Türkân Hâtun kızı yoluyla Mogollar'a hısımlık olmuştu; ama bu hısımlık Türkân Hâtun'un bir eğlence gecesinde sarhoş kocasının emri ile mahvolmasını önleyemedi. Selçuk Şah ya karısının nâibelik zamanından beri devam edegelen nüfuzunu büsbütün ortadan kaldırmak, yahut da öldürmüş olduğunu sandığı kardeşinin öcünü almak için onu öldürtmüştür. Hemen bütün kaynaklarda Selçuk Şah'ın, karısı Türkân Hâtun'u öldürttüğü yazılı olduğu halde, nedense Spuler (İran Mogolları Tarihi, S. 161) bunların tersine, Türkân Hâtun'un daha sonra Emîrlerle birleşerek Fars atabeyliğinin başına kızı Ebeş'i getirmiş olduğunu bildirmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, Selçuk Şah atabey olduktan sonra kardeşi Muḥammad Şah gibi kabalaştı, etrafındaki emîrlere olduğu gibi, karısı Türkân Hâtun'a karşı da saygısızlıklarda bulundu; Emîrler onun bu tutumu karşısında memleketi bırakıp kaçtılar. Selçuk Şah'ın bundan cesaret alarak bir Mogol beyi olan Ogulbek'i öldürmesi onu uçurumun kenarına atmıştır.

³¹ Şirâznâme, S. 63; HAMMER, a. g. e., S. 240'da Muhammad Şah'ın 4 ay tahtta kaldığını yazmaktadır.

³² ZARKÛB, Şirâznâme, S. 63; RAŞİD AL-DİN, Câmi' II., S. 554-5; MUḤAMMAD KAZVİNÎ, Yaddaştâh-yi Kazvini, III., S. 157'de böyle bildirmekte iseler de ḤAMD ALLAH MUSTAVFÎ (I., S. 508-9'da) Türkân Hâtun'un Selçuk Şah ile evlendiğine dair bir kayıt mevcut olmadıktan başka, Selçuk Şah'ın kardeşinin öcünü almak için Türkân Hâtun'a karşı savaş açtığını, Fars ülkesini istilâ ettiğini, böylece tahta geçip I. Muḥammad'ın Nâibelliğini yapmış olan Türkân Hâtun'u huzuruna çağırarak öldürttüğünü kaydetmektedir. Burada RAŞİD AL-DİN ve ZARKÛB'un verdikleri haberler herhâlde ḤAMD ALLAH'ın verdiği haberlerden daha doğru olmak gerekir. Çünkü RAŞİD AL-DİN. ḤAMD ALLAH'dan hiç değilse bir nesil daha eski olmakla olayların cereyan ettiği zamana daha yakın, hattâ onun içindedir.

Selçuk Şah bununla da kalmıyarak bir eğlence gecesinde sarhoş olup Türkân Hâtun kendi hayatına kasdedecek gerekçesiyle adamlarından birine işaretle onun başını vurdurttu³³. Hülegü bu haberi alınca çok kızdığından Selçuk Şah'ın üzerine Emîr Altacü'yu yolladı. Türkân Hâtun'un kardeşi Yezd Atabeyi 'Alâ al-Davla ile diğer Şebenkâre melikleri Çerik ve Tazik toplulukları da Şiraz üzerine yürüdüler. Buna karşı Şirazlılar 6000 kişi ile çıktılarsa da Selçuk Şah Kâzerûn'a sığınmak zorunda kaldı. Fakat Yezd ve Mogol askerleri burayı da yağma ettiler. Sonunda o, bir tuzağa düşürülüp Kâl'a-i Safîd denilen yerde 662'de idâm edildi³⁴.

Aşağıya sâdece 4 mısraını aldığımız Türkân Hâtun'a ait methiye, zamanın ünlü şairi Şeyh Sa'dî'nin kaleminden çıkmıştır:

ای بیش از آنکه در قلم آید ثنای تو
واجب بر اهل مشرق و مغرب دعای تو،
درویش و پادشاه ندانم در این زمان
الا بزیر سایه همچون همای تو

(Külliyatı Şeyh Sa'dî S. 469 Tahran 1333)

KAZAN NÂİBESİ SÜYÜN - BIKE HATUN

Nogay ordasından Yusuf Mirza'nın kızı olan Süyünbike pek genç yaşta Rus taraftarı Mirzaların istekleri ve Rus Çarı'nın tensibiyle Kazan tahtına oturan zayıf karakterli Can Ali ile evlendirilmiş idi. Halbuki Süyün-Bike Hâtun güzelliği kadar akıl ve vatanperverliği ile de tanınmış bir kadındı. Genç olmasına rağmen eşi Can Ali'nin Rus vassali olmasına razı değildi. Bu tarihlerde Kazan'da Moskof taraftarı olanlara karşı milliyetçi bir kütle vardı. Kocasını Can Ali'nin Moskova'ya ilticasından sonra Rus düşmanı Safa-Gerey Han ile evlenen Süyün-Bike, hem babasının hem kocasının tesiriyle bu milliyetçilerin başkanı olmuştu³⁵. 1549 yılında Safa Gerey'in ansızın ölmesi, Kazan'da rusların beklediği kargaşalığı farzlarıyla yaratmıştı. Zira

³³ ZARKÛB, Şirâznâme, S. 63.

³⁴ RAŞİD AL-DİN, a. g. e., II., S. 556; VAŞŞÂF, Târîh, Ayasofya nushası nu. 3108, vr. 27 B'de 661 diyor. ZARKÛB, Şirâznâme, S. 63; HAMD ALLAH, Güzide, I., S. 508-9'da 663 diyor.

³⁵ A. BATTAL, Kazan Türkleri Tarihi, S. 43-4.; A. N. KURAT, Kazan Hanlığı, DTCF Dergisi, XII., S. 228-35.

artık Kazan'da sâbit ve nüfuzlu bir hükûmet yoktu. Hanlığın ileri gelenleri bir toplantı yapıp milliyetçi Süyün-Bike'yi Safa-Gerey'den dünyaya getirdiği oğlu üç yaşındaki Ütemiş Gerey'e nâibe tayin ettiler. Bu sıralarda Çarlık tahtında daha sonra Korkunç lâkabı ile anılacak olan IV. İvan oturmaktaydı. O, Kazan'ın içinde bulunduğu kargaşalıktan istifade etmeği düşünerek, 1550 yılında şehri almaya niyet etti. Büyük bir ordunun başında bizzat hareket etti. Şehri bir hafta kuşattı. Uzun ve kanlı mücadeleler oldu. Vatanperverler kanlarının son damlasını harcaıncaya kadar çarpışacaklarına and içtiler. İşte bu savaşlarda Nâibe Süyün-Bike'nin gösterdiği büyük gayretler onu bir kahraman mertebesine ulaştırmıştır.

Üstün Çarlık kuvvetleri Kazan kuvvetlerini yenmiş, fakat ertesi yıla kadar ancak Kazan topraklarının yarısını alabilmişti. Çar kuvvetleri Kazan'a girince Nâibe ve oğlu Küçük Han'ı alıp götürdüler. Süyün-Bike'nin Kazan'dan ayrılışı sırasında sevgili eşi Safa - Gerey'in kabrini ziyareti ve kendini teşyi eden halk ile vedalaşması pek hazin olmuştu³⁶. Bu arada cesur Kazan Türkleri Nogay ordasından Yadigâr Muhammed'i dâvet ederek onun başkanlığında Ruslara karşı sonuna kadar çarpışmaya bir kere daha karar verdiler.

Talihsiz Süyün - Bike Moskova'ya götürüldükten sonra oğlu Ötemiş - Gerey elinden zorla alınıp vaftiz edildi ve ona Aleksandır adı takıldı. Çok geçmeden 1551'den sonra Kazan Hanlığı Rusların eline geçmekle nihayet buldu. Süyün - Bike'den Kazan'da kalan güzel bir hâtıra Süyün - Bike minaresidir. Bu, yüksekliği 75 m. oturduğu saha 140 metre kare olan yedi katlı bir kuledir. İlk üç katı dört köşeli, diğer dört katı sekiz köşelidir³⁷.

KASIM NÂİBESİ SULTAN FATMA BIKE

Moskova'nın 250 km. güneydoğusunda ve Oka ırmağı bölgesinde bulunan Kasım Hanlığı, Kazan Hanı Uluğ Muhammed tarafından 1445 yılında kurulmuştur. Bu kuruluşun biraz önce 1444'te Uluğ Muhammed Moskova kapılarına dayanmış, ertesi yıl da Moskova Beyi Vasili'yi esir etmişti. Vasili, Uluğ Muhammed'in bütün şartlarını kabul edip serbest bırakılınca, savaş tazminatı ve yıllık vergileri

³⁶ A. BATTAL, a. g. e. S. 45.

³⁷ R. R. ARAT, İslâm Ansiklopedisi, Kazan maddesi. Bu hususta fazla bilgi için Bk. H. ATLASI, Siyum - Bike, Kazan maarif Matbaası.

toplamak için birçok Rus şehirlerine Türk memurlar tâyin edilmiş, hattâ bazı illerin geliri Türk beylerine ikta olarak verilmişti. İşte bu antlaşmanın en önemli sonuçlarından birisi de Moskova Kınazlığının sınırları içinde ayrı bir Hanlığın kurulup başına Uluğ Muhammed'in oğlu Kasım'ın geçirilmesidir.

Bünyesi bakımından Fin ve Türk kavimlerine dayanan bu Hanlık, Altınordu devletinin güttüğü politikadan farklı olarak doğrudan doğruya Moskova'nın içişlerine karışmak ve gerektiğinde dışardan gelecek akınlara karşı Moskova'yı korumak amacını gütmekte idi. Moskova Beyliği gene Uluğ Muhammed'in kurduğu Kazan Hanlığına olduğu gibi, Kasım Hanlığına da kendi sınırları çerçevesinde belli imtiyazlar vermekle mükellef tutulmuştu.

Ancak zamanla Kasım Hanlığı'nın nüfuzu azalmış, buna karşılık Moskova'nın iktidarı artmış olduğundan Kasım başına geçecek şahsiyetlerin seçilmesinde Moskova büyük roller oynamaya başlamıştı. Önceleri Moskova tarafından kendilerine vergi verilen, merasim günlerinde bağımsız hükümdar muamelesi gören Kasım Hanları, şimdi artık nüfuz sahibi olan Moskova Çarlarına tâbi Rus beylerinin derecesine düşmüşlerdi. Moskova Çarları bunlardan diğer Türk ve İslâm devletlerine karşı güttükleri imha politikasında faydalanmaya bakıyorlardı³⁸. 1557-8 yıllarında Şah Ali'nin Lituvanya'ya karşı hareket eden Rus kuvvetleri başkomutanı tâyin edilmesi, başarısı yüzünden de, büyük bir merasimle karşılanması, Kasım Hanlarının Moskova emrine girdiğini gösteren delillerden biridir.

XVI. Yüzyılın ikinci yarısında Rus çarlarının ve özellikle Çar IV. İvan'ın (Korkunç) Kasım Hanlığı'nın Moskova'ya ilhakını kolaylaştırmak için baş vurduğu çare, Kasım'ın başına geçen veya geçecek olan kimseleri Hristiyan dinine sokmak olmuştur. İşte Şah Ali'nin ölümü ile başa geçen Sayın Bulat'ın 1573'te irtidat ederek Semen adını alması bu cümledendir³⁹.

1610'da Çar Vasili ile Dimitri arasında çıkan rekabet savaşlarına karışan Kasım hükümdarı Uraz bir yalan ihbar üzerine pusuya düşürülüp öldürülünce Kasım Hanlığında Han soyu vaktiyle olduğu, gibi gene değişmiş ve Sibiryaya Hanı Ali oğlu Arslan (Alparslan) hanlığı tâyin edilmişti (1614 - 27).

³⁸ A. AZİZ, Tatar Tarihi, S. 145.

³⁹ R. R. ARAT, İslâm Ansiklopedisi, Cüz. 59, S. 382; ZAMBAUR, a. g. e., S. 249; A. N. KURAT, Rusya Tarihi, S. 102.

Arslan zamanında Kazan Hanlarının hükümdarlık yetkilerinin artık sadece Türk tabalarına inhisar ettiği görülür. 1627'de ölen Arslan Han'ın yerine oğlu Seyyid Burhan geçti. Çocuk yaşta bulunan Seyyid Burhan'a annesi *Fatma Sultan* ile büyükbabası *Ak Muhammed* vâsî tayin edildiler. Fatma Sultan Kasım'ın ileri gelen ülemasından ve Şah Kul ailesinden *Seyyid Ak Muhammed*'in kızıydı.

Kısa bir zaman sonra Ruslar'ın sabırlı ve temkinli politikaları Seyyid Burhan üzerinde tesirlerini gösterdi. Rus hükûmeti Seyyid Burhan'ı Çar'ın kızı ile evlendirmeye, Fatma Sultana teklif etti. Bunun için de önce onun hıristiyan dinine sokulmasını şart koştu. Fatma Sultan oğlunun henüz çocuk yaşta olduğunu, onun karar verecek yaşa gelmesini beklemek gerektiğini ileri sürerek teklifi reddetti. 1633 yılında Çar, Kasım vâlisine verdiği bir emirle Seyyid Burhan'ı Moskova'ya yanına aldırıştır. Bu sıralarda onun gösterişli ortodoks âyinlerine sokulmuş olması da muhtemeldir. Bundan yirmi yıl sonra Seyyid Burhan'ın gene Moskova'ya Çar Aleks'i'yi ziyarete gittiğini ve az sonra dinini bırakarak hıristiyan olduğunu ve Vasili adını aldığını öğreniyoruz. Bu olaydan sonra Seyyid Burhan'ın gene de Kasım tahtında kalabilmiş olması, Kasım tahtının Rus dış politikasında artık bir önemi kalmadığını göstermektedir.

Ruslar'ın Kasım Hanları üzerinde, önce hıristiyanlaştırıp sonra ruslaştırma politikası başarılı olmuşsa da bu, diğer müslüman Türkler arasında aynı sonucu vermemiştir⁴⁰. Bu konuda Veljaminov Zernov (III., S. 461), Seyyid Burhan (= Vasili Arslanoviç) zamanında Kasım Hanlığını bir dereceye kadar ayakta tutan islâmlık ile putperestliğin ezilmiş olduğunu iddia eder. Fakat bu, aşağıdaki delille inandırıcı olmak vasfını kaybetmektedir: Kasım'da türbelerden birinin üzerinde şu âyet yazılıdır: "Vaktaki İsa onların küfrünü anladı, dedi ki, Allah'a erişmek için bana kimler arkadaş olacak? Havvariyun, bizler, dediler. Allah'a bizler inandık, iman ettik. Bizlerin Müslüman olduğumuza muhakkak şahit ol "(Kur'an III., 52.).

Seyyid Burhan'ın 1679 yılına kadar hüküm sürdüğü tahmin edilmektedir. Gene bu yılda Fatma Sultan bu defa hükümdar olarak tahta geçirildiğine göre, oğlu artık hayatta olmamak gerekir.

Rus hükümetinin oğlunun bütün haklarını Fatma Sultan Bike'ye tanınması onun hayli yaşlı bulunması ve kendisine karşı duyulan say-

⁴⁰ R. R. ARAT, İslâm Ansiklopedisi, Cüz 59, S. 384.

ğının bir gösterisi olmuştur. Fatma Sultan, Seyyid soyundan geldiği için Ruslar ona Çariçe Sultan Seyyidovna demişlerdir. Evlendiği zaman kendisine Fatma Sultan Begüm denilmekte idi. 1681'den sonra onun adına hiç bir belgede tesadüf edilmiyor. Bir rivayete göre Kasım şehrinde kendi yaptırdığı türbede gömülü imiş; bu türbenin iki katlı olduğu da söylenir. Fakat Afgan türbesinin biraz ötesinde gösterilen bu türbe bir yığından ibaret kalmış imiş.

Kasım Hanlığı Fatma Sultan ile birlikte 236 yıllık geçmişine veda etmek zorunda kalmıştır. Kasım Türkleri Kazan lehçesine yakın bir lehçe ile Türkçe konuşurlardı.

* * *

Böylece İslâm devletlerinde hükümdar ana, büyükanne veya kızkardeşlerinin resmen nâibeliğe tâyin edilmiş olduklarını yukarıdan beri vermiş olduğumuz örneklerle belirtmeğe çalıştık.

Yüzyıllar boyunca milletlerin geçirdikleri ihtilâller ve inkılâplardan sonra sosyal bünye, idarî rejimler büyük değişikliklere uğradı. Bu arada müslüman teokrasisinin mümessili olan hilâfet müessesesi yıkıldı; büyük imparatorluklar parçalandı ve küçük küçük devletler meydana geldi. Atatürk'ün Türkiye'de yaptığı büyük devrimlerden sonra, bunları örnek alan birçok Müslüman devletlerde kadın hakları daha şümüllü bir mahiyet kazandı ve bu hakları tanımak artık mahdut entellektüel bir zümrenin işi olmaktan çıkıp bir toplumun kabullendiği genel bir fikir haline gelmeğe yöneldi. Netekim muteassıp Müslümanları büyükn bir yekûn tuttuğu Pakistan Cumhuriyeti'nde bu devletin kurucusu Muhammed Ali Cinnah'ın kızkardeşi Fatma Cinnah 1964 yılı sonunda yapılan seçimde Cumhurbaşkanı aday olmuş ve muteassıp Müslümanlar tarafından da bu adaylık desteklenmiştir.

Bugün Pakistan'ın büyük ehliyet ve dirayet istiyen bazı makamları kadınlar tarafından idare edilmektedir. Örneğin: Pakistan'ın Roma büyük elçisi Rânâ Liyakat Ali; Pakistan'ın Fas büyükelçisi Şayeste İkrāmullah; Batı Pakistan millî eğitim bakanı Mahmude Sâlim, Pakistan Kızılay derneği başkanı Vekarünnisa Noon. Bunlardan bir merhale aşağı olan makamlarda ise vazife almış kadınlar oldukça çok sayıdadır.

Irak'ın Kasım zamanındaki Belediyeler Bakanı Nezihe Duleymî idi. Bugün Irak'ın Bonn'daki tam yetkili elçisi Surriyye el-Hoca'dır.

1965 yılı şubat ayında İslâm âleminin en batı sınırında bulunan Fas, kendisini İngiltere'de temsile prenses leylâ Aşşe'yi seçmekle

Atatürk devrimlerinin diğer müslüman ülkelerde nasıl benimsendiğine canlı bir örnek daha vermiştir.

Bütün bu tarihî ve aktüel örnekler, İslâm dininin kadın haklarını kısıtlamadığını bize göstermektedirler. Ortaçağ'da İslâm dinini kabul etmiş toplumlarda kadın, ancak genişlemiş imparatorluğun burjuva sınıfından olan ailelerin erkekleri tarafından hareme kapatılmıştır; o da eski komşu imparatorlukların bir taklidi olarak. Ama çoğunlukla babaları ilim ile meşgûl kabiliyetli kız evlâtlar bu dar çemberin içinden kurtulmayı gene de başarmışlardır.

ŞEHZADE MUSTAFA'NIN ÖLÜMÜNDE MEDHALI OLAN VEZİR-İ ÂZAM RÜSTEM PAŞA'NIN İKİNCİ SADARETİNDE YENİÇERİLERİN AĞALARINDAN ŞİKÂYETİ HAVİ KANUNÎ SULTAN SÜLEYMAN İLE RÜSTEM PAŞA'YA PEK AĞIR MEKTUPLARI

Ord. Prof. İ. HAKKI UZUNÇARŞILI

Bir Mukaddime

Gazi Hünkâr Sultan I. Murad zamanında Çandarlı Kara Halil Hayreddin Efendi'nin tavsiyesi ve fiilen işi ele alması sebebiyle harplerde ve akınlarda esir edilen Hıristiyan çocuklarının yetiştirilmesiyle teşkil edilen acemî ve yeniçeri ocakları vaz edilmiş devşirme kanunu ile gelişmiş, disiplinli muntazam bir yaya ocağı haline gelmişti.

Yeni kurulmakta olan Osmanlı devletinin maaşlı merkez kuvvetini teşkil eden yeniçeriler hizmetleri cihetiyle devletin diğer kuvvetlerinden daha imtiyazlı idiler. Murad Hüdavendigâr kurduğu yeniçeri ocağını sıkı bir nizama bağlamış ve bu nizama aykırı küçük bir harekete bile müsamaha etmemişti. Sultan II. Mehmed'in 1451 de hükümdar olduğu tarihe kadar yeniçeri ocağı tam bir itaatle hareket ve hizmet etmişti.

Fatih Sultan Mehmed'in ilk seferi olan Karaman seferinden dönüşünde yeniçeriler yolda iki sıra olup aralarından geçen padişaha "ilk seferinizdir" diye bahşiş istemeleri üzerine nizama aykırı olan bu küstahlığa canı sıkılan genç hükümdar, bunlara bir miktar bahşiş vermekle beraber yeniçeri ağasını derhal azl ile yayabaşları yani bölük kumandanlarını, yüz deynek vurdurduktan sonra ocaktan kovmuştur¹.

Osmanlı tarihlerinde görüldüğü üzere II. Bayezid ve oğlu Sultan Selim'in cülûsları esnasında bunlar tarafından adamları vasıtasıyla elde edilen yeniçerilerin nizamsız hareketleri ve edepsizlik-

¹ *Tarih-i Ebd'l-Feth*, s. 35.

leri malum olduğundan bundan sonra muhtelif sebeplerle bu şımarıklıklar artarak devam etmiştir.

* * *

Kanunî Sultan Süleyman 1520 'de hükümdar olduğu tarihten itibaren doğu ve batı seferlerinde ordusunun başında seferler yapması sebebiyle ordularının üzerinde büyük bir otoriteye sahipti. Bazan gerek rahatsızlığı ve gerek siyasî durum neticesi bizzat gidemediği seferlere vezir-i âzamı veya başka bir veziri serdar etmekte idi. Hükümdarlığının otuz dördüncü senesinde yaşı altmış bulmuş ve vücutça epi yıprandığı için kendisi sefere çıkmayarak İran üzerine vezir-i âzam Rüstem Paşa'yı kapıkulu ocaklarıyla memur etmiş, kendisi Erdel (Transilvanya) meselesinden dolayı oraya da ikinci vezir Kara Ahmed Paşa'yı yollamıştı (1553) ².

Bu 960 H. (1553 M.) tarihinde Sultan Süleyman'ın yaşamakta olan büyüğü *Amasya* valisi Mustafa olmak üzere, Selim, Bayezid, Cihangir adlarında dört oğlu vardı. Bunlardan Mustafa, Sultan Süleyman'ın *Manisa* sancağında bulunduğu sırada 1515'de doğmuştu, Yaşı otuz sekiz olup diğer oğullarından Selim otuz, Bayezid yirmi sekiz ve Cihangir yirmi üç yaşlarında idiler. Büyük şehzade Mustafa şeklen büyük babası Yavuz Sultan Selim'e benzermiş; iyi tahsil görmüş, yeniçeriler tarafından sevilmiş, babasının yaşının ilerlemesi ve rahatsızlığı sebebiyle saltanata hırslı bir şehzade olmuştu.

Padişahın yaşı ilerledikçe Fatih Sultan Mehmed'in tedvin ettiği kanun üzere şehzadelerde de hayat kaygusu artıyordu. Elde bir veraset kanunu olmaması, saltanata geçen evlâdın kardeşlerini öldürmesinin kanun olması buna başlıca sebep oluyordu.

Sultan Süleyman'ın sevgili hasekisi yani zevcesi Hürrem Sultan, diğerlerinden daha çok sevdiği oğlu Bayezid'in, babasından sonra hükümdar olmasını istiyordu, bunun için anası ayrı olan büyük şehzade Mustafa'nın ortadan kalkması lâzımdı. Bu hususta damadı vezir-i âzam Rüstem Paşa ile zevcesi Mihrimah Sultan da çalışıyorlardı. Bir vesikaya göre Rüstem Paşa, şehzade Mustafa'nın imzasını taklit ederek onun İran Şahı Tahmasb ile mükâtebesine

² Erdel kraliçesi *Elizabet*, kendisine Macar kralı Ferdinand tarafından çeyizi mukabili verilen para ve oğlu Zigismund'a dukalık ve damatlık vadiyle, kraliçe memleketini Macar kralına terk etmiş. Bu hali haber alan Osmanlı hükümeti bunu tanımayarak şiddetle mukabeleye karar vermiş ve bu suretle durum nazikleşmişti.

ve dostluğa dair mektuplar uydurmuş ve cevaplarını almış imiş³.

Hürrem Sultan ile Rüstem Paşa'nın kendi aleyhinde çalıştıklarını haber alan şehzade Mustafa da kendisine taraftar arayarak bazı valilere mektuplar yollamıştı⁴. Sonraki olaylara göre yeniçerleri de elde etmişti. Bu sırada şehzadelerin sancakları değiştirilmiş, Manisa sancakbeyi Mustafa Amasya'ya, Selim Manisa'ya ve Bayezid de İstanbul'a yakın olarak Kütahya'ya tâyin edilmişlerdi.

* * *

Daha evvel işaret ettiğimiz gibi vezir-i âzam Rüstem Paşa 1553'de kapıkulu ocaklarıyla İran seferine çıkmış, Konya Aksaray'ına gelmiş, burada yeniçerilerin padişahı Dimetoka'da oturtup Amasya valisi şehzade Mustafa'yı hükümdar ilân edeceklerini casusları vasıtasıyla haber aldığından oradan ileri gitmiyerek durumu acele olarak padişaha arz etmek üzere, sipahiler ağası Şemsi Ağa ile Çavuşbaşıyı İstanbul'a yollayarak padişahın, bizzat askerinin başında sefere çıkmasının muvafık olacağını arz etmiştir.

Bunun üzerine Sultan Süleyman ocakları geri döndürüp İstanbul'a getirterek bizzat sefere çıkmak suretiyle kendisinin, ordusunun başında sefere gidecek kudret ve kuvvette olduğunu göstermiştir. Padişah Karaman Ereğli'sine geldiği zaman Amasya valisi şehzade Mustafa babasının elini öpmek üzere otağ-ı hümâyuna gelmiş ise de evvelden alınan tertibat üzerine orada padişahı görememiş ve fecî bir boğuşmadan sonra boğulmak suretiyle öldürülmüştür⁵.

Şehzade Mustafa'nın bu suretle ölümü yeniçeriler arasında galeyani mucip olarak Mustafa'yı hükümdar yapmak ümitlerini söndürmüş, başlarındaki Gazi Padişah'a karşı ses çıkaramamışlar,

³ Vezir-i âzam Rüstem Paşa'nın şehzade Mustafa'nın mührünü taklit ederek Şah Tahmasb'a muhabbetnâme yazıp ittifak teklifini havi mektup Vastan Bey'i Zeynel Bey vasıtasıyla olmuştur (*Topkapı Sarayı Arşivi*, nr. 5103). Bu hususta vesikada tafsilât vardır.

⁴ Şehzade Mustafa'nın Bağdat Beylerbeyisi ile Diyarbekir Beylerbeyisi Ayas Paşa'ya mektupları (*Münşeât Mecmuası*, Velîyyüddin Efendi Kitapları, nr. 2735).

⁵ Şehzade Mustafa da saltanat hırsı olup müsait bir fırsat beklediğini, padişah hastalığında maksadını fiile koyacağını, Rüstem Paşa ve diğer bazı kimselere düşman olduğunu bir reml mütehasşısı Rüstem Paşa'nın sadaretten azlinden sonra padişah'a arz etmiştir. Yeniçerilerin, padişah'a olan arızalarından anlaşılacağı üzere, ocakların Mustafa'ya karşı bağlılıkları görülmektedir. Eğer Sultan Süleyman bizzat sefere çıkmayarak Rüstem Paşa askerinin başında bulunmuş olsa idi, bir saltanat tebeddülü olması pek muhtemeldi.

padişah onları teskin için bu işte rolü olan *Rüstem Paşa*'yı azlederek yerine ikinci vezir Kara Ahmed Paşa'yı vezir-i âzam yapmıştır.

Sultan Süleyman kendisine küskün olan ocaklı ile İran'a taarruz etmeden evvel *Diyarbakir*'de izn-i âm emriyle ocak ağalarıyla görüşmüş, onlardan sadakat teminatını aldıktan sonra muharebeye girişmiştir.

Rüstem Paşa, azlinden iki sene sonra Hürrem Sultan'la kızı Mihrimah Sultan'ın, Rüstem Paşa'yı tekrar sadarete getirmek için Kara Ahmed Paşa aleyhine ihtiyar padişahı tahrik ile idamına sebep olmuşlar ve tasavvurları gibi Rüstem Paşa'yı tekrar vezir-i âzam tâyin ettirmişlerdir (1555). Rüstem Paşa bu ikinci sadaretinde yeniçeri ocağını sıkı bir nizama bağlamak ve sindirmek için oraya bir müddet sonra kendisine damat yapacağı⁶ ve henüz pek genç olan ve yeniçerilerin tâbiri üzere "ağzı henüz domuz eti kokan" bir macarı (Ahmed Ağayı) tâyin ettirmek suretiyle ocaklıyı iyice sıkmıştır.

* * *

Yeniçerilerin padişah'a ve vezir-i âzam Rüstem Paşa ile ikinci vezir Semiz Ali Paşa'ya olan mektupları Rüstem'in bu ikinci sadareti zamanında olup takribî olarak tarihi 965 H. (1558 M.) veya az sonradır. Yeniçerilerin, ağaları aleyhindeki şikâyetlerine ve tehditlerine rağmen ağaları, 968 H. (1561 M.)'de Rüstem Paşa'nın ölümünü müteakip Beylerbeyiliğe (iki tuğlu paşalığa) nakledilmek yani terfi etmek suretiyle değişmiştir.

Suretlerini aynen makaleye koyup fotokopilerini de ilâve ettiğim bu mektuplardan padişah'a takdim edilen hakareti havi mektup ağır olup bunda ocaklının şehzade Mustafa'ya taraftar oldukları açıkça görülmektedir. O tarihlere kadar yeniçeriler dileklerini ağaları veya vezirler vasıtasıyla padişah'a arz ederlerken hiddet ve gayızlarından dolayı bizzat padişah'a hitap etmek suretiyle ariza takdim etmişlerdir. Bu mektuplardan istidlâl edildiğine göre evvelce bilvasıta şikâyetlerini yapmışlar ve müessir olmayınca mektup takdimiyle tehdide kalkışmışlardır.

⁶ Rüstem Paşa'nın Mihrimah Sultan'dan doğmuş olan Ayşe Hanım Sultan ile bu Semiz Ahmed Ağa evlenmişlerdir. Ahmed Ağa, sonra beylerbeyi, vezir ve nihayet Sokullu Mehmed Paşa'nın vefatında ikinci vezir iken 987 H. (1579 M.)'de vezir-i âzam olmuştur.

Yeniçerilerin mektuplarının esası ağalarından şikâyetleridir. Mektuplarında yeniçeri ocağının kuruluşundan itibaren şimdiki ağaları gibi zalim bir ağanın gelmediği ve bu ağanın tecrübeli bölük başıları birer bahane ile *Erzurum*'a kalelere gönderdiğini, gidenlerin bir kısmının İran'a kaçarak orada tüfek adedinin arttığını, babası Sultan Selim'in kul ahvaliyle bizzat meşgul olduğunu, halbuki şimdi padişah'ın bir alay zalime itimat ederek kendilerinin şikâyetlerini dinlemediğini, henüz ağızında domuz eti kokan macarı (yani ağalarını) başlarına getirdiğinden⁷ saymakla bitmiyecek bu hallerden dolayı bıçağın kemiğe dayandığını bu sebepten şerrinden kurtulmak için fesat çıkarıp kan döküleceğini ve bu hale de kendisinin (padişah'ın) sebep olacağını arz ettikten sonra :

“Sözün doğrusunu söyleriz, senden dahi oğullarından dahi ve paşalarından dahi bîzar olduk; bir fesad ederiz ki Mustafa Ağa zamanında⁸ olan fesad bunun zerresi ola nolaydı; Sultan Mustafa ölmekten biz kırılıydık. Senden sonra bu oğulların dahi senin yerine gelip anların zamanında bir acemi gâvurdan gelmiş huyu, suyu bilinmez oğlan gelip ağa olup bize nâhak böyle eza ve ceza ede, hor ve hakir olavuz.”

Dedikten sonra âhır ömründe Allah'tan korkup bu haramzadenin, üzerlerinden kaldırılmasını ve söyleyeceklerini söyleyip Rüstem Paşa ile Ali Paşa'ya da mektup yazdıklarını beyan etmişler ve sonra :

“Ne devletsüz başımız var imiş ki Sultan Mustafa gidip biz kalmak” deyip ve “Sultan Mustafa sağ olsa idi, iş başka türlü olurdu.” mütalâasında bulunmuşlar ve sonunda bu macar gâvurunu tepelemek işten bile değilse de padişah'ın şeref ve haysiyetinin muhafazası için

⁷ Yeniçeriler, ağalarının Macar asıllı olduğunu söylüyorlar. Bizim tarihlerde Arnavud olduğu kayıtlıdır. Yeniçerilerin mektupları Rüstem Paşa'nın ikinci sadareti zamanında takdim edilmiş ve ağanın da bir müddet sonra ocaklının yazdıkları gibi Rüstem Paşa'ya damat olduğu da malum olduğuna göre ağanın adının Ahmed olduğu anlaşılıyor. Yeniçeriler belki yanlışlıkla Macar demişler veyahut da Macar olup tarihler yanlışlıkla Arnavud göstermişlerdir. Bu cihetler meçhuldür. Dikkat edilecek nokta mektupta şikâyet edilen ağanın damat olacağı kayıdır; filhakika o ağa da damad olarak Ayşe Hanım Sultan'ı almış olmasıdır ve adı da Ahmed'tir.

⁸ Bu Mustafa Ağa'nın, II. Bayezid'in *İstanbul*'a gelip cülûsuna kadar yeniçeriler tarafından yapılan yağmalarda yeniçeri ağası bulunduğu görülüyor. Yavuz'un cülûsu esnasında 918 senesinde de diğer bir Mustafa Ağa yeniçeri ağası idi.

keyfiyeti arz eylediklerini ve sofı diye itimad ettiği ağanın yalıda kaç meyhane ihdas ettiğini teftiş ettirmesini de şikâyetlerine ilâve eylemişlerdir.

Yeniçerilerin Rüstem Paşa'ya gönderdikleri mektup "*Rüstem Paşa Hazretlerinin hak-pâ-yi şeriflerine yeniçeri kullarının arz-ı halî*" diye başlamaktadır. Bunda kendisinin:

Evvelki padişah vekilleri gibi kul ahvaliyle meşgul olmayıp kendisine müracaatlarında "ben bilmem ağanız bilür" diye başından savdığını, halbuki ağalarının zulmünden bunaldıklarını, hallerinden padişahı haberdar etmediğini, damat yapmak istediği ağanın zulmüne dayanamıyarak bir fesad çıkaracaklarını, kabahatli yeniçerileri, evvelce Rumeli'ye gönderirlerken bu ağa, *Erzurum*'a yollayıp oradan kaçanların tüfenkleriyle kızılbaş kuvvetlerini arttırdıklarını ve yeniçeriler koyun sürüsüne benzer taife olup birine olan cümlesine olduğunu beyan ile mektuplarını örtbas etmemesini, çünkü padişah'a da takdim eylediklerini beyan etmişlerdir.

Yeniçerilerin bu mektubu Rüstem Paşa'nın ikinci defa sadrazam olmasından sonra yani 962 H. (1555 M.) tarihini müteakip verilmiştir. Şimdi bu mektupları aynen naklediyorum. Padişah'a takdim edilen aynı ibareli, aynı numarada birbirinin benzeri üç mektup vardır.

Padişah'a olan mektupların hükümdarın eline geçmemesi ihtimaline binaen kendilerine taraftar olanlardan üç vasıta ile takdim edildiği anlaşılıyor; her üçü de padişah'ın eline değerek zayi olmamıştır. Mektupların yazılış tarzı resmî üslûptan ayrı olarak sade ve bugün de pek iyi anlaşılacak kadar selis olup XVI. asır ortalarındaki ifade ve tahrir tarzımızı göstermesi itibariyle de mühimdir.

Yeniçerilerin Arizalarının Sureti ⁹

Devletlü hünkârın ayağı toprağına yeniçeri kullarının arzıhali budur ki . . .

Hâliya ağamız olan kimesnenin elinden âciz ve fermânde (fürûmânde) kaldık. Âl-i Osman peyda olalu ve yeniçeri, yeniçeri olalu böyle zalim, böyle haramzade müfsid, suret uğrusu şeytan sofusu azyemez ağa ne gelmiştir ve ne gelecektir; bunun zamanında yeniçeri olmaktan gâvur olmak yeğdir. Devletlü Pâdişah! sen bunu adam

⁹ *Topkapı Sarayı Arşivi*, nr. 5856.

sanursın; bu adam değildir; bu şeytan aleyhüllâne kendûsidir. Hayf yazdık, senin buna ittüğün itikada. Hâşâ ve kellâ bu, senin terbiyende büyümüş ola. Yazuk değil midir? Ne hak bilür ne şeriat bilür bir zalim müfsiddir kanden geldi? Evvelâ her kim bunu ortaya getürüb ağa olmasına sebep olduysa Tanrı rahmetinden mahrum ola. Gün olur mu ki seni mazlemeye koymıya. Bîgünâh bunca kişinin dirliğine mâni olup ve nice kimesnenin dahi katline sebep olur; âhirette bunun cevabı senden mi talep olunur, yoksa kendusinden mi? Niçin görmezsin, Pâdişah-ı âlem-penâhsın, hak katında ne cevap vereceksin? Kendu sikârı (şikârı) kande bir oğlan var ise ileru çeküb yaban oğlanlarına yayabaşılık ve bölük başılık virüb, kande bir ihtiyar var ise bir bahane ile ya *Erzurum* hisarına veya dizdarlığına çıkarur oldu; atan ve deden zamanında yeniçeri kullarının bir günâhu oldukta Rumelinden gayrı yere çıkarmazlardı; bu ağanın zamanında *Erzurum*'a gider oldu, kızılbaş gitmesi kolay olsun. Teftiş eylen, görürsüz. Bu ağa zamanında ulûfesi kesilen yeniçerilerin kaç kızılbâşa çıkıp gitmiştir. Elhamdülillâh İslâm Pâdişahısın, her ne yire ki kasd etsen elün yeter. Bu mel'un, ağa olmazdan evvel kızılbaş ne miktar tüfenklüye kadir idi, şimdi ne kadar tüfenklisi vardır kutlu olsun. Sancak beylerinde şimdüye değin معروس pek yok idi. Bu ağa zamanında gidilere dahi sancak verilür oldu; kuyumcu Kasım ki kendüye üskûfler ve kemerler işlemekle. Bunca kulların var ki kimi atan ve deden kuludur. Ol zamandan beru taş yasadnub toprak döşenüb hizmette dururlar, anlara ancak müyesser olmaz, kuyumcu Kasım gibi kızı sohbette gidilikle meşhur iken ana sancak alıverirsın. Gafilisin. Bu mel'unun kangî fesadını ve kangî kabahatini idelüm, feemmâ ol hacetimiz değildir, ancak canumuz acıdığından söylerüz. Bizim günâhımız nedir ki bu macar kâfiri ki dün gâvurdan gelmiş, henüz tomuz eti ağzında koka duruyor¹⁰, bize havale idesin. Nâhak ırzımızı ve namusumuzu pâymal edip türlü türlü hakaretler ider, eğer günâhımız var ise kendu elinle bizi öldür, bir uğurdan kurtulalum. Âdil Pâdişah oğlusun. Atan kimesneye îtimad etmezdi, kulun ahvalini kendi görürdü. Sen bir alay zalime îtimad edüb irha-i inan etmişsin, onların ise eksükleri değildir, her kangisine varup halimizi ağlasavuz "ben bilmezim ol ağanzdur, ol bilür" deyu cevap ederler. Ya biz halimizi kime ağlaya-

¹⁰ Bu ağanın, henüz genç olup yeniçerileri sıkı bir disipline sokmak üzere Rüstem Paşa'nın ikince sadaretinde tâyin edilmiş olduğu anlaşılıyor.

lum, elhasıl sabır ve takat kalmadı. Bıçak söküşe erdi, gayetle canumuz acıduğundan sana arzihal-ı itdük. Ya bu zalimi bizden gider bizi bunun şerrinden halâs eyle yahut bir küllî fesad ederiz, nice can telef olup nice Müslümanın rızkı zâyi ola, ırz ve namusa hanel geldüğünden gayrı hak katında dahi mes'ul olursun, vebali boynuna. Elhasıl sözün doğrusunu söylerüz. Senden dahi ve oğullarından dahi ve paşalarından dahi bîzar olduk. Bir fesad iderüz ki Mustafa Ağa zamanında olan fesad bunun zerresi ola nolaydı. *Sultan Mustafa* ölmekten biz kırılıydık. Senden sonra bu oğulların dahi senin yirüne gelüb anların zamanında böyle bir acemi gâvurdan gelmiş hudu südü bilmez oğlan gelib ağa olub bize nâhak böyle eza ve ceza idib hor ve hakir olsavuz gerek. Hem âhır ömründür¹¹, Allah'tan kork, bizim halimizi gör. Adam kıtlığı değildir, bu haramzadeyi üzerimizden gider, şerrin def eyle ve illâ olacağını biz dedik, sonra günah bizden değildir ve bu hususta bir mufassal kâğıt dahi R üstem Paşa'ya ve Ali Paşa'ya¹² atub dururuz, anları göresiz. Vay bize ne devletsüz başımız var imiş ki Sultan Mustafa gidüb biz kalmak. Bari ol sağ imişse, iş bir türlü dahi olurdu. Evvelâ bu bizüm çekdüğümüz nedir? Buna kim katlanur. Her gece odaya geldiğimizce koyun bıçağa gider gibi ardumuza bakub dururuz ki bu gece kimin beratı gelür deyu. Gel Devletlû Pâdişah nola Pâdişah oldun ise hele bu kulların halin dahi insaf eyliye. Böyle bir zâlimi havale eyleyip hor ve hakir ettirmek olmaz. Bu miskinlerin içinde nice emekdarların vardır, bize dahi hayf değil midir? Sen esirgemezsen ya bizi kim esirgesün. İlerü zaman yeniçerileri gibi şarabta, avratta ve oğlanda değilüz, kavga ve galebede değilüz, beş vakit namazımızda ve hayır duanızdayüz, belki fesad ve şenaat eden yine bir kaç dinar vermekle eyü olur; biz mücrim ve günahkâr oluruz. Vallahilazım adımız yeniçeridir. Şare (şehir) pazara çıkamazız. Bu ağanın zamanında şöyle hor ve hakir olduk ki şarda ve pazarda at oğlanı bizi döğör oldu, korkumuzdan kimesneye söyleyemez olduk. Allah'tan reva mıdır? Geçende kenduye bir kâğıt yazub atduk, bulayki insafa gele deyü. Ezayı ve cefayı dahi ziyade etmeğe başladı, meğer senin rızan var ola ki böyle ider. Eğer senin dahi rızan var ise malûm oldu ki açıkla (açıkca) bu tâife bir fesad ettikleri ister imişsin? Bunu

¹¹ Bu tarihlerde Sultan Süleyman takriben altmış beş yaşında idi.

¹² R üstem Paşa'nın 968 H. (1561 M.) 'de ölümünden sonra vezir-i âzam olan ve yeniçerilerin mektuplarındaki tarihte ikinci vezir bulunan Semiz Ali Paşa.

۱۲۲۲
 ۱۲۲۳
 ۱۲۲۴
 ۱۲۲۵
 ۱۲۲۶
 ۱۲۲۷
 ۱۲۲۸
 ۱۲۲۹
 ۱۲۳۰
 ۱۲۳۱
 ۱۲۳۲
 ۱۲۳۳
 ۱۲۳۴
 ۱۲۳۵
 ۱۲۳۶
 ۱۲۳۷
 ۱۲۳۸
 ۱۲۳۹
 ۱۲۴۰
 ۱۲۴۱
 ۱۲۴۲
 ۱۲۴۳
 ۱۲۴۴
 ۱۲۴۵
 ۱۲۴۶
 ۱۲۴۷
 ۱۲۴۸
 ۱۲۴۹
 ۱۲۵۰
 ۱۲۵۱
 ۱۲۵۲
 ۱۲۵۳
 ۱۲۵۴
 ۱۲۵۵
 ۱۲۵۶
 ۱۲۵۷
 ۱۲۵۸
 ۱۲۵۹
 ۱۲۶۰
 ۱۲۶۱
 ۱۲۶۲
 ۱۲۶۳
 ۱۲۶۴
 ۱۲۶۵
 ۱۲۶۶
 ۱۲۶۷
 ۱۲۶۸
 ۱۲۶۹
 ۱۲۷۰
 ۱۲۷۱
 ۱۲۷۲
 ۱۲۷۳
 ۱۲۷۴
 ۱۲۷۵
 ۱۲۷۶
 ۱۲۷۷
 ۱۲۷۸
 ۱۲۷۹
 ۱۲۸۰
 ۱۲۸۱
 ۱۲۸۲
 ۱۲۸۳
 ۱۲۸۴
 ۱۲۸۵
 ۱۲۸۶
 ۱۲۸۷
 ۱۲۸۸
 ۱۲۸۹
 ۱۲۹۰
 ۱۲۹۱
 ۱۲۹۲
 ۱۲۹۳
 ۱۲۹۴
 ۱۲۹۵
 ۱۲۹۶
 ۱۲۹۷
 ۱۲۹۸
 ۱۲۹۹
 ۱۳۰۰

رستم پاشا حضرتانیکس ماکه با پیسترنیکو نیکیوی قوللینک عرض حال بود که پادشا ماتننه
 سیزده بیز و کون پادشا وکیل دوله نر مبر مبردی کندوز ماتنن پادشا قوللینک حال
 اولحله لرین یوقلمیر ماکه کفشک حالنی پادشا حضرتنر عرض لیدر لر لیدر بی شمه یا
 سن وکیل دوله کسه کند و مولاکن دولوب بزوم حالنی بیلوب و بی شمله لیدر
 بزوم حالنی پادشا عرض لیدر سن هر قنق ظلمه دولغر لیدر جان سکا عرض لیکه کله دولغر
 دوله بلور سن بلزوم دیور مول موین لچور رستن پادشا اسلام پادشا بیله دول
 دیور لر لر سن کسکک حالنه خبره لر دوله کدر وزیر لوم ولر دولر و کفشک
 مفاصلی ولر دولر کفشک لشر یسن لظلمه بلور دیور لای ظالمه اعتقاد لیکه ر کسکی
 حالنی بلزوم لیکه کسکه کله ر بوضه مرله ندر بیز لیدر دولر لیکه مره کوزوم
 بلزوم لیکه کسکه کله ر بوضه مرله ندر بیز لیدر دولر لیکه مره کوزوم
 دوله دیار قوکه یاغمه دولوب و نیچو کسکه مالی و زر قی تلغ دولایارین لخرن زجر
 و بروسن بر ظالمه بیز لیکه لیدر لیکه بیز لیکه بلور سن بیخده پادشا طنز و سن بیخده
 حاضرین صافنور سن کویکوز بیکه لستوسن دولایا پادشا و قوی دولر عرض لیکه یاغمه
 و بی جان موز قلمه بی بر کل فساد لیکه متر ور لیکه دوله سن مکره بیله سم و لیکه قاین لیکه
 پادشا و بی عرض و بی لیکه متر ور لیکه صیل و لیکه کله جانفوزه بیز لر لیکه
 طوزی چوقا زماندر کویکوز لوم یوب و بی بر دزیر که قیوسه دولکی کوی چکولده مار
 دوله بیز لیکه کویکوز بویله خور و حنی لیکه لیکه لیکه فساد لیکه بیخده مکره کسکه
 فساد دولر بر لیکه جمعه قیاسنه بی بی بود که بر اولچانه دتد که مره صفا غیر حق
 دین اسلام و بی عرضی بود که لیکه زمانده کویکوز بیکه بی بی بر اولچانه دتد که مره صفا غیر حق

Yeniçerilerin Vezir-i âzam Rüstem Paşa'ya mektupları

dahi fehmetmez misin ki bunun körlüğüne şehre od atalar, son nedamet faide etmez mi? Bu ezaya biz mütehammil olmayub bu macar gâvurun çoktan hakaretle depeler idük, lâkin senin ırzını sakınub yolundan sana arz itdük, eğer giderdik kavgayı def itdük hoş ve illâ olan fesadın ve fitnenin vebali boynuna olur bilmiş olasın. Dahi durub bakmak olmaz, vallah vallahi fesad ideriz onat âgâh ve haberdar olasın. Sayirlerde şaraba yasağ idersin, sofu deyû itimad ettiğün ağa yalıda kaç meyhane ihdas etmiştir teftiş eylen göresiz.

Yeniçerilerin Rüstem Paşa'ya Mektubu¹³

Rüstem Paşa Hazretlerinin hâk-pâ-yi şeriflerine yeniçeri kullarının arzı budur ki Pâdişah canibinden sizin yirünüze Pâdişah vekili olanlar her biri kendü zamanında Pâdişah kullarının hal ve ahvallerin yoklayıp her kişinin halini Pâdişah Hazretlerine arz ederlerdi. Şimdi sen vekil oldunsa kendü hevanda olub bizüm halimizi bilüb dahi tegâfûl idüb bizüm halimizi Pâdişaha arz etmiyesin. Her kangî zulme uğrayıp halini sana arz etmeğe geldikte “ağa olan bilür ben bilmezim” deyu Sava suyun açdırırsın¹⁴. Pâdişah ise İslâm Pâdişahıdır. Dört duvar arasında kimesnenin halinden haberdar değildir, “vezirlerim” vardır; ve her kişinin ağası vardır, her kişinin uğrusun onlar bilür deyû bir alay zalime itimad etmiştir. Kimesnenin halini bilmez ve bilmek dahi eksüğü değildir. Bundan murad nedir? Bize eza ve cefa etmekten muradınız bu mudur ki canımız acıguyle bu köpeği öldürdüb bir küllî fesad olub senin ırzın pâymâl olub evin ve barkum yağma olub ve nice kimesnenin malı ve rızkı telef ola. Yarın âhirette ne cevap verirsin. Bu zalimin bize itdüğü eza ve cezayı bilürsün niçin Pâdişah'a doğrusun dimezsın? Yoksa hatırın sakınursın, güveğü idinmek istersin. Evvelâ ya Pâdişah'a vukuu üzere arz eyle ve yahut dahi çâremüz kalmadı, bir küllî fesat etmek mukarrerdir, bilmiş olasın. Sonra bilmedüm demek fayda etmez. Pâdişah'a dahi arz verilmek mukarrerdir. Elhasıl dirlik değil canımızdan bizar olmuş bilesiz. Doğrusu çok zamandır ki yeniçeri ummuyup dahi bir vezirin kapısına evvelki gibi ciğer asmaz oldular. Anınçün yeniçeri böyle hor ve hakir olmuş, ama inşallah bir kaç günden sonra görürsün ne fesad olur.

¹³ *Topkapı Sarayı Arşivi*, nr. 5856 ve 6340.

¹⁴ *Sava nehri* Hırvatistan'dan geçtiğinden vezir-i âzâmın Hırvatlığına işaret veya darbu mesel olmak gerek.

Bu ağanın cümle kabahatinden biri budur ki bu ocağa itdüği zararından gayrı din-i İslâma dahi zararı budur ki evvel zamanda yeniçerinin bir cerime ile hisara çıkmalû olsa *Rumeli*'ne çıkarurlardı; şimdi bu ağa *Erzurum*'a gönderir oldu. Bu makule *Erzurum*'a hisara çıkanlardan kaç tüfenğiyle çıkıp kızılbaş gitmekle şimdi kızılbaşın ne miktar yeniçeriye mâlik olmuştur, tettebbu itdüresiz. Divan (Ağa Divanı) bir yoldaşın ulûfesi kat' olmaya veyahut hisara atılmaya. Biz hod bir koyun sürüsüne benzer tayfayuz, birimize ne olursa cümlemüzedir. Bunca yoldaşlara nâhak hakaret olmuştur. Bugün onlara ise yarın bize. Elhasıl bilmiş olasın cümlemiz ölüm eri olmuşuz. Bu kâğıdı ört-bastır dime, Pâdişah Hazretlerine dahi kâğıt atub bildirüb dururuz. Senden kâğıdı isteyecektir bilmiş olasız.

Biçaregân
Piyadegân

YETMİŞ YIL ÖNCE, KONYA

Ord. Prof. Dr. SÜHEYL ÜNVER

Şu görülenleri yazmak ne güzel şey. Hem de ne vatanperverlik. İşte bundan tam 70 yıl önce 1897'de Tarihçi ve Para Mutahassısı Ahmed Tevhid Bey Merhum Konya'da Temmuz ve Ağustos aylarını Meram'da biraderi yanında geçiriyor. Birgün orada kalırsa birgün de şehre iniyor. Müşahedelerini âdeta Ruzname tutar gibi, kısa ve lâkin faydalı ve bugün için tarihî önemi fazla ne gördü ise kaydediyor. Bunları çok aziz gençlik arkadaşı Sadaret Mühürdarlığı ile meşhur, tarihimize ve kültür hayatımıza meraklı Osman Ferid Sağlam'a gönderiyor.

Şimdi her ikisi de rahmetli. Osman Bey tanıdıklarından ve nazı geçen dostlarından bütün hayatı boyunca bir yere gidenden notlar, resimler, kitap ve makale yayınlarında bulunanlardan neşriyatını ister. Kendisi de müşahedelerini toplayarak bunlarla çok zengin bir kütüphane ve arşiv kurmuştur. Bunların hepsi şimdi üyelerinden bulunduğu Türk Tarih Kurumu Kütüphanesindedir.

İşte çok samimî arkadaşı Ahmed Tevhid de Konya'ya gidiyor. Konya o tarihlerde az bilinen bir yer. Hakkında çok şeyler işidiliyor, meraklılarınca Konya mühim bir şehir. İşte ondan o tarihî Beldemiz hakkında bilgi istiyor. Zira elde yazılı eser yok.

Ahmed Tevhid vefakâr çıkmış, ufak tefek işlerini yerine getirmeyi vadeden dostuna Konya'da sathi bile olsa ne gördü ise yazıyor. Bunları, 14, 22 Temmuz, 6 ve 12 Ağustos, 6 ve 16 Eylül 1313 tarihlerinde eklediği mektuplarla birlikte gönderiyor. Bir kısmı kurşun kalemle, bazıları siyah mürekkep ve kamış kalemlerle çok açık Türkçe ve edebî bir dille yazılmış bulunuyor. Daha öğretici olsun diye birkaç şema da çizmiştir. Mektuplar nasıl elimize geçti ?

Bunlar ve diğer bazı notlarıyla birlikte biraderi Ord. Prof. Dr. General Tefvik Sağlam'da kalıyor. Vefatından sonra herşeyini Verem Savaş Derneğine bıraktığından diğer evrakı içinde bulunan bu zarf da oraya gidiyor. Yazıların ehemmiyetini idrâk eden Derneğin aziz başkanı Dr. Tefvik İsmail Gökçe bize tevdi' etti. Biz de inceledikten sonra T. T. Kurumu'na yolladık.

Birer birer gözden geçirirken bu mektupları bulduk ve onların içinden tarih için bugün zaid sayılacak hususları almayarak bu toplamayı vucude getirdik ve yayın sahasına koyduk. Sayın Dr. Tevfik İsmail'e teşekkür eder, diğerlerine rahmetler dilerim.

Bu notları 70 sene önce Konya için oldukça ehemmiyetli buluyoruz. Bilhassa Konya Selçuklu Sarayı'nın bazı karanlık tarafları aydınlanmış oluyor.

Diğer mühim gördüğüm müşahedeleri hakkında şu anda kesin bir karara varıp da bir netice çıkaramıyacağım. Madem ki yazılmış, Dağarcıkta bu da bulunsun.

Bundan yetmiş sene önce, sanki düşman eline geçmiş gibi idarecilerin bilgisizlikleri ve kültürsüzlüklerinden tahribine göz yumulmuş mühim şehirlerimizden birisi de Konya'dır. Oraya nelerin reva görüldüğünü bu mektuplar acı bir şekilde ortaya panoramik bir şekilde koymaktadır. Hâla bu eski anlayışsızlıklarımız bugün de yalnız Konya'da değil bütün Türkiye şehirlerimizde devam etmektedir.

Turizm diyoruz, bugün birçok memleketler, gelenlerce aranmasından dolayı eski eserleri yola değil, nereye tesadüf ederse etsin bırakıyor ve onları onarıyor. Bu zihniyet bize henüz gelmemiştir. Halen gizli ve aşikâre yapılan tahribat durmamıştır. Bu hususlarda mahallî belediyeleri yönetenlerin ve bilgisiz idarecilerin anlayışsızlıklarının ardı arkası gelmemektedir. Bugünlerde mahallî müzenin direnmesine rağmen Kayseri kalesinden kalan bir kapının yıkılması ön görülmektedir.

Turist, harabelere ve bunları görmeğe gelir. O, tarih arar. Dünyada tarihsiz memleketler kendilerine tarih uydurmakla meşguldürler. Biz tarihimizi söküyoruz. Bunun acı mânaları vardır. İşte bu mektupları okuyun. Elinize bir turist rehberi gibi alınız. Konya'da dolaşın. Acaba kaçta kaçını göreceksiniz. Artık bundan vaz geçelim.

Bu mektuplardan artık ders alalım. Turizmin yerinde sabit ve aranan malzemesinin bir yıkık divarına dahi dokunmıyalım. Konya'ya nekadar yazık etmişiz. Bu mektuplardan bir misâl olarak okuyalım ve o gibi yerleri idare edenlere yapılanların vatanımız aleyhine bir hareket olduğunu hatırlatalım, onları ikaz edelim.

İşte mektupların Konya'yı cidden yakından görüp tesbit eden kısımları bunlardan ibarettir :

Konya'da birinci gün "9 Temmuz 1897" Çarşamba :

Hazreti Şemsi Tebrîzî'yi ziyaret ettim. Türbe sade ve güzeldir. Yanında bir cami' vardır. Kitâbe yoktur.

Şemsi Tebrîzî Mevlâna Celâleddin'i Rumi'nin mürididir. Mak-tulen irtihal etmiştir. Cesedini katilleri türbenin yanındaki kuyuya atmışlar. Mevlâna buldurup bu türbenin olduğu yere defnetmiş. Evliya Çelebi'nin başını alıp Hoy'a gittiğini yazması yalandır.

Şemsi Tebrîzî Türbesi bahçesinde iki türbe vardır. Biri üzerinde kitabe yoktur. Bu sekiz köşeli sivri türbeler tarzındadır. Selçukî devrinden kalma türbeler hep böyledir. Diğer türbe dört köşe ve üstü düzdür. Kapısı kapalı idi. Pencereden baktım, taşlarda yazılar var.

Biri Derviş İshak Bey dedi. Karamanoğulları'ndan olan İshak Bey olsa gerektir.

Bunun kapısı yanında Osmanlı âsarından ufak tefek bir kabir taşı vardır. Gayet güzeldir. Yazılar çok sık yazılmıştır.

Hava da ziyade sıcak olduğundan iyi okuyamadım. Memulüm Kanunî Sultan Süleyman Şehzadesi Sultan Mustafa evlâdından olsa gerektir.

Türbei Şemsi Tebrîzî'ye giderken yolda Şerefeddin Camii ismiyle büyük bir cami' vardır. Kapısı kapalı olduğundan içini göremedim. O, Osmanlı asarından olmalıdır.

Bu cami'in kiblesinde bir türbe vardır. Üzerinde sonradan yazılmış yazı şudur :

1293 KARAMANOĞLU İBRAHİM BEY HAZİNE DARI
YUSUF AĞA DARÜL HÂNİTİ¹

Taş üzerinde mahkûk değildir. Sıva üstüne yazılmıştır. Bunun da dahilini göremedim. Sokaktan balâdaki yazı görülüyor.

Kapı camii isminde bir camie girdim. Halı, kilim, envai seccade ile mefruştur. Divarlarında zararsız yazılar vardır. Lâkin yenidir.

Konya'da ikinci gün :

Mevlâna'yı ziyaret ettim. Türbei şerifenin kubbesi nukuşunu Sultan Bayezid'i Sanî yaptırmış. Gayet güzel iki üç kandil vardır. Seccadeler de güzeldir. Yine bugün Alaüddin Camiini ziyaret ettim. Bir kapısı vardır ki enfes âsardandır.

¹ 1293 (1876).

Camiin ittisalinde Selçukî pâdişahlarının türbesi vardır. Türbedeki Kûfî Kelâmı Kadim dört cild üzeredir. İsfahan'da 383² tarihinde yazılmıştır.

Konya'da dördüncü gün :

Bugün çok gezdim. Selçukluların enfes âsarını gördüm. Alâüddin köşkü ki yerliler "Taht" diyorlar, lâtifdir, harab olmuş. Haricindeki çiniler, kısmen dahildekiler umumen yok olmuş. Cüzi tamir ile mükemmel bir eser olur. Karataylar medresesi türbesi kapısı enfesi nefaisdendir. Görülmekle olur, tarif muhal gibidir.

Gerek türbe, gerek derslane âlâ çinilerle tezyin edilmiştir. Çinilerin kısmına'zamu çalınmış, yahud düşmüş, kaybolmuş. Bunlar Alâüddin köşkünün sağ tarafındadır.

Alâüddin köşkü sun'î bir tepenin Şimâle müteveccihen durulduğu halinde sağ cenahındadır.

Bu tepenin etrafı vaktiyle surlar ve hendekle muhattır. Sur harap olmuş ve hendek haylı dolmuştur. Tepenin şimalinde ince minareli medrese camii vardır. Minaresi iki şerefeli ve yüksektir. Kapının üzerinde İna Fetahna .. suresi gayet güzel bir tarzda yazılıdır. İçi çinilerle müzeyyendir.

Buradan biraz ileri doğru gittim. Kalenin bakiyyesinden bir kapı yeri gördüm. Yıkıyorlardı. İsmi sordum, Zindankale, dediler.

Buradan ileri doğru gittim. Turgut kabirlerini gördüm. Az daha ileride Sadrüttin hazretlerini ziyaret ettim. Bunlar şehir haricindedir.

Ba'dehu şehre avdetle Hıristiyan mahallesi arasında kalmış olan sırçalı medreseyi gördüm. Gayet yüzel çiniler, Kûfî ve sülüs yazılarla müzeyyendir...

Altıncı Gün :

.... Gelelim Meskûkâta: Henüz ciddî taharriyatta bulunmadım amma galiba Osmanlı meskûkâtı güç bulunacak. Bir tarafta biraz Yıldırım Bayezid akçeleri gördüm. Hüsnü halde muhafaza edilmiş. Yazıları tarihleri iyidir. Kırkar paraya iki adet aldım. Daha bulmasını tenbih ettim. Henüz Selçukî paralarından da birşey bula-

² 383 (993).

madım. Bugün taharriyatta devam edeceğim. Burada İslâm meskû-kâtını ekseri eritiyorlarmuş. Yazı ve yazma kitap bulunmazmış. Daha taharri de etmedim.

13 Temmuz 1313³ Konya'dan :

(Zeyl)... Bugün Sultan Selim Camii'ni ve ittisalindeki Yusuf Ağa Kütüphanesini gördüm. Camii şerif üzerinde kitabe yoktur. Kütüphanenin kapısı cami' içindedir.

Kütüphanenin kitabesi vardır. Osmanlı âsarındandır. 1209⁴ tarihinde bina edilmiştir.

Biraz da çarşıda antika taharri ettim. Yalnız bir akçe gördüm. O da silik idi. Bugün akşama doğru Sahip Ata Cami' ve türbesini ziyaret edeceğim. Hepsi alıyyülâladır.

Konya'da altıncı gün 14 Temmuz 1313 Pazartesi :

Yavuz Sultan Selim Camii, ittisalinde kütüphane. Cami' iki minarelidir. Bundan başka Konya'da iki minareli cami' yoktur.

Kütüphane zararsızcadır. Yusuf ağa yaptırmıştır. Yusuf ağa Sultan Selim-i Sâlis ricalinden meşhur kethuda Yusuf Ağa olsa gerektir. Ziya Paşa Merhum da bu kütüphaneye birkaç kitap ihda etmiştir.

Yedinci gün 15 Temmuz Salı :

Salı günleri Meram'da vakit geçiriyoruz. Meram, dağlık bir dere içinde iki tarafında tepeler çıplaktır. Ağaçları olsa daha şirin görünürdü.

Meram'da üzüm bağları çoktur, amma üzümleri o kadar iyi değilmiş. Henüz koruk halindedir. Zerdalisi çok, şimdi mevsimidir. Elma, armud, erik, ceviz de vardır.

Meram'da müteaddit mescidler, mektepler vardır. Bir de cami'. Çifthehamam ile beraber bu cami' Karamanoğlu âsarındandır. Cami üzerindeki kitabeden anlaşılan Mehmed bin Alâüddin bin Karaman zamanında yapılmıştır. Hamam Mehmed Beğin oğlu İbrahim'in eseridir.

Zararsızcadır. Bu cami yanında bir türbe, bir de vaktiyle mescid, sonra mektep. Şimdi de muattal bir yer vardır. Mihrabında yazılar da var amma iyice tetkik edemedim. Türbeyi görmedim.

³ 1313 (1897).

⁴ 1209 (1794 - 95).

Sekizinci gün 16 Temmuz Çarşamba :

Pirî Paşa Camiini ve türbesini ziyaret ettim. Minaresinin kısmı âlisi harap, Cami' küçüktür. Mihrab üzerinde çok yazılar var. Selçukî âsarından buraya nakledilmiş olsa gerektir. O kadar badana vurmuşlar ki, yazılar okunmayacak bir hâle gelmiş. Âyatı Kurâniye olması memeldür. Menber tahtadandır.

Kapı üzerindeki mermer kitabe :

آصف سلطان سلم سليمان
کرد بنیان این مقام ...
پیری پاشا جمالی ذو العطا
کشت تاریخرا بیوت اتقیا

Pirî Meşahiri Vüzerai İzamdandır. Hasköy yakınındaki Pirî mahallesi de mumaileyhin âsarındandır. Türbe, küçük, karanlıktır. Selçukî tarzındadır.

Sandukanın başında Mevlevî külâhı mevzudur. Türbenin içine giremedim. Güherçile fabrikası önünde dört adet mermer taştan arslan resmi vardır. Bunlardan ikisi büyük, diğerleri küçüktür. Biri galiba Alâüddin köşkünden getirilmiş. Büyüklerin ağzından kan renginde boya vardır.

Bugün Sahib Ata cami'ine gittim. Sahib Ata Kesirül hayrat bir vezirdir. Selçukî sadrîa'zamlarına sahib deniyormuş. Bir aralık Osmanlılarda da sadrîa'zamlara sahib-i devlet derlermiş (Cezmi Mukaddemesine nazar buyrula). Sahib Ata Camii şehrin Meram'a gidecek yol cihetinde baş tarafdadır.

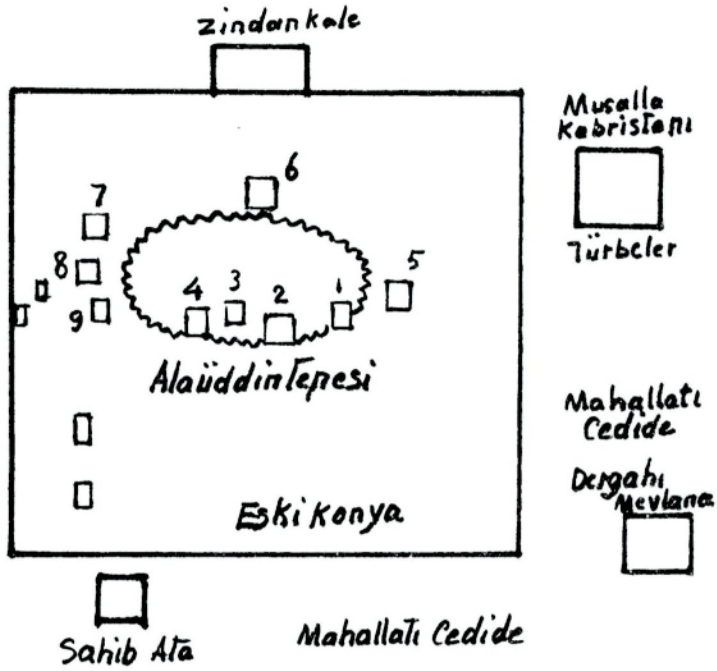
Caddede bulunan camiin kapısı Karataylar (Karatay) medresesi kapısının bir nümune-i diğeridir.

Sahip Ata Kapısı daha gösterişlidir. Cami' dört köşe tulânî, üstü müstevîdir. Mihrabı çinidir. Lâkin yazı yoktur. Minberi tahtadandır. Cami'in kible tarafında bir kubbe altında Sahib Ata ve ailesinden beş kişi medfundur.

Sahib Ata'nın ismi Fahrüddin Ali'dir. Sandukası çinidir. Gayet güzeldir. Tarihi vefatı 684⁵'dür. Türbeyi 682⁶'de yaptırmış. Bunun yanında iki sanduka vardır. İsim yerleri kırılmış. Bunlar da çiniden. Üzerlerinde âyatı Kurâniye yazılıdır.

⁵ 684 (1285)

⁶ 682 (1283).

- 1 - Köşk harabesi.
- 2 - Alaüddin camii ve Türbesi
- 3 - Saat Kulesi
- 4 - bir birine müttasıl Ermeni ve Rum kiliseleri
- 5 - Karataylar medresesi
- 6 - ince minareli medrese
- 7 - Abdül mü'min raescidi
- 8 - Kütüphane iken Belediye gaz d.
- 9 - Durşun Bey ramli

Ahmet Tevhit Bey'in Konya'dan 6 ağustos 1313 (1897) tarihli mektubda sağdaki krokinin izahı

Sahip Ata'nın ayak ucunda üç diğer kabir vardır. Birincisi kızıdır. İsmi Neliketül Ma'sume Ha...⁷. Yazılar girift olduğundan Nurha, Canur'mi okumak lâzım geleceğini halledemedim.

Bunun yanında El Şehidül Maktul Şemsüddin bin Mehmed bin Ali (yani biraderi) medfundur. Bunun yanındaki sandukanın hiçbir tarafında yazı yoktur. Diğer ikisinin de yalnız isim yerlerinde yazı vardır. Türbenin cenubunda Tekke bulunmaktadır.

Türbenin kubbesi divarları pencereleri çinilerle müzeyyendir. Hele tekkeye bakan bir pencere çiniden yapma kafeslidir. Bu pencere üstünde çini üzerine bir beyit muharrerdir.

Tekke ki şimdi mescid diyorlar. Kubbeli ve çinili bir binadır. Mihrabında taş üzerine mahkûk yazılar vardır. Kubbesinde bulunan çiniler yazılıdır.

Dokuzuncu gün : 17 Temmuz Perşembe.

Şemsi Tebrizî'yi, Mevlâna'yı ziyaret ettim.

Mevlanâ türbesi civarında iki türbe vardır. Biri Mîri Mîrandan Murad Paşa kerimesinindir. Diğeri Sinan Paşa'nındır.

Sinan Paşa'nın kitabesi mermer üzerinedir. Üzerinde bir kıt'a vardır. Şerefeddin camiini gördüm. Osmanlı Âsarı Mimariyyesinden olsa gerektir. Kitabe yoktur. Güzelce bir camii şerifdir.

Onuncu gün : 18 Temmuz Cuma.

Meram'da vakit geçirdim. İkindiden sonra Dedebağı nam mahalde Mevlevilerin icrayı âyinini seyrettim. Çayır üzerinde devran oldu. Temmuz ve Ağustosda Mevlevî dervişleri Dedebağı'na tebdili-havaya gelirler imiş.

Onbirinci gün : 19 Temmuz Cumartesi.

Hacı Hüseyin Camii'ni gördüm. Karamanoğulları devrinden kalmadır. Mihrabında yazı yoktur. Minberi tahtadır. Kible divarının dışarısında bir kitabe, bir de güneş saati vardır.

Bu cami'de büyük kıt'a bir levha vardır. Kâğıt üzerine oyma yazılar vardır, güzeldir.

Eski Bedesteni gördüm. Kanunî Sultan Süleyman zamanında yapılmıştır. Bir aralık Askerî debboy olmuş, şimdi Belediyenin hırda-

⁷ Metinde حالور gibi yazılmış. Hatun okunabilir mi bilmem?

vatu ile bir de kale harabelerinden toplanılan mahkûk ve musavver taşlar mevzu'dur. On sekiz parça kadar taş vardır. Bunlardan üç adedinin yazılarını istinsah ettim. Roma veyahut Yunan Devrinden kalma kabartmalı güzel mermer üzerine resimler varsa da yazı göremedim.

İnşallah vakit buldukça meşhudatımı ve kitabeleri bir risale şeklinde yazacağım. İstanbul'a avdetimde okumak üzere zâtiâlinize de veririm...

MERAM'DAN 22 TEMMUZ 1313⁸

Konya'da onbeşinci gün : 23 Temmuz.

Konya'nın eski mahallâtının kısmı a'zamında Hıristiyan mahalleleri teşekkül etmiş olduğundan ne kadar mebanii atıka varsa hemen hıristiyan mahalleleri içindedir. Eski şehrin bir tarafına da Tatar muhacirleri iskân etmişler, bunlar arabacılık ederler. İstikbâli parlak bir mahalledir. Zira İstasyona karibdir. İstasyon şehrin Şimali Garbîsine düşer. Şehre bir çeyrek kadar sürer. Lâkin muhacir mahallesine yakındır.

Konya'nın kale duvarlarından pek cüzî eser kalmıştır.

İstasyona açılan şose kalenin Garp duvarı Hendeğinden geçerek İstasyona gider. Amma ne hendek kalmış, ne duvar.

Eski Konya murabba' müstatil şeklinde olduğu âsarından anlaşılıyor. Şimdiki Konya Şark'a ve Cenub'a doğru tevessu etmiştir. Eski Konya'nın Şimali hemen hemen terkedilmiştir.

Alâüddin tepesi sunî bir tepe olup şehrin en mürtefi' mahallidir. Bunun da en yüksek mahalli yirmi metreyi tecavüz etmez. Tepesinin üzerinde hane yoktur. Etrafı surla muhattır. Amma sur kısmen yıkılmış etrafındaki hendek dolmuş olduğundan tepenin eteklerinden ileriye doğru hıristiyan evlerinden tecavüz vukû' bulmaktadır.

Alâüddin tepesinde (ş. 1) köşk harabesi, (ş. 2) Alâüddin Camii ve türbesi, (ş. 3) saat kulesi ki bir kadim kilise olsa gerekdir (ş. 4). Birbirine muttasıl Ermeni ve Rum kiliseleri mevcut olup başka bina yoktur. Arsai hâliyedir.

⁸ Mektubun son satırlarında şu kayıd vardır: ... Geçende Edirne'de madrub bir Mehmed Çelebi Akçesi aldım. Pek temiz değilse de fena da değildir. 816. tarihli (1413).

Mebanii Kadime hep bu tepe civarındadır.

(§. 5) Karataylar Medresesi Şark tarafına düşer.

(§. 6) İnce minareli medrese,

(§. 7) Abdül mümin mescidi. Kapısını açık bulup göremedim.

(§. 8) Şimdi Belediyenin gaz deposu, mukaddema kütüphane imiş.

(§. 9) Dursunoğlu camii. Osmanlı tarzı mimarisindedir. Yeni tamir olunmuş.

Eskiden kütüphane denilen bina yüksek kubbeli güzel bir binadır, cüzî bir tamir ile yine güzel kütüphane olması mümkündür.

Konya'da medrese çoktur. Hattâ Salnâmede adedi altmış altı olmak üzere gösteriliyor. Musanna'ları Karataylar ve İnce Minareli medreselerdir. Diğerleri toprak binadır.

Cümlesini göremedim. Bazılarının isimlerini pek tumturaklıdır. Muzafferiyeye, Atai İlahiye, İrfaniye... İlah.

Bukadar tafsilâta sebep Hatuniye nâm Medresede gördüğüm bir minaredir. Bu medrese topraktır. Minare medresenin içinde kalmış. Alâüddin evvel zamanında 627⁹ tarihinde bina olunmuş. Minare taştan yapılmış. Çinilerle tezyin edilmiş amma harabe yüz tutmak üzeredir.

Medreseyi sonradan bir hanım yaptırmış. İsmi Hatuniye olmuş.

Minarenin yanında bir mescid varsa da bu da medrese gibi yenidir. (Bu minareyi Fransız görmemiş)¹⁰.

Arslan taş mahallesinde bir mescid vardır. Bu mahallenin bir tarafı İslâm bir ciheti Hıristiyan mahallesi olup hududu teşkil etmektedir. Hattâ bir aralık galiba bu mescidi Hıristiyanlar hane gibi kullanmışlar. Sonra istirdad edilmiş. Üzerine bir kitabe var. Tarihi 607¹¹.

Müsyö Huard'ın kitabında bu kitabe varsa da Emîr Ali'yi لعرا okumuş Halbuki Emîr pek güzel okunuyor. Ali de şöylece ayandır. Bu mescid Alâüddin tepesine yakındır.

Bugün tekrar Karataylar medresesine gittim. Mescid ve türbeyi gördüm. Mescid çinilidir. Türbede çiniden eser kalmamış. Zannım vaktiyle çinili olmasıdır. Burada medfun olan Karatay deniyorsa da

⁹ 627 (1239).

¹⁰ Huard olmalı.

¹¹ 607 (1210)

asıl ismi kim olduğu meçhuldür. Türbede mescidde birer Kelâmı Kadim varsa da yazıları o kadar lâtif değil. Mesciddekinin tarihi 636¹² dır.

Türbedekinin tarihi silinmiş. Fakat bunun rahlesi gayet güzeldir. Güzel nukuş arasında “Âyetel Kürsî” etrafında yazılı olup ortasının bir tarafında hattı Kûfî ile “El Mülk” diğeri cihetinde “Lillah” muharrerdir. “Ameli Abdullah bin Süleymanün Neccar” diye amilinin ismi muharrer ise de tarihi yoktur.

Lâtife: Bizim mahallenin İmam Vekili Kanbur Mehmed Efendi’dir, der ki:

— Anneme söv (şetm et), bir tarih at. Bu adam bir tarih ataydı, annesine söğmek değil, kendisine, aba’ ve ümmehatına bile Fatiha okurduk.

Bu medresenin karşısında diğeri bir medrese mevcuttur¹³. Vaktiyle bu da diğeri gibi müzeyyen imiş. Bunun da bir mescidi ve türbesi vardır. Amma şimdi umrandan hiçbir eser kalmamıştır. Burada medfun olan Abdullah bin Karatay imiş diyorlar. Bu medresenin mütevellî ve müderrisi Çelebi imiş. Bir vekil ile idare olunur. Bu mescidin dışarında bir kaç çini parçası kalmış.

Konya’da 16 ıncı gün. 24 Temmuz.

Her perşembe günü Şemşi Tebrizî’yi ve Mevlâna’yı ziyaret etmek mutadımdır. Dergâhı Mevlâna ve tevabii hep Osmanlı âsarıdır. Matbah olduğunu sonradan öğrendiğim kapı üzerinde şu kitabe vardır :

Birinci satır : عمر هذا البنا في ايام دولة السلطان سليمان خان بن سلطان سليم خان
اطال الله عمره بالامن والامان دستور

İkinci satır : 14 المظم ابراهيم پاشا المفخم ادام الله اقباله بالنعم
15 لروح حر (14) المرحوم الشهيد المحتاج الى رحمة الله الحميد في سنة اربع
وثلاثين و تسعمائة (15)

Miri Miran’dan Murad Paşa Kerimesi Türbesi olup şimdi kütüphane ittihaz edilmiştir. Sanduka Ortada mevcuttur. Etrafında

¹² 636 (1238).

¹³ (Konya.. Karatay Darüşşifası.)

¹⁴ Ahmed Tevhid Bey bu iki kelime için “Mânasını anlayamadım, okuyamadım” diye şerh vermiş.

¹⁵ 934 (1527 - 1528).

kitap dolapları vardır. Bu Murad Paşa ihtimalki Kuyucu Murad Paşa olmalıdır.

İşaret ettiğim Sinan Paşa'nın Türbesidir, kitabesi :

ین حق ایلسون کلزار جنان	ایتدی دنیادن سنان پاشا کذر
اولوب کوی شهیدانه روانه	سنان پاشا جان عزیز وروب
جاننه الله رحمت ایلسون	دیدى براکسیکلی تاریخی آنک
محل سنان پاشا مصر جنانه	او یوسف احسن سیرته تاریخ

982¹⁶

Bu iki kıt'anın ortasında: Tarihül Vefat, Valiyya Tarih cümleleri Taşrada kapısı yoktur. Yani kapısı türbenin dahilinedir.

Kitabe taşrada :

Hasan Paşa itti rihlet cihandan
Alem kaldırdı Mülkü cavidâne
Dedi Târihi fevtin Hatifi gayb
Ola cânına cennet âşiyâne

Konya'da 17 inci gün. 25 Temmuz.

Meram'da. Sabahleyin şiddetli sıcak. Öğleye doğru yağmur yağmak emareleri uzaktan uzağa gök gürlemeleri işidilmekte idi.

Cum'a namazını Meram camiinde kıldıktan sonra bir yere gittim. Bizimle o zatin ikametgâhı arasında Meram deresi vardır.

Geldiğim zaman Meram'da beş gözlü büyücek bir köprü gördüm. Acaba bu köprüyü süs için mi yaptırmışlar, diyordum. Meğer süs değilmiş lüzumu varmış. Öğleden sonra sel geldi diye bağıştılar. Seyrine dere kenarına indik. Sel tedricî artmakta ve suyun yüzü kâmilen dolu ile mestur bulunmakta idi. Doludan biraz aldık. Büyüklüğü fındıktan büyük idi. Meram'a ne yağmur yağdı, ne dolu düştü.

Biz suyun beri tarafında kaldık. Ötekiler diğer tarafta kaldı. Su çoğaldıkça çoğalıyor. Tepeden seyrediyoruz, amma endişeli surette. Zira su eve kadar gitti. Ya daha ilerlerse, divarlar toprak. Dıvarları oyarsa halimiz neye müncer olacak, endişesi zinhimizi tahriş ediyordu.

Saat ona doğru su azaldı. Eve gittik. Hava bulanık....

¹⁶ 982 (1574).

¹⁷ 812 (1409).

Konya'da 20 inci gün 28 Temmuz Cumartesi :

Konya Hükûmet konağı civarında Hacı Hasan Camii dahilî tezyinatından sade oymadan gayet güzel büyük bir yazı levhası var.

Kible dıvarının taşra tarafında bir kitâbe, bir de güneş saati var.

Kitabe Karamanoğlu devrinden. Tarihi 812¹⁷ dir.

Abdül Mümin mescidini haricen eski kütüphaneyi (şimdiki gaz deposu) Tursunoğlu camiini ve bu civarda harap bir türbe ile bir mescidi gördüm.

Şimale doğru giderek harap mescidler buldum. Birisi üzerinde kitabe var. Amma tarihi yok.

Yine bu civarda üzeri oymalı bir mescid kapısı gördüm. Mescidin ismini soracak adam bile bulamadım. Bu taraflar eski şehir yeridir.

Eski şehirin Garp tarafına gidersek bazı harap mescid ve türbeler var. İstasyona küşad edilen cadde ile gelerek yine şehre dahil oldum. Yine mescidler, türbeler gördüm amma isimlerini öğrenemedim.

Mermer kitabeleri de yok idi.

Yalnız sivri türbelerden birisinin üzerinde hitabe var. Amma bozulmuş galiba. Karamanoğullarından İbrahim Bey'in oğullarından birisinin kabri olacak. İbrahim ve bir de bundan evvel Nuredd "in" okunuyor.

21 inci gün 29 Temmuz Salı :

Şehrin Şark tarafına doğru gittim. Uzun ve geniş bir cadde buldum. Zaten Konya'nın ekseri caddeleri tulanîdir. Bu caddede bir mektep ve kapısında eski bir kitabe gördüm. Hoca yokmuş. Çocuklar başıma toplandılar. Kitabenin aynını alıncıya kadar haylı ta'ciz ettiler. Kitabenin tarihi 687¹⁸ dir.

Buranın ismi pek tuhaf. Şeyh Alman mektebi. Bir de türbe var. Türbenin kapısında da kitabe var. Orada Şeyh Alman ismi de muharredir. Üçüncü ehli salib ki Alman İmparatoru Frederik Barbaros (Yani Kırmızı Sakal) kumandasında idi. Konya'yı zabtetmişlerdir. O vakit Selçuk Padişahı Kılınç Arslanı sanî idi.

Zannı acizîye göre o vakit bir Alman ihtida etmiş ve onun ahfâdından biri ceddine yahud Ebelced, ya Ceddul Ceddine nisbetle Şeyh Alman'a tekallüb eylemiş olmalı.

¹⁸ 687 (1288).

Buradan ileri cadde uzandıkça uzanıyor. Galiba bağlara kadar gidiyor.

Kışlaya ne taraftan gidileceğini öğrendim. Kışlaya gittim. Kışla usulü cedide üzere yapılmış bir binadır. Burada asakiri nizamiye olmayıp Redifler de harpte bulunduğuandan kışladan on nefer mevcut olduğunu kapıda bulunan bekçi söyledi. İçerisine giremedim. Kışlanın önü geniş arsadır.

Bina cebhe divarında altı arslan resmi vardır. Bunlardan bazıları güzel hak've naht edilmiştir. Hattâ birisinin alt taşında âsarı Yunaniyeden musavver bir taştır ki kabir taşı olması memüldür. Üzerinde Rumca yazılar var. Resimler de var. Fakat ince bir iş değildir.

Kışlanın cenubunda büyükce bir cami' vardır, haraptır. Bu camiin mermer kitabesi var. 1235 (1820)¹⁹ da Hüseyin Paşa isminde bir vali yaptırmış. Bu kitabeden anlaşılan vaktiyle burada bir saray varmış. Ahaliden bir zat hükümet konağının da bir aralık burası olduğunu söyledi. Kışlanın arkasında Evkafı Celâliye'den bir çayır ve çayırın öbür tarafında da eski bir köşk var imiş. Bunları henüz göremedim.

Leyalii mübareke ve mukaddesede Çelebi Hazretleri tarafından (Burada Çelebi'ye Aziz derler) memurlara bir ziyafet veriliyormuş. Bu akşam da mevlid olmakla biraderle beraber bendeniz de gittim. Hattâ salı günleri şehre inmez iken yevmi mezkûrda şehre de indik. Ziyafet mükellef idi. Taamlar nefis idi (listesi: Çorba, et, börek, ırmik helvası, bamye, badincan, kırmızı domates dolması, fasulye, mahallebi, pilâv, hoşab). Mevlidi Şerif okundu. Bendeniz mevlid okunurken tam merkadi Mevlâna'nın müvacehesinde bulunuyordum.

Beş adet kandil var ki misli müzahanedeki cam dolaplarda vardır. Şişedir. Üzerinde mavi yazılar vardır. İki adedi yazısızdır...

Yine yevmi mezkûrda Konya'da bulunan beş kütüphaneden birisi olan Zincirli Medresede kitapları gördüm. On beş cildde Tefsiri Kurtubî vardır. Diğer kitaplar ufak tefek şeyler olup adedi iki yüz otuzu bulur, zannederim.

... Burada Hıristiyan pek azdır. Kırk elli sene evvel daha az imiş. Şimdi bulunanlar Kayserili, Niğdeli ve sair civar kasabalardan gelmedir.

¹⁹ 1235 (1820).

Konya'da 22 nci gün 30 Temmuz Çarşamba :

Nakiboğlu camii. Mihrap çinili Kubbesiz. Minber tahta. Minare taş. Minare kapısında kitabe :

ز هاتف می شنیدم مصرع تاریخ بنیادش
بکن اکہ ز کلبانک بلال ارباب طاعتوا

Camiin yanında medresesi de vardır. Gerek cami' gerek medrese Osmanlı devri ve yeni âsardandır. Çinilerden başka şayanı dikkat birşey yoktur.

Alâüddin cimiine gittim. Müezzin mahflinde bir Kelâmı Kadim var.

Kıtası büyük, yazı o kadar güzel değil amma tarihi kadimdir. Katebesi berveçhi atidir :

کتبه العبد الضعیف ابو عبدالله
محمد بن احمد بن يوسف السمرقندی غفر
الله له فی يوم الاحد ثالث والعشرين
جمادی الاخر سنه اثني عشر ستمائة

23 üncü gün 31 Temmuz Perşembe :

Dün ve bugün Hukûmet Konağına civar Selçukî âsarından olması muhtemel ve güzel çinilerle müzeryyen mihrabı bulunduğu rivayet olunan sırçalı mescidi görmeğe gittimse de kapısını açık bulamadım. Taşrasında kitabe yoktur. Sokak cebhe dıvarında çini parçalarından eser görülmektedir. Mürürü eyyam ile mahvolmuştur. Sırça medrese bu mescide uzaktır. Sırça medrese âsarı nefisei Selçukiye'den olduğuna evvelce yazmışım.

25 inci gün 2 Ağustos Cumartesi :

Bugün yine Alâüddin camiine gittim. Türbenin üzerinde bir yazı buldum. Mösyö Huard bunu görmemiş. Türbenin yanında bir güzel bina daha vardır. Bunda yazı göremedim. Fakat kapısı musanna'dır. Altı sahrinçtır. Türbedarın kavlince burası vaktiyle Selçukluların Meclisi Vükelâ odası imiş. Bendenize kalsa İstanbul'da olduğu gibi Padişahlar abâ ve ecdadını ziyarete geldikçe oturmalarına mahsus köşkler kabilinden olmalıdır. Saraya civar olmakla meclisi müşavere olmak ihtimali de vardır. Türbenin üzerindeki kitabe :

امر بعمارته السلطان المعظم عزالدنيا والدين ... المسلمين ... الملوك وال سلاطين قاتل كفره
سلطان بلاد الروم ... ابو الفتح قلیج ارسلان بن مسعود بن قلیج ارسلان ناصر امیر امیر المؤمنین
عز الله .

Evvelce de ifade etmiştim. Bu türbe ehram şeklinde ve sekiz köşelidir. Her köşede birer farisî beyit varsa da okunmıyacak surette bozulmuştur. Bir mısraın sonu güzel bir medhi şamdır.

بلبل ارباب کار زار

Bu beyitlerin üzerinde mavi çini üzerine beyaz yazı ile kabartmalı Âytetel Kürsî var imiş. Yalnız şu âyetleri havî olan parçalar kalmış. Bunların üzerine sarı badanaurulmuş, güzel değil mi ya?
لا تأخذه سنة ولا نوم له مافی السموات والارض ... ذی الذ ... مابین ایدیهم وما ...

Türbenin içinde levhalar seccadeler vardır. En güzel seccadeyi ki Alaüddin'in olduğu, rivayet olunuyor. Valilerden birisi aşırılmış. Haylı paraya satmış. Amma camiin tamirine muvaffak olduğundan dolayı bu sirkatini affetmek sezâvâri şime-i insaniyettir diyorum.

Altun yaldızlı çelik bir asa, bir de gürz tâbir ettikleri âleti harb türbenin bir penceresinde duruyor. Asa iki parça olmuştur. Levhalardan pek eskileri yoktur.

26 ncı gün. 3 Ağustos 1313 Pazar :

Saat sekizden sonra Meram'dan Manastır nam mahalle gittik. Acib bir yerdir. Konya şehrinin şimaline düşer. Bir dağ içinde oyulmuş büyücek bir kilise. Yanında odalar var.

Büyük kilsede Bizantin yazılı bir kabir taşı var. Ecnebî seyyahlar bunun fotoğrafını almışlar. Yazılar gayet sık olduğundan okuyup istinsah edemedim. Bundan maadâ ziri zeminde bir yer var.

Mevlâna Celâleddin bir defa buraya gelmiş, yirmi gün çile çıkarılmış. Mihrabı var. Mihrabında Ya Hazreti Mevlâna Celâleddin. Siyah mürekkeple yazılmış. Üç dört arşın murabbaında karanlık bir yerdir. Bir kibrit yaktıktan sonra mihrabı ve yazıyı görebildik. Manastırın etrafında müteaddid oyuklar vardır.

Bunlar akvamı kadime mesakini, yahud kabirleridir. Acaib şeylerdir. İnönü, Bozoyük ve نصیق کوكجه de bu yapma mağralardan vardır. Manastır taşrasında iki de ayazma mevcuttur. Rumca kitabeler varsa da tarihleri yenidir. 1861, 1865, 1892, 1894.. İla.

29 uncu gün 6 Ağustos Çarşamba :

... Alâüddin'in sağ "Şark" tarafındaki mahallâtı kadimeye gittim. Birkaç eski mescid gördümse de ancak birisinde kitabe görebildim.

Mahallâtı mezkûreye giderken Alâüddin köşkünün önünden geçtim. Köşkün penceresi atrofında çini üzerine muharrer kitabeyi istinsah etmeğe çalıştım. Ekseri çiniler düşmüş.

Köşk cüzi masrafla mükemmelen tamir olunur. Sururî Paşa Alâüddin camiini tamir ettirdiği gibi bunu da tamir ettirmek istemişse de infisâli vukuuna mebnî muvaffak olamamış.

Köşkün yazıları :

... الاعظم سيد السلاطين العرب والعجم ... عز ... فخرالسلاطين في العالم ...
... قلج ارسلان ...

Çiniler mavi ve üzerindeki yazılar beyazdır. Serveti Fünun'da köşkün fotoğrafı ve bu kitabe vardır. Lütfen tatbik buyurarak eğer okunabilmiş ise bendenize de bildiriniz.

Köşkün az ilerisinde bir sokağa saparak bazı eski mescidler gördüğümü balâda arzetmiştim. Bir de bir tekke gördüm, biraz da güldüm. Siz de güleceksiniz. İsmi süd tekkesi.

Südü kesilmiş kadınlar buraya gelir, ziyaret ederler. Sonra südleri gelirmiş. Tekkenin şeyhi de galiba kadın. İçeride üç kabir varmış. Ziyaret edeyim dedim. Karılara mahsusdur diye bırakmadılar. Kitabe yokmuş."

"Bu süd tekkesinden az ileride bir mescid var. İçini göremedim.

Kapısında bir taş kitabe var. Dıvarlarında çini parçalarından biraz tezyinat kalabilmiş. Kitabe :

عمر هذا المسجد في ايام دولة السلطان الغالب عز الدنيا والدين ابو الفتح كيكافوس بن
كيخسرو برهان امير المؤمنين العبد الضعيف المحتاج الى رحمة الله زين الدين بشاره ... السلطاني
في خامس العشر جمادى الاول سنة عشر ستمائة²¹

Beşareden sonra şöyle bir yazı var. احرمد

Beşare Selçukî vüzerasından olup Alâüddin Keykubad Evvel aç bıraktırarak öldürtmüş. Sebebi Alâüddin'i hal'a kıyam etmeleridir.

²¹ 610 (1213).

Buradan ileri gidilirse eski kal'a haricine çıkılıyor. Kal'a temellerinden belli olacak derecede eser kalmış kalmamış gibidir. Şehrin bu ciheti ıssızdır. Eski kale haricinde de mahalle yoktur. Sivri türbelerden bir kaç adet vardır. Az aşağıda musalla görünür.

Beşare mescidi önünden Şimal'e doğru ilerliyerek bir türbe gördüm. Harabe yüz tutmuş. Bir dıvardan atlıyarak türbeye doğru haifane ilerledim. Havfim yılan ve sair semli haşerattan idi.

Kapısını açık buldum. İçeri girdim. Üç kabir var.
Birisinde yazı yok. Diğerlerindeki yazılar :

Ortadaki kabir

وفات المرحوم السعيد الشهيد

.....

ابن محمد التاج وزیری تقمه الله
بغفرانه الشهور بارده جمادی الاخره
سنه ثمان و ثلاثين و سبعمائة

Soldan birinci kabir

انتقل من دارالفنا الى دارالبقا
المرحوم المغفور شيخ حوری
ابن محمد دانش تاج وزیری جد
خمتده الله بغفرانه
عشرين رمضان سنه ثلث ربیعین

Mösyö Huart bunları görmemiş.

Daha yazılar var idi, amma yazamadım. Bu türbenin ittisalinde iki harap bina vardır. Biri mescid, diğeri medrese veya tekke olmalıdır.

Bu türbenin karşısında bir mezarlık var. Orada Selçukî devri kabirlerinden birkaç adet gördüm. Amma cesaret edip de gidip okuyamadım. Bir daha gidebilirim okuduklarımı yazarım.

Karataylar medresesinin alt tarafında bir tekke var. Adı, Ali Gav tekkesidir. Şimdi beктаşılar zabtetmiş. Yanında bir mescid var, harap.

Türbeyi Akif Paşa tamir ettirmiş. Bir levha var. Üzerinde manzum yazılı bazı beyitleri berveçhi atıdır:

1 Sultan Ali Gav Veli	Nadir menendi bir veli
2 Piri anın Kerrar Ali	Lâzımdır olmak mülteci

9 Tecdid olundu dergehi Hemd et Reşida sen dahî
10 Ettin bu babda hizmeti Oldun ana sen mültecî

“Reşida” Şurayı Devlet âzasından Hacı Reşid Bey’dir. Bektaşılıkla müstehirdir.

Erbabı vukufun beyanına göre Ali Gav, Hacı Bektaş’dan çok mukamdemdir. Konya Fatihidir, deniyor. Halbuki Bektaşılar Hacı Bektaş halifesidir, diyorlar. Burada Bektaş pek azdır.

32 inci gün Cumartesi 9 Ağustos :

Dergâhı Mevlâna kütüphanesini ziyaret ettim. Temmuz ve Ağustosta dedeler Meram’da tebdili havada bulunuyorlar. Türbedar da dede olmakla şimdiye kadar görmemiş idim. Bugün de bir hüsnü tesadüfle gördüm. Bir zâtın hatırı için mahsus açılmış.

Bir beş yüz kadar kitap var. Kütüphane binası bir türbedir. Miri mirandan Murad Paşa kerimesi medfundur.

Kütübü mevcudenin ekseri Mesnevî ve şerhleri ve Sultan Veled’in âsarı ve sair ulumdan da bazı kitabı adiyedir. Ufak kıta’da güzel talik yazılı ve iyi resimli bir ala Hafız divanı vardır. Bir de Miri İmad’ın hattıyla bir risale.

Bikaç güne kadar Dedegân şehre göçeceklermiş. Kütüphane de hergün açık olacaktı.

Sahib Ata’ya gittim. Çini pencere üzerindeki beyti okudum :

پرستیدن دادگر پیشه کن
ز روز کدر کردن اندیشه کن

Cenuba doğru gitmek istedim. Sokak köpekleri av’ave şematetengizleriyle mani’ oldular.

35 inci gün Salı 12 Ağustos :

Meram’dayım. Mektubumu buraya kadar yazdıktan sonra saat onu geçerek Ateşbaz Veli ziyaretine gittim. Şehirle Meram arasında sivri sekiz köşeli bir türbedir. Kitabesi Fransızın kitabında var.

24 Ağustos Pazar :

Saray köyüne gittim. Sarayköyü takkeli “Tekyeli - Serpuşlu” dağın cenup eteğinde adı bir köydür. Saray Köyü Meram’dan ve şehirden bir buçuk saat mesafededir. Buraya med’üvven gittik.

Dâvete de ben sebep oldum. Dediler ki: Dağın tepesinde kal’a var. Geçen sene Naibi Sabık Esad Efendi gitmiş, Bir hayli çini bulmuş.

Ben de hükmettim ki bir kitabede olmalıdır. Kal'a da görülmeğe şayan bir eserdir.

Söyleyen zâte gidelim, dedim. Pekiyi, dedi. Çelebi Efendi Hazretleri de arzu buyurmuşlar.

Türbedar Efendi, memurinden bazı zevat, beraber gittik. Saat yedide türbedar Efendi (ki mübarek şayanı ihtiram salih bir zattır), İki Mevlevî Dedesi, bir rehber dağa tırmanmağa başladık. Kemâli suubetle bir saatte çıktık.

Dağın zirvesinde su var. Lâtif değilse de kabili şürbdür. İniş, çıkışdan daha külfetli oldu. İki üç gün bunun yorgunluğunu çektim. Ne de kitabe bulabildim. Kale duvarları yıkılmış.

27 Ağustos :

Musallaya gittim. Şeyh Şucaüddin türbesini ziyaret ettim. Oluklu mükellef bir kubbe altında gayet parlak mermer sanduka üzerinde kitabe :

چون شد شجاع الدين بحق
بأداء جنان ماوای او
تاریخ نقل روح ان
داره بهشت به جای او

İndelhesab 945²³ ediyormuş.

28 Ağustos :

Mütevaffa Tahir Paşa konağında bulunan Lahdi atiki gördüm. Kabadır. Yemen'den develerle gelen kahveyi gördüm. Zira deniz kahve taamını bozduğundan berren gönderilip buradan şimendüfere veriliyor.

30 Ağustos :

Sarı Yakub ziyaretine gitimse de kapı kapalı idi. Debbâğ tekkesine gittim, bayağı bir binadır. Kadınlarca mehali mübarekedendir.

Sırçalı mescidi gördüm. Mihrab kâmilin çini, gayet güzel bir eserdir.

1 Eylül :

Ateşbaz Veli'yi ziyaret ettim. Türbenin içinde bir levha üzerinde güzel bir Mustafa'yı Sanî tuğrası var.

²³ 945 (1538).

Yine bugün şehrin cenub cihetinde bulunan اقسنله ve Faruk Mescidlerini gördüm. Yalnız Faruk'da kitabe var. Anda da tarih yoktur.

Ameli Ramazan
Berkis

2 Eylül :

İstasyon civarında Hoca Fakih ziyaretine gittim; Kitabesi var. Yine bu civarda Şeker furuşu ziyaret ettim. Kitabe yok. Nümune çiftliğini gördüm. Böyle nümuneler olmasın. Nümunelik bir hâl yok.

Hoca
Hazelkabr

الشيخ الایل الکمل²⁴ العالم
العامل السالك التاميك
الفاضل العابد المحق
... الحمد²⁵ ...
قطب الشرق و الغرب الفقيه
احمد نورالله مضجعه
... في سبعة ثمانين و ستمائة²⁶

Türbenin kapısı camiin içindedir. Bunun az ilerisinde az harap bir cami' vardır²⁷.

²⁴ Yahud Elekmel.

²⁵ Okuyamadım, diyor.

²⁶ 687 (1288).

²⁷ 6 Eylül (1313, 1897) tarihli son mektubun son satırlarında diyor ki... Bu sene selin neticeci vahimesi olarak Meram'da sıtma pek çok. Geçenlerde iki üç gün kadar biraderi tuttu. Evvelki ve dünkü gün de biraz vücudu hakiri sarstı. Hamden Lillahi Taâla bugün, iyiceyim. Biiznillah, bir daha gelmez.

THE ENTRY OF TURKEY INTO WORLD WAR II

by HARRY N. HOWARD *

During World War II the Turkish Republic, as was natural in view of its strategic position at the international crossroads, was of great interest to both the Axis powers and the nations against them, including the United States. A nonbelligerent ally of Great Britain and France, based on the preliminary agreements of May-June 1939 and the treaty of October 19, 1939, as the war moved down through the Balkan Peninsula during 1940-1941, there was much with the attitude of Turkey, particularly after Italian entry into the struggle in June 1940 and the attack on Greece on October 28, 1940, and the advance of German forces into Rumania and then Bulgaria, with the ultimate Nazi aggression against Yugoslavia and Greece on April 5-6, 1941. During January-February 1941 President Roosevelt sent Col. William J. Donovan to this troubled region to stimulate resistance to the Nazis, and Turkey and the United States seemed in basic agreement to the outlook toward the war. But Turkey remained a nonbelligerent substantially until the end of the war, although American entry into the conflict on December 7, 1941, without doubt, had a very positive influence in Ankara, and the defense of Turkey was declared vital to that of the United States under the Lend-Lease Act.

* Harry N. Howard is Professor of Middle East Studies, The School of International Service, The American University, Washington, D. C., and a retired U.S. Foreign Service Officer. He is the author, *inter alia*, of *The Partition of Turkey* (1931), *The Problem of the Turkish Straits* (1947), and *The King-Crane Commission* (1963). See also the author's articles on "Germany, The Soviet Union and Turkey During World War II," XIX Department of State *Bulletin* 472 (July 18, 1948), 63-78; "The United States and the Problem of the Turkish Straits: The Foundations of American Policy (1830-1914)," *Balkan Studies* 3 (1962), 1-28; "The United States and Turkey: American Policy in the Straits Question (1914-1963)," *ibid.*, 4 (1963), 225-250.

There was little difficulty, as such, concerning the problem of the Turkish Straits, despite questions raised from time to time relative to the passage of German naval vessels. During the Hitler-Ribbentrop-Molotov conversations of November 12-13, 1940, the Soviet Government made clear its desires as to revision of the Montreux Convention of the Straits and delineated the "center of gravity" of Soviet interest and policy in the general direction of the Persian Gulf. It was hinted that the Soviet Union might join the Axis, into which Turkey might also be pushed, willingly or otherwise. There was considerable trouble about the problem of Lend-Lease supplies and the Turkish shipment of chrome to Germany, much misunderstanding of the Turkish situation generally, and great concern over the Turco-German agreement of June 18, 1941, a few days prior to the Nazi attack on the Soviet Union of June 22. Shortly thereafter, on August 10, however, Great Britain and the Soviet Union formally confirmed their fidelity to the Montreux Convention, announced that they had had no aggressive intentions or claims with regard to the Straits, and declared that they were prepared not only "scrupulously to observe the territorial integrity of the Turkish Republic", but, in the event of an attack by a European power, to render assistance.

While certain pressures were brought, particularly after the Moscow and Tehran conferences, and during 1944, relative to active Turkish belligerency, it now seems clear that, in the last analysis, neither the United States, nor the United Kingdom, nor even the Soviet Union actually desired Turkish entry into the shooting war or had any well-developed plans therefor¹. On the other hand, the

¹ Documentary evidence has now thrown considerable light on Axis and Allied policy concerning the Middle East during the war period. See especially Department of State, *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers* (1939-1944), hereafter cited as *F. R.*; Department of State and H. M. Stationery Office, *Documents on German Foreign Policy, 1918-1945* (1949 ff), Series D, Vols. I-XIII, cited as *G. D.*; United Kingdom, Foreign Office, *Documents on British Foreign Policy, 1919-1939*, Third Series, cited as *B. D.*; The Soviet Foreign Ministry, *Dokumenty Ministerstva Inostranikh Del Germanii*, Vipusk II. *Germanskaia Politika v. Turtsii* (1941-1943). OGIZ-Gospolitizdat, 1946 (French translation: *La politique allemande Documents secrets du Ministère des Affaires Etrangères d'Allemagne* (Paris, 1936), cited as *GPT*. The Nurnberg documents are: Office of the U. S. Chief of Counsel for Prosecution of Axis Criminality, *Nazi Conspiracy and Aggression* (Washington, U.S. G.P.O., 1946-1948), 8 volumes, and Supplements A and B, cited as *NCA*.

Turkish Government, in the event of actual hostilities, was anxious about sufficient supplies and equipment, and had no desire either to undergo possible Nazi conquest or subsequent Soviet "liberation." Stalin showed little interest in the matter at Tehran in November 1943, although there had been some discussion of it at the earlier Moscow meeting in October. At the Cairo Conference in December 1943, President Roosevelt was little interested, did not blame the Turkish leaders for not wanting to get caught "with their pants down", and General Marshall feared that supplies for Operation *Overlord* would be diverted and that the Turks would "burn up all our logistics". When President Roosevelt put the problem of Turkish entry to the Joint Chiefs of Staff in July 1944, General Marshall's reply was essentially in the negative. Turkey broke with Germany in August 1944, and formally declared war on August 23, 1945, some days after the conclusion of the Yalta Conference.

The Entry of the United States into the War.

Thanks to the Japanese attack on Pearl Harbor on December 7, 1941, the United States entered the lists against Japan and, a few days later, was formally at war with Germany and Italy. Immediately prior to the attack, namely on December 3, the United States had publicly declared the defense of Turkey essential to that of the United States and formally extended Lend-Lease assistance to the Turkish Republic². During this period there was considerable discussion as to the position of Turkey and as to the possible impact of the American entry into the war. The Germans well knew that Turkey desired to avoid open hostilities, but pointed out that, while Great Britain could offer nothing to Turkey, Germany held in its hands the Greek islands at the entrance to the Dardanelles, which were of vital importance to Turkey. In the event of success against the Soviet Union, Turkey must become "more and more friendly," although since the era of the great Atatürk, Turkey had been pursuing a policy of national consolidation and domestic reconstruction and had expressed no desire at all "to obtain territorial gain." Nevertheless, it was thought, it might be induced to "enlarge its benevolent neutrality and to facilitate access to the Arab territories and the Suez Canal for the German High Command³."

² *U. S. F. R.*, 1941, III, 814 ff.

³ *GPT.* 10-17.

Prime Minister Churchill came to Washington for talks with President Roosevelt, arriving on December 22, and in a memorandum, dated December 18, he discussed the Turkish problem, noting the cautious Turkish policy, and the improbability of a German southward thrust⁴. While the Washington discussions were going on, Foreign Secretary Eden was in Moscow considering war problems with Soviet authorities and, in a talk with Marshal Stalin on December 16, the latter outlined in some detail Soviet proposals as to post-war settlements, especially as to Eastern and Southeastern Europe and Turkey. Stalin, it may be observed, thought Turkey should receive the Dodecanese Islands, with possible adjustments in favor of Greece in the Aegean Islands, while Turkey might also receive certain districts in Turkey and possibly also in Northern Syria. There was evidently "no uneasiness with regard to Turkey"⁵. But, in view of prior undertakings with the United States, Mr. Eden explained that it was "quite impossible" for Great Britain to commit itself as to any post-war frontiers. The Foreign Secretary reaffirmed the Anglo-Soviet position concerning Turkey before the House of Commons on January 8, 1942, noting that "the references to Turkey were in all respects friendly, and such as the Turkish Government themselves would have been glad to hear." Turkey had nothing to fear from an Allied victory, its territorial integrity was in no way threatened by either Great Britain or the Soviet Union, and "the Anglo-Soviet pledges that we gave to Turkey last autumn" would be "fully honoured." Both the Soviet Union and Great Britain wished "to see Turkey strong and prosperous"⁶.

The German Ambassador in Ankara, Baron von Papen, advised Berlin on January 6, 1942 that American entry into the war had produced a "sentiment of profound deception in Turkey" and, as a consequence, he was certain that Turkey would "reiterate and emp-

⁴ Sir Winston Churchill, *The Second World War. The Grand Alliance* (Boston, Houghton Mifflin, 1950), III, 647-648, 651.

⁵ Churchill, III, 628-629; *U. S. F. R.*, 1941, I, 196-205.

⁶ United Kingdom, *Parliamentary Debates, House of Commons*, Vol. 377, col. 373. This position was reaffirmed by the British and American press representatives in Ankara on January 13, 1942, and by Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, the British Ambassador, who had been in Moscow with the Foreign Secretary (Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, *Diplomat in Peace and War* [London, Murray, 1949], 173-179).

hasize" its desire to avoid hostilities and would not become engaged in a struggle for "interests which did not involve Turkey."⁷ The fact that Great Britain had decided to establish "a new order in Europe", with Soviet assistance, had disturbed Turkey. While the United States seemed invincible to the Turks, the Axis could turn the issue of the war to its advantage by inflicting a defeat on the British Empire, although Turkey preferred a balance of power in the Mediterranean, not Italian predominance. Another possible outcome would be the complete victory of the Anglo-American *bloc*, with Soviet assistance which, in the Turkish view, would mean that Europe would fall under Soviet domination. Thus, in von Papen's view, Turkey would attempt "to find the possibility of a compromise." Two possibilities might animate Turkey to abandon the principle of neutrality in favor of one side or the other. One was a decisive German victory over the Soviet Union in the spring of 1942 and especially an advance toward the Caucasus and a threat to the British oil region in the Persian Gulf, although any German attempt to "push Turkey prematurely" would "inevitably lead Turkey to take the other side." Some days before, von Papen had urged on President İnönü the Turkish interest in the destruction of the Soviet Union, only to find that the Turkish President emphasized the neutrality of Turkey which, he said, was more advantageous to the Axis than to Great Britain. If Turkey were effectively on the side of Great Britain, "the British Fleet would support the Russian flank in the Black Sea and a convenient way for the defense of the Caucasus would be found." As a result of discussions with Saracoğlu and Menemencioglu, von Papen felt that the confidence of the Turkish Government in German promises not to do anything which might prejudice its "morally delicate position with regard to the British ally", should not be shaken, although he considered Turkish faith in German victory unbroken. Nevertheless, von Papen concluded that any "modification of Turkish foreign policy to the advantage of either side" would be "the consequence of the later development of the military situation." On February 16, von Papen noted that, until the summer of 1941, Turkey had feared "above all a complete victory of the Axis States and the domination of Italy over the eastern Mediterranean region". But the war against

⁷ Franz von Papen, *Memoirs* (London, Deutsch, 1952), 485-487, 487-489.

the Soviet Union had "totally modified this aspect of things", and now the fear was that, with the aid of Anglo-American forces, the Soviet Union would rise again and "dictate the laws of the new order in Europe⁸."

The German Ambassador flew to Berlin again in mid-March to obtain further guarantees for Turkey from the Führer⁹. While the immediate Soviet threat to Turkey had lessened, British pressure, he thought, to bring Turkey into the war would increase, as soon as there was a new German setback in North Africa. To keep Turkey independent of the United Kingdom, von Papen's idea was to supply it with arms for one or two divisions. If Hitler approved, matters could be kept in better balance and, as a matter of face, Minister Clodius visited Ankara in the summer of 1942, a new commercial agreement was signed with Turkey and a 100,000,000 RM loan was granted. While von Papen seemed to have lost confidence in German victory, he also arranged for Turkish military missions to visit both the eastern and western fronts to see German troops in action.

On the other hand, the American Ambassador, Mr. Laurence A. Steinhardt, who had moved from Moscow to Ankara, was convinced that the Turkish people would certainly fight if they were attacked. He advised Harry Hopkins in March 1942¹⁰ that new Lend-lease shipments had made a marked impression, while Germany had not fulfilled promises of armaments, with the result that the Turks feared the Germans, and ardently hoped for an Anglo-American victory despite all their skepticism concerning Soviet policies relative to the Turkish Straits. Steinhardt found little evidence that Germany planned to attack Turkey in the immediate future. While Germany had prepared bases in the Balkans, there were

⁸ *GPT*, No. 18. See also H. R. Trevor-Roper (Intro). *Hitler's Secret Conversations, 1941-1944* (New York, Farrar, Straus and Young, 1953), 265, for Hitler's similar views, after Japan's action against the United States, in which he indicated that it was enough "for us to inform Turkey that we are renewing the Montreux Convention, and that we are enabling her to fortify the Straits", thus avoiding maintaining "an important fleet in the Black Sea, is merely a frog-pond." Hitler also thought the Turkish attitude toward Great Britain was "blowing cold."

⁹ Von Papen, 487-489; *U. S. F. R.*, 1942, IV. *passim*.

¹⁰ Robert E. Sherwood, *Roosevelt and Hopkins: An Intimate History* (New York, Harper, 1948), 552-553; *U. S. F. R.*, 1942, IV, 680-685. Steinhardt presented his credentials on March 10, 1942.

insufficient troops in Bulgaria and Greece for such an attack. The Ambassador thought the critical for the Turks would come "when the coming German offensive in southern Russia either stalls or goes through to the Caucasus," and the Germans would have then to decide "whether to try and go through the difficult terrain in Turkey or keep hammering at the Russians." But it was unlikely that either of these two considerations would exist before July or August 1942¹¹.

Such were the views during the early part of 1942, although the Turkish situation had changed somewhat with the new American position as an active belligerent. Near Eastern questions in general, and the problem of Turkey, in particular, figured largely in the Hitler-Mussolini conversation at Salzburg on April 29,¹² when Hitler declared that "Turkey was moving slowly but surely over to the Axis" the Turkish "hatred of the Russians" being "especially favorable" to this development. In Hitler's view, Turkey would "never be an enemy of the Axis" and, at most, "would remain neutral to the end of the war," but, in any event, the Führer believed that the Turkish desire for an increase in territory would prove an influential factor. To a question of Il Duce, Hitler indicated that he had obtained, through unofficial channels, information that Turkish territorial desires centered around frontier adjustments in the neighborhood of Edirne and along the Baghdad railway, and stated that Schulenburg's telegram of November 26, 1940,¹³ which had been brought to Turkish attention, had proved very enlightening to the Turkish Foreign Ministry, since it outlined Soviet ambitions in some detail, especially as to the Straits. Mussolini declared that he had

¹¹ But see Count Ciano, *The Ciano Diaries, 1939-1943* (New York, Doubleday, 1946), 76-77; *The von Hassell Diaries, 1938-1944. The Story of the Forces Against Hitler Inside Germany, as Recorded by Ambassador Ulrich von Hassell, a Leader of the Movement* (New York, Doubleday, 1947), 249.

¹² For text see XV Department of State *Bulletin* 367 (July 14, 1946), 57-64; Ciano, 472.

¹³ See especially *G. D.*, Series D, IV, 533-549, 550-570, 714-715. When Molotov visited Washington in May 1942, President Roosevelt touched briefly on the difficulties between "the Russians and the Iranians on the one hand and the Russians and the Turks on the other", but Molotov was not much impressed and, as Mr. Hopkins surmised, Molotov felt that the Russians "knew a good deal more about their relations with Iran and Turkey than we did." Sherwood, 559.

advised the Turks that Italy had no designs on Turkish territory and was prepared to cede Castellorizzo, which was within Turkish waters. The matter of an Axis declaration regarding India and Arabia was then taken up, but it was agreed that this matter could wait, and Hitler took the position that such a declaration would only be practical "when the Axis troops stood of the Caucasus."

The German pressure on Turkey continued as the weeks passed. There were many discussions with the Turkish Ambassador in Berlin, H. Husrev Gerede¹⁴, whom Hitler considered a very able diplomatist, in which constant stress was laid on the Soviet threat to Turkey, the German victories, Pan-Turanism, and the American "bluff" in the war. Von Papen had his first interview with Numan Menemencioglu as Foreign Minister on August 26,¹⁵ in which the latter was quoted as reflecting the Turkish interest in "the most complete defeat of Bolshevik Russia" and indicating that Turkey had never entered into any *pourparlers* with the Soviet Union, with the exception of the declaration of March 24, 1941, under British pressure, reaffirming the friendship agreement of December 17, 1925. While von Papen was grateful for these assurances, he did not hide the German impression that Turkey had been listening altogether too much to the British and the Americans to the effect that Germany might be more dangerous in the future in the Black Sea than the Soviet Union, now seriously weakened. Menemencioglu, in any event, indicated that Turkish collaboration would be limited to a certain extent by the necessity of preserving neutrality.

Von Papen had a long talk the next day with the new Prime Minister, Şükrü Saracoğlu, on the question of the Turco-Mongol minorities and the future of the Soviet Union¹⁶. Saracoğlu, according to von Papen, desired "passionately the destruction of Russia,"

¹⁴ *Hitler's Secret Conversations*, 443; *GPT*, No. 23.

¹⁵ *GPT*, No. 26. Prime Minister Saydam died on July 8, and Saracoğlu succeeded him as Prime Minister. Menemencioglu became Foreign Minister on August 13, 1942.

¹⁶ *GPT*, No. 27. On Pan-Turanism see Sir Olaf Caroe, *Soviet Empire: The Turks of Central Asia and Stalinism* (London, Macmillan, 1953), 300 pp; Charles W. Hostler, *Turkism and the Soviets* (London, Allen and Unwin, 1957), 244 pp; Serge A. Zenkovsky, *Pan-Turkism and Islam in Russia* (Cambridge, Harvard, 1960), 346 pp; Ivar Spector, *The Soviet Union and the Muslim World* (Seattle, University of Washington, 1959), 328 pp.

which was an "exploit" of the Führer, to be accomplished only once in a century. While the Führer had assured President İnönü of a place for Turkey in the New Order, as a power advance post in the southeast, the Prime Minister believed it "indispensable to preserve the absolute neutrality" of Turkey, equally in order not to compromise the position of Turkey for, in his view, the defeat of the Soviet Union was near, and the British would be led to conclude peace. Asked in what sense, practically, Germany could count on a "certain collaboration of Turkey, and how he envisaged Turkish interests in the administration of the provinces conquered from the Soviet Union," Saracoğlu replied that this would have to be subject of confidential talks.

Meanwhile, a new trade agreement had been signed with Germany on June 2, 1942, and it was announced on September 29 that Turkey had contracted to send some 45,000 tons of chrome, or approximately one half of the annual production, to the Krupp munitions plant in exchange for German arms. Despite Anglo-American pressure, there seemed little doubt at the time as to the execution of the agreement¹⁷. While Great Britain and the United States had their objections to the new commercial agreement, especially as to chrome, Great Britain apparently did not want more active Turkish participation in the war until after the British desert victory at El Alamein in October 1942. From that time on pressure was brought to bear to bring about more active participation, although there were differences between the British and American positions in this matter¹⁸.

On November 8 began the Anglo-American invasion of North Africa, with General Dwight D. Eisenhower in command of the American forces. Meanwhile, German forces had held the Balkan region,

¹⁷ *U. S. F. R.*, 1942, IV, 742-788. See also *ibid.*, 805-811, for American representations, September-December 1942, as to the passage of certain Axis vessels through the Straits.

¹⁸ See *New York Times*, December 20, 1942; Knatchbull-Hugessen, 185-188. See also *The Memoirs of Field-Marshal the Viscount Montgomery of Alamein*, K. G. (New York, Signet, 1958), Ch. VIII; George F. Howe, *United States Army in World War II. The Mediterranean Theater of Operations. Northwest Africa: Seizing the Initiative in the West* (Washington, Department of the Army, 1957), 72 ff; George Kirk, *The Middle East in the War, 1939-1945* (London, Oxford [RIIA], 1950), 455-456.

including Greece, firmly in their hands since the spring of 1941, and had continued their advance into the western and southwestern portions of the Soviet Union, although the Russians not only held firm at Stalingrad but, on February 2, 1943, liberated the beleaguered city. It was during this uncertain period, with the German advance into the Caucasus, and in anticipation of the fall of Stalingrad that the anti-Soviet propaganda campaign in Turkey reached new heights. But events themselves altered the picture, and the cautious Turkish Government veered gradually in the other direction.

In a conversation with Ambassador Winant, General W. B. Smith, and Foreign Secretary Eden on November 9, 1942, Prime Minister Churchill indicated that he was turning to the idea of getting Turkey into the war, with its 45 divisions, armed and *equipped by* the Allies for an invasion of the Balkan Peninsula, and he desired that Harry Hopkins, General Marshall and Admiral King return to London for further discussion of future plans¹⁹. Mr. Churchill, indeed, surveyed the problem on November 18, in a note to the British Chiefs of Staff, stressing that "a supreme and prolonged effort be made to bring Turkey into the war in the spring," although he expected naval forces would be fully engaged in the central Mediterranean and that only minor amphibious facilities would be available in the eastern Mediterranean. Moreover, access to Turkey could be obtained by rail through Syria, by coastal shipping, and a gradual buildup of air protection. The Dardanelles might become open to supplies for Turkey²⁰. If proper measures were taken, in the Churchill view, Turkey could be won, since it was an ally and would want to sit at the peace conference at the end of the war. Moreover, Turkey desired to be well armed, and its army was in good condition except for certain modern weapons. Hitherto, Turkey had been restrained from fulfilling its obligations, and an indulgent view had been taken of this situation because of British inability to help. But the situation had now changed, and with the destruction of Romel's forces, large forces might "presently become available from Egypt and Cyrenaica."

¹⁹ Sherwood, 656-657. Churchill wrote Stalin on November 13, 1942, concerning the passage of military traffic through the Mediterranean to Turkey (*Stalin's Correspondence*, I, 75-76).

²⁰ Churchill, *The Hinge of Fate* (Boston, Houghton Mifflin, 1950), IV, 697-698.

On the assumption of the Soviet Union maintaining its position in the Caucasus and holding the Caspian Sea, Mr. Churchill considered it possible "to build up a powerful British land and air force to assist the Turks," and felt the target date for the concentration should be April or May 1943. Turkey should be offered an Anglo-American-Soviet guarantee of territorial integrity and *status quo*, with which the Russians had agreed, followed by the despatch of a strong Anglo-American military mission to Turkey. Through the winter, Mr. Churchill proposed equipment of Turkey from Egypt and the United States with anti-tank and anti-aircraft guns and active construction of airfields. If operations were successful, the ultimate result would be "the opening of the Dardanelles, under heavy air protection, the passage of supplies to Russian Black Sea ports, and to any naval assistance the Russians might require in the Black Sea²¹."

Mr. Churchill advised Marshal Stalin on November 24 that President Roosevelt was in substantial agreement, and thought a new effort to bring Turkey into the war was in order, noting his desire to have the United States join in an Anglo-Soviet guarantee of Turkey's territorial integrity and status. He also indicated that a considerable consignment of munitions, including 200 tanks, would be going to Turkey and that, by the spring, he hoped to assemble a sizeable force in Syria. If Turkey were to enter the conflict, the Allies could attempt to open the shipping route to the Black Sea and bomb the Rumanian oil fields. Stalin agreed on November 28, remarking that entry of Turkey in the war by the spring would be "of great importance in order to accelerate the defeat of Hitler and his accomplices²²."

Whatever the presumed consensus between Mr. Churchill and Mr. Roosevelt, however, there was much difference of view in the United States as to the possible entry of Turkey into the war²³. On November 25, 1942, at any rate, President Roosevelt and General Marshall discussed future operations, including action in Turkey, and "it was agreed that there were many diplomatic questions involved," and that Turkey was unlikely to enter until it had received

²¹ *Ibid.*, 698-699; *Stalin's Correspondence*, I, 78-79.

²² Churchill, IV, 696.

²³ Sherwood, 658-659.

"considerable armament and other munitions of war." General Marshall was dubious about sending heavier weapons to Turkey. While the Turkish Government was fully aware of the efforts to bring about a *Turco-Soviet rapprochement*, the Turkish press was suspicious lest the United States and Great Britain concede Soviet claims relative to Turkey, and the press took Foreign Secretary Eden to task for declaring in the House of Commons on December 2 that post-war peace depended on continuing the cooperation of the Great Powers, despite the Eden disclaimer of any Great Power dictatorship²⁴. When Sir Hughe Knatchbull-Hugessen visited London in December, he conferred with Mr. Churchill, Mr. Eden and the Chiefs of Staff and explained the Turkish position. While the desirability of persuading Turkey to enter the war was assumed, in principle, there existed a realization of the "many attendant problems and qualifications" which continued to engage Great Britain for months to come. Sir Hughe returned to Ankara with a message from Mr. Eden to Prime Minister Saracoğlu, taking note of the continuity in Turkish goodwill and declaring that Turkey "could count on the friendly sympathy and understanding of her Allies as an important factor serving the common interests of the two countries²⁵."

The Turkish Problem at Casablanca and Adana.

President Roosevelt conferred with Prime Minister Churchill at Casablanca during January 17-27, 1943 and discussed the problem of Turkish entry into the war²⁶. It was agreed that Mr. Churchill should "play the cards" in Turkey, both for the United Kingdom

²⁴ See United Kingdom, *Parliamentary Debates, House of Commons*, Fifth Series, vol. 385, col. 1254; Kirk, 455-465; Arthur Bryant, *The Turn of the Tide, 1939-1943; A Study based on the Diaries and Autobiographical Notes of Field Marshal The Viscount Alan Brooke, K. G., O. M.* (London, Collins, 1956), 529-530.

²⁵ Knatchbull-Hugessen, 185-186. Von Papen (p. 493), who talked with Menemencioğlu on January 7, 1943, as the Stalingrad disaster approached, reported that Turkey was more than ever determined to keep out of the war, although he felt that each new Allied success would make it more difficult for Turkey to withstand the pressure.

²⁶ For backgrounds see Maurice Matloff and Edwin M. Snell, *United States Army in World War II. The War Department. Strategic Planning for Coalition Warfare, 1941-1942* (Washington, D. C., Office of the Chief of Military History, Department of the Army, 1943), 363 ff; Maurice Matloff, . . . *Strategic Planning for Coalition Warfare, 1943-1944* (Washington, D. C., Department of the Army, 1959), 64 ff.

and the United States, in military matters, with the result that the United States played a secondary role relative to Turkey, although Turkish problems occupied "a considerable corner" in American foreign policy planning. On January 20, Mr. Churchill advised Mr. Eden of his plans to fly to Cairo and urged that, if Mr. Attlee and Mr. Eden thought well of the idea, the latter should "make the proposal to the Turks without delay." After consultations with the War Cabinet, however, Mr. Churchill was urged, on January 21, to return direct to London to give an account of the Casablanca meeting to Parliament, his colleagues being opposed to the trip on security grounds, but even "more strongly did they resist the Turkish proposal," since they were convinced "that the moment was not ripe for an approach" and did not want to court either "rebuff or a failure"²⁷.

The unhappy Prime Minister cabled Eden on January 21 that he thought a golden opportunity might well be lost, denied any intention to extort a pledge from Turkey, and declared that he was going only to explain how Turkey could be placed in a position of security by guarantees, substantial munitions and reinforcements in the event of attack. After talking with President Roosevelt, Mr. Churchill cabled Deputy Prime Minister Attlee and Mr. Eden, requesting a Cabinet review and the despatch of a cable to Ankara indicating his willingness to come "to a most secret rendezvous" with President İnönü and other Turkish leaders, and noting that he had been charged to speak both for Great Britain and the United States on equipment of the Turkish Army and the general defensive security of Turkey. The War Cabinet, however, maintained its position and felt that an approach at the summit would be premature. Churchill repeated his request on January 25, and on January 27,²⁸ the Turkish Government agreed to a meeting at Adana, which took place on January 30.

On the way to Adana, Mr. Churchill prepared a "wooing letter containing an offer of a platonic marriage" both from himself and President Roosevelt, stressing Anglo-American agreement that

²⁷ Sherwood, 683; Churchill, IV, 699-70, 700-703; Cordell Hull, *The Memoirs of Cordell Hull*, 2 vols (New York, Macmillan, 1948), II, 1365. For background documents see *U. S. F. R.*, 1943, IV, 1058-1060.

²⁸ Churchill, IV, 702-703; Bryant, 565 ff; *Stalin's Correspondence*, I, 88-89.

Turkey should be closely associated with the two Western democracies not merely during the concluding stages of the war, "but in the general work of rehabilitation" which would follow²⁹. He fully appreciated the Turkish attitude in the war, but noted that the Anglo-Americans, immediately on Turkish entry, would send at least 25 air squadrons and special units. He also noted that the war "temperature" would rise in the summer of 1943, with possible operations in the Black Sea, and added that Premier Stalin "was most anxious to see Turkey well armed and ready to defend herself against aggression." Both the United States and the United Kingdom, moreover, wanted Turkey as a "full partner in the Peace Conference," where all questions of changes in the *status quo* would have to be settled.

The purpose of the meeting on January 30 was to exchange views and impressions and to explore the possibilities of Turkey taking an active part in the war during the year, and the discussions turned largely on (1) the structure of the post-war world and (2) the arrangements for an international organization and the future of Soviet-Turkish relations³⁰. While Mr. Churchill assured that the Soviet Union cooperate in the post-war years and concentrate on internal reconstruction, and that Communism had "already been modified," the Turkish leaders were very skeptical³¹. When Prime Minister Saracoğlu adverted to Soviet imperialism, Mr. Churchill pointed out that there would be an international organization after the war and noted that, if things turned out badly, "it was better that Turkey should be strong and closely associated with the United Kingdom and the United States." In the event of Soviet aggression, "the whole international organization... would be applied on behalf of Turkey," and Mr. Churchill "would not hesitate to say so to Stalin."

²⁹ Churchill, IV, 706-709.

³⁰ The Churchill memorandum was given to President İnönü at the first meeting on the İnönü train. Mr. Churchill was accompanied by Generals Sir Harold Alexander, Sir Henry Maitland Wilson, Sir Alan Brooke, and Sir Wilfred Lindsell, Air Marshal Drummond and Commodore Dondas, and Sir Alexander Cadogan of the Foreign Office. President İnönü was accompanied by Prime Minister Saracoğlu, Foreign Minister Menemencioğlu, and Marshal Fevzi Çakmak, Chief of the General Staff. See Bryant, 570.

³¹ Knatchbull-Hugessen, 188-189. Von Papen, 494-495, states that the Turks were more concerned about future Turco-Soviet relations than with participation in the war.

On the whole, the visit appeared to have been successful, and Mr. Churchill seemed convinced that, from then on Turkish neutrality would be more "biased" in favor of the Allies, "somewhat similar to that of the Americans prior to their entry into the war³²." On February 2, 1943, he cabled Mr. Roosevelt, now back in Washington, that the highest Turkish security in the post-war era would be found in Turkey taking its place as one of the Allies, and he surveyed the possibility of Turkey becoming an active belligerent, perhaps in Balkan operations. Before incurring additional risks, however, he felt it would be right for Turkey to seek precise guarantees. Great Britain would be glad to give these, or join in a treaty with the Soviet Union, and the Prime Minister felt certain that the President "would gladly associate himself with this treaty", which "would naturally fall within the gambit of the world organization to protect all countries from wrong-doing³³." Mr. Churchill similarly advised Premier Stalin of the Adana meeting, but the latter replied coolly on February 6³⁴ declaring that the Soviet Union had made many friendly gestures to Turkey and that the Turks "did not react to our steps", evidently because they were afraid "to incur the wrath of the Germans," and he was afraid of a similar reception to any new overture. But, if Turkey wished "to make her relations with the USSR more friendly and intimate," the Turkish Government could say so. The Soviet Government would be willing to meet Turkey half way, and Stalin did not object to Churchill's stating that he had been kept informed of the Adana meeting, although he could not "say that the information was very full." A few days later, on February 11, Mr. Churchill told the House of Commons of the meeting and declared the British wish to see Turkish territories, rights and interests effectively preserved, and the desire to have "warm and friendly relations between Turkey and the Soviet Union³⁵."

³² Bryant, 573; Kirk, 456-458. See also *U. S. F. R.*, 1943, IV, 1060-1064, for the Steinhardt report of the Adana meeting.

³³ Hull, II, 1369.

³⁴ Churchill, IV, 713-716; *Stalin's Correspondence*, I, 90-91, 92-93, 386-387.

³⁵ United Kingdom, *Parliamentary Debates, House of Commons*, Fifth Series, vol. 386, cols. 1467-1468; *Stalin's Correspondence*, I, 96, for Churchill's note to Stalin, February 17.

Some progress appeared to have been made, and on February 13, Foreign Minister Menemenciöglu, told Ambassador Vinogradov that he wished to enter into negotiations for an improvement in Turco-Soviet relations³⁶. While events moved slowly, the Germans were somewhat concerned with what had taken place at Adana. On February 20 President İnönü confirmed that it was a matter of Turkey's own volition whether it entered actively into the war, although he stressed the "indestructible" bonds between Great Britain and Turkey. Moreover, in an address of March 18, Prime Minister Saracöglu referred in warm terms to the meeting with Mr. Churchill, stating that Anglo-Turkish friendship was "not only dictated by our mutual interests", but was "a necessity vital to the interests of the two countries."

Shortly after the Adana meeting, von Papen journeyed once more to Berlin, returning with an assurance that Turkey would not be attacked, and there were rumors that assurances had been given Germany, based on the agreement of June 18, 1941, that Turkey would remain faithful to its written "engagements." Nevertheless, it appears that preference was given to the Anglo-Franco-Turkish treaty of October 19, 1939, for neither at Adana, nor later at Cairo, "never once were the terms of German treaty quoted" to the British "as precluding action on our side"³⁷. Indeed, Mr. Churchill felt that he could have had Turkey in the war on the Allied side before the end of 1943, without damage to the main projects, with much advantage, both to Turkey and the Allied cause³⁸.

The Turkish Problem at Moscow, October 19-30, 1943.

The next conference at which Turkish problems were to be discussed substantially was that at Moscow, although there were important developments, both on the battlefield and on the diplomatic chessboard in the intervening period. Germany was much

³⁶ Churchill, IV, 716; *Stalin's Correspondence*, I, 97.

³⁷ Knatchbull-Hugessen; 190-191; Von Papen, 494-495; *Stalin's Correspondence*, I, 99-102, for Churchill's communication of March 11.

³⁸ Churchill, IV, 716, later wrote: "Now in these years after the war when we see the United States sustaining Turkey with her whole power all has been put right, except that we did not have the considerable advantages of Turkish aid and all that this implied in the Balkan situation in the early months of 1944."

concerned with the Turkish attitude, and on June 15, 1943, Turkey confirmed its friendly relations with the Soviet Union. By the summer, new Lend-Lease material reached Turkey, although there was no indication of Turkey's active participation in the war³⁹. The invasion of Italy and the downfall of Mussolini, of course, made a deep impression in Turkey, as elsewhere, as von Papen did not fail to note.

There were also misunderstandings on the part of the United Kingdom as to the position of the United States regarding Turkey. Shortly after the Casablanca meeting and that at Adana, during the Eden visit to Washington in March 1943, Secretary of State Hull got the impression that the British Government was interpreting the President's agreement as to Great Britain's "playing the cards" with Turkey in a military way, to signify that it would also "handle all our relations in the political and economic spheres as well." While the President had spoken in general terms, by July 1943, it was clarified that the agreement applied only in the military sphere⁴⁰.

At the same time, Nazi Germany exerted strong pressure on Turkey during the spring and summer of 1943, and not merely through the several "peace" messages of the Führer, in which assurances were extended to that country. Ambassador von Papen hinted that if Turkey entered the war, or even increased its collaboration with the Allies, the German *Luftwaffe* would bomb Istanbul and other Turkish cities. While the Turkish press continued to stress Turkish neutrality, Prime Minister Saracoğlu, who also reemphasized the Turkish position, continued close military collaboration with the British. Nevertheless, a group in the Turkish Government, perhaps headed by Foreign Minister Menemencioğlu and Field Marshal Çakmak, opposed increased collaboration with the Allies, since the German summer campaign might be directed against Turkey, and it would be "ill advised" to commit Turkey too far in the Allied direction. But even this group, it appeared, was prepared "for a radical change in Turkey's status, provided there were more adequate

³⁹ See *Stalin's Correspondence*, II, 67-68 for Roosevelt's letter of June 4 on laying the groundwork for passive or active Turkish participation.

⁴⁰ See *U. S. F. R.*, 1943, IV, 1067, 1069-1071; Hull, II, 1367-1368.

preparation and equipment and adequate guarantees for the post-war period⁴¹.

President Roosevelt and Prime Minister Churchill discussed the subject of Turkey once more at the Quebec Conference (August 17-24, 1943), when it was agreed that Turkey was to be asked to interpret the Montreux Convention strictly to keep German shipping of military value out of the Straits, to stop chrome shipments to Germany, and to improve rail communications, airfields, storage facilities and the Turkish armed forces. On the other hand, it was agreed that the Turkish Government should be supplied with as much equipment as could be spared. But it is noteworthy that the President, the Prime Minister, and the Combined Chiefs of Staff decided that, from the military point of view the time was "not right for Turkey to enter the war on our side." As already noted, Mr. Churchill was anxious to persuade Turkey either to come into the war or to make available to the Allies the Turkish airfields which the British had been developing, and he hoped the Allies might quickly dominate the Aegean and the Black Sea, and establish a direct supply route to the Soviet Union through the Straits. The American military advisers, however, maintained their strategy and opposed the assumption of new commitments in the Eastern Mediterranean⁴².

The Turkish Government did not respond to the Churchill overtures, and its hesitance led to a severe propaganda attack upon Turkish neutrality in *War and the Work-Class*, charging Turkey with failing to assist Yugoslavia and Greece and signature of the Turco-German agreement of June 1941. All this was most interesting in the light of Soviet policy during the early stages of the war, of the policy regarding Turkey in particular, and of the fact that, in the last analysis, the Soviet Union wanted no Turkish participation in the war in

⁴¹ Altemur Kılıç, *Turkey and the World* (Washington, Public Affairs Press, 1959), 103-105. See also Herbert Feis, *Churchill, Roosevelt, Stalin: The War They Waged and the Peace They Sought* (Princeton, Princeton University, 1957), 151-153, 692.

⁴² Hull, II, 1368; *U. S. F. R.*, 1943, IV, 1086-1087, 1087-1111, 1111-1150, 1150-1167. See also Henry L. Stimson and McGeorge Bundy, *On Active Service in Peace and War* (New York, Harper, 1948), Ch. XVII; Dwight D. Eisenhower, *Crusade in Europe: A Personal Account of World War II* (New York, Doubleday, 1948), 194; Sherwood, 591, 746-747, 764-765; Churchill, *Closing the Ring* (Boston, Houghton Mifflin, 1951), V, 133-137, 286-289. See also Matloff, 229, 261-262; John Ehrman, *Grand Strategy* (London, HMSO, 1956), V, 88-92.

the Balkan neighborhood and, in reality, demonstrated little interest in Turkey's entry into the war.

Not long after the Quebec meeting came the Italian surrender (September 2), and during October 19 - November 1, 1943, the Moscow Conference. Lord Ismay, who accompanied Mr. Eden to Moscow, noted that Churchill had foreseen that an Italian collapse would give a "wonderful change of seizing Rhodes and the other islands in the Dodecanese." With the Aegean in Allied hands, the Prime Minister considered that Turkey "would probably come into the war," and "convoys could then be sent to Russia via the Dardanelles and the Black Sea, instead of through the hazardous Arctic Ocean."⁴³

At Moscow the British Delegation set forth a twelve-point program which included "a common policy towards Turkey, a common policy in Persia."⁴⁴ Moreover, after the preliminaries on October 19, Mr. Molotov circulated a proposal "that the three Powers suggest to the Turkish Government that Turkey should immediately enter the war."⁴⁵ In response to an account from Mr. Eden, the Prime Minister, on October 20, advised Mr. Eden to find out whether the Russia were really attracted to British action in the Aegean, getting Turkey into the war, opening the Straits into the Black Sea and operations in the Balkans⁴⁶. Churchill was convinced of the great significance of getting into Rhodes and the other islands and building up an effective air and naval superiority in the Aegean, but wondered whether the Russians viewed sympathetically the British effort to hold Leros and the desire to take Rhodes. He noted on October 23 that if Turkey were forced into the war, it would demand

⁴³ Churchill, V, 218-219. Lord Ismay, *The Memoirs of General the Lord Ismay* (London, Heinemann, 1960), 322. Lord Ismay notes that the Churchill objective was similar to that which had inspired the Dardanelles campaign in 1915, but that there was much opposition in Washington and some in Whitehall. If only Alan Moorehead's *Gallipoli* (London, 1956) had been available to the military planners!

⁴⁴ See especially *U. S. F. R.*, 1943, I, 513-800, for the American documentation. Through "Operation Cicero", von Papen learned the details of the Moscow, Tehran and Cairo meetings. See L. C. Moyzisch, *Operation Cicero* (New York, Bantam, 1952), 182 pp; Elyesa Bazna, *I Was Cicero* (New York, Dell, 1962), 192 pp; von Papen, 499-505. See also Ehrman, V, 100-101.

⁴⁵ Churchill, V, 284-285.

⁴⁶ *Ibid.*, 286-287.

air support, which could be provided only to the detriment of primary operations in Italy. If it entered on its own initiative, through non-belligerency, there would not be the same obligation, but a great advantage might be achieved. "The prize would be to get into the Black Sea with supplies for Russia, warships, and other forces," and Mr. Churchill did not consider such a Turkish move impossible, particularly if the Germans began to cut their losses in the Balkans⁴⁷. Molotov had, indeed, raised the question both of Turkish and Swedish participation on October 20, and Mr. Eden not only noted the difficulties of equipment, but stated that "under present conditions Turkey, whose military preparedness is still very backward, would, as our partner in the offensive, probably be more of a liability than an asset."⁴⁸ Mr. Hull, who could add nothing to the Eden statement, preferred not to speak on military matters. On October 28, Mr. Churchill cabled Mr. Eden confirming his own view that "we should not discourage the Russian desire that Turkey and Sweden should of their own volition become belligerents or actual allies." The United Kingdom should agree in principle, "and let the difficulties manifest themselves, as they will certainly do, in the discussion of ways and means."⁴⁹

Mr. Molotov told Secretary of State Hull on October 25 that the three Powers should "suggest peremptorily," in other words, "command" that Turkey enter the war, and Mr. Hull repeated that this was a "purely military matter" which came within the province of the President and the Chiefs of Staff. The President communicated the view of the Joint Chiefs of Staff on October 26:⁵⁰

It would not be deemed advisable to push Turkey at this moment into a declaration of war on the side of the Allies since the necessary compensation to the Turks in war material and war supplies including armed forces and ships would divert too much from the Italian front and the proposed OVERLORD operation. However,

⁴⁷ Churchill, V, 289; *U. S. F. R.*, 1943, I, 621-622.

⁴⁸ *Ibid.*, 1943, I, 583-588, for general discussion.

⁴⁹ Hull, II, 1297.

⁵⁰ *U. S. F. R. The Conference at Cairo and Tehran 1943*, pp 117, 121. Molotov saw no point in supplying arms to Turkey "without getting some fighting out of her." See also *ibid.*, 43, 86, for President Roosevelt's letter of October 26, 1943, expressing his hope for a talk, and President İnönü's agreement (November 14, 1943).

inquiries could be started on basis of lease by Turkey as a neutral of airbases and transportation facilities.

Mr. Hull communicated President Roosevelt's views to the Conference on October 28, when Molotov brought up the subject of Turkish entry once more. It was now agreed that the Soviet Union, the United Kingdom and the United States should study the problem, and Stalin expressed his "disappointment" when he conferred with Mr. Eden the next evening.⁵¹ On November 1, an Anglo-Soviet agreement that Mr. Eden see the Turkish leaders on his return to London, was signed.⁵² While Mr. Hull was on his way home, President Roosevelt advised Mr. Churchill of his agreement that the United States would join "in making immediate demand on Turkey for use of air bases and later pressing Turkey to enter the war before the end of the year," subject to the condition that no British or American resources were to be committed to the Eastern Mediterranean area which were necessary for OVERLORD or for operations in Italy⁵³.

The decision to invite Turkey to enter the war was "an abrupt departure" from the Anglo-American position, and the "most difficult period" in relations with Turkey was now in the offing. Foreign Secretary Eden went to Cairo for three days of discussion with Foreign Minister Menemencioğlu (November 4-6), during which he pointed out the urgent need of air bases in southwest Anatolia and explained the precarious British position at Leros and Samos. He also stressed the advantages to be derived from Turkey's entry into the war, stressing possibilities in the Balkans, the cutting off of Turkish chrome to Germany, and the contribution of Turkey to Germany's defeat. The Turkish Delegation, however, was unmoved by these

⁵¹ Churchill, V, 291-294. Eden conferred twice with Hull on the problem of Turkish air bases. Molotov objected to the "mild move" concerning bases, and ultimately it was agreed that Eden "would make a request of Turkey for the immediate use of air bases, while Great Britain would join with the USSR at a later date in requesting Turkey's entry into the war before the end of the year." Hull, II, 1312.

⁵² U. S. F. R. *The Conferences at Tehran and Cairo*, 134-136.

⁵³ *Ibid.*, 151, 152-155. See also *The Memoirs of Anthony Eden, Earl of Avon. The Reckoning* (Boston, Houghton Mifflin, 1965), 477, 488-484. Eden agreed that Turkish entry was desirable, but notes that, on balance, "Turkey as an active ally might be more of a liability than an asset" — a view shared by Americans — because of its unpreparedness.

arguments, since it was fearful of German air attacks, and Mr. Menemenciöglu was upset by Mr. Eden's "threatening tone." Indeed, the Turkish Foreign Minister contended that "to give the Allies the free use of Turkish air bases," almost certainly would involve Turkey in war and could not be discussed as an isolated issue. It was also distasteful to enter the war at the eleventh hour, and play the unheroic Italian role. Turkey, he said, "must have a definite task," and there were political and military points to be clarified⁵⁴. In view of this position, it was decided that Menemenciöglu should return to Ankara, and that a final answer should be given as soon as possible as to whether, in principle, Turkey was ready to act. Further discussions would follow an affirmative reply. Otherwise, it seemed clear that relations with Turkey "could hardly fail to be affected by such a disappointment."

After the Eden-Menemenciöglu meetings there were prolonged discussions in the Turkish Cabinet, as well as all-night sessions of the People's Party in Ankara, and further discussions among the American, British and Soviet leaders. It was also clear that the problem would come up at Tehran⁵⁵. Menemenciöglu advised von Papen on November 13 that Eden had requested Turkish entry into the war, but he evaded any question as to Turkish bases. The Foreign Minister told Ambassador Steinhardt that if the Turkish Government could be satisfied that the Russians harbored no Balkan ambitions, the former "cordial and intimate friendship" could be restored. But Soviet officials professed to know nothing of Turkish fears, while considering that Turkish entry into the war would prove valuable. These, too, were matters which could be discussed at Tehran, along with the problem of the Straits⁵⁶. On November 18, the American Joint Chiefs of Staff agreed that it was desirable to bring Turkey into the war, but once more declared that it would have to be done "without diversion of resources that would prejudice the success of our commitments elsewhere." It was also noted that Turkey's fear

⁵⁴ Churchill, V, 334-335; Hull, II, 1369; Knatchbull-Hugessen, 196-197; Ehrman, V, 102; *U. S. F. R. The Conferences at Cairo and Tehran*, 161-162, 164-167, 174-175, 180-182, 190-192. Lord Ismay, 330-331, notes that the advantages to Turkey of entry into the war "were not so obvious" as the advantages to the British.

⁵⁵ *Ibid.*, 71, 74-75.

⁵⁶ *Ibid.*, 193-194, 199-200, 201-203.

of Soviet domination in the Balkans or the Dardanelles would probably lead to Turkey's entry in order to obtain a voice in the peace ⁵⁷.

The Turkish official reply of November 22 announced the decision "in principle to enter the war," but it was accompanied by an equally clear statement that action was impossible unless Turkey received adequate defense against German attack. The Government believed it should take an effective part in the war on the Allied side but laid great stress on the inadequacies of Turkish defenses. On the whole the reply was encouraging, and one with which the British Ambassador was in essential agreement ⁵⁸. Mr. Churchill felt that, "considering what had been happening under their eyes in the Aegean," the Turkish leaders could "hardly be blamed for their caution." In any event, arrangements had now been made, late in November, for a meeting among President İnönü, President Roosevelt and Prime Minister Churchill, together with a Soviet Representative, in Cairo, following the Tehran Conference. The Turkish President was willing to come, provided he were not merely to be told of decisions already reached affecting Turkey, "but was being asked to participate in a free discussion between equals." ⁵⁹

At the same time, German military estimates of the Turkish position in late 1943 are of considerable interest ⁶⁰. Thus, estimates in November 1943 by the Armed Forces Operations Staff indicated that, while Turkey had maintained a policy of clear neutrality, the closer the Soviet armies came to the Balkans, the more difficult Turkey's position would be, although no surprise attack on the Axis was

⁵⁷ *Ibid.*, 210, 226. At a meeting of the Joint Chiefs of Staff with the President on the *U. S. S. Iowa* on November 19, Admiral King "pointed out that if Turkey entered the war it would result in drawing away supplies and troops from other operations" (*ibid.*, 260). Ambassador Harriman noted on November 21 that the Soviet Union might be satisfied if Turkey came into the war "this winter" and thought pressures should be "intensified" (*ibid.*, 265-266).

⁵⁸ *Ibid.*, 374-376. See also Ehrman, V, 103, where it is indicated that, by the third week in November, the Turkish Government was sympathetic, but clearly "unwilling to enter the war without complete military, and possibly diplomatic, security; the Aegean was again in German hands; and the Americans had shown themselves opposed to any diversion of forces to the area." See also Knatchbull-Hugessen, 196-197.

⁵⁹ Hull, II, 1369; *U. S. F. R. The Conferences at Tehran and Cairo*, 43, 86, 100-101.

⁶⁰ NCA, VII, 949-952, 954-958.

expected. Turkey's position, in the German military view, was dominated by the question of the Straits, but expansionist claims, even against Bulgaria, did not exist. Nevertheless, if Turkey did change its attitude, further possible enemy operations from the European bridgehead of Turkey and operations against the Bulgarian-Rumanian Black Sea coast would have to be taken into account. The Germans had the impression that Turkey was determined to remain a nonbelligerent, but was willing to make further concessions to the enemies of Germany.

The Tehran Conference, November 28-December 1, 1943.

The road to the Tehran Conference had now been well paved. On the way to the Iranian capital, President Roosevelt and Prime Minister Churchill met at Cairo on November 22, and, in addition to conferring with Generalissimo and Mme. Chiang-kai-Shek about the Far East, found time to confer concerning Turkish and other problems prior to their discussions with Marshal Stalin⁶¹. At a meeting on November 24 they considered Mediterranean operations, and Mr. Roosevelt wondered concerning the effect on OVERLORD of action in the Mediterranean, including the question of Turkey's entry into the war⁶². While Mr. Churchill felt that preparations for OVERLORD should move forward, he still believed that nothing was needed in the Mediterranean which could be applied elsewhere and, if Rhodes were taken, "the whole Aegean could be dominated by our air force and direct sea-contact established with Turkey." Moreover, if Turkey could be persuaded to enter the conflict, or to "strain neutrality," the Aegean could be dominated and the Rhodes operation would be unnecessary. Without taking men or equipment from the decisive battles, the Black Sea could be dominated and a supply route to the USSR opened through the Straits⁶³.

The American position became very clear at the outset of the Tehran Conference on November 28, when Mr. Roosevelt met with the Joint Chiefs of Staff⁶⁴. While they had recommended a common policy concerning Turkey on November 26, to include the Soviet

⁶¹ For records see *U. S. F. R. The Conferences at Cairo and Tehran*, 293-455.

⁶² *Ibid.*, 329-334; Churchill, V, 328; Sherwood, 766-776; Matloff, 352-356.

⁶³ Churchill, V, 346.

⁶⁴ *U. S. F. R. The Conferences at Cairo and Tehran*, 459-652, for the records.

proposal to force Turkey into the war, there was to be "no diversion of forces or supplies for Turkey... to the prejudice of approved operations elsewhere." When Admiral King reviewed the British project for taking Rhodes, with the thought that the Turks would take all the other islands, he noted that the Allies would "have to give material, ships and supplies for opening up the Dardanelles." President Roosevelt remarked that "he did not have the conscience to urge the Turks to go into the war."⁶⁵ In a preliminary review of the course of the war at the first plenary session on November 28, the President noted the possible point of operation in the Mediterranean, but emphasized that "the large cross-channel operation should not be delayed by secondary operations." Marshal Stalin thought it would be helpful for Turkey to enter the war and open up the Balkans. But the Balkans were far from the heart of Germany, "and while with Turkish participation operations there would be useful, northern France was still the best."

Mr. Churchill also presented his view on November 28⁶⁷ and, coming to the "biggest problem," namely that of bringing Turkey into the war, he adverted his persistent theme. But how was it to be done? Was Turkey to move into the Balkans? What would the reactions in Southeastern Europe be and what influence would be exerted on the Germans in Greece? What was the Soviet view? Would the Soviet Union wish to go ahead, "even if it meant a delay of some two months from May 1 in launching 'OVERLORD' "? There was also the further project, as President Roosevelt indicated, "of moving up to the Northern Adriatic and then northeast to the Danube," although his staff was not pleased with this remark. Mr. Roosevelt, indeed, did not favor "any secondary operations which might tend to delay the cross-Channel invasion, OVERLORD," although he and Mr. Churchill had discussed possible future operations in Italy, the Adriatic and Aegean Seas, and from Turkey as a base in the event that the Turks might be induced to enter the war."

⁶⁵ *Ibid.*, 426-427, 477-482. See also General Omar N. Bradley, *Bradley: A Soldier's Story* (New York, Holt, 1951), 220.

⁶⁷ See especially Churchill, V, 350-353; Feis, 257-266; Matloff, 352-356. Sherwood, 779-781, indicates that Churchill repeated his position as to Turkey "with a persistence that was both admirable and monotonous."

Marshal Stalin commented at length on the Churchill remarks, inquired about OVERLORD and wondered how many divisions of Anglo-American troops would have to be allotted if Turkey entered the war. Told that some 20 air force squadrons and several anti-aircraft regiments would have to be given to Turkey, Stalin thought it would be a mistake to divert forces to Turkey and Southern France, the "best course" being to make OVERLORD the basic operation in 1944. In any case, he did not expect Turkey to take action. Finally, Mr. Churchill inquired whether the Soviet Government were "not very anxious to get Turkey into the war," and Stalin replied that he was "all in favor of trying again.... We ought to take them by the scruff of the neck if necessary." The President suggested that the timing of operations required careful thought, noting once more that any Mediterranean operation would probably postpone OVERLORD until June or July. While Mr. Churchill did not disagree in principle, he felt that his suggestions concerning Yugoslavia and Turkey did not conflict with the general conception, and he could not agree to sacrifice Mediterranean activities in order to keep the precise date of May 1 for OVERLORD, noting that if Turkey refused to come in, it could not be helped. Ultimately Stalin agreed that the politico-military problem of Turkey should be discussed, and since Turkey was an ally of the United Kingdom and a friend of the United States, they should persuade Turkey to enter the war actively. When Mr. Churchill suggested that Turkey would be "mad" if it declined the Soviet invitation and also lost British sympathy, Stalin declared that many people preferred to be "mad" and neutrals generally belligerents as "fools." In turn, President Roosevelt stated that, should he meet President İnönü, he would, of course, "do everything possible to persuade him to enter the war, but that if he were in the Turkish President's place he would demand such a price in planes, tanks and equipment that to grant the request would indefinitely postpone OVERLORD."⁶⁸

General Sir Alan Brooke substantially reiterated the Churchill position at a tripartite military staff meeting on November 29, while General Marshall stressed the limitations and the importance of

⁶⁸ *U. S. F. R. The Conferences at Cairo and Tehran*, 496, 508; Sherwood, 781; Churchill, V, 353-357; Matloff, 356-369.

OVERLORD⁶⁹. Mr Churchill also adverted to the Turkish problem on the afternoon of November 29, when he questioned that Turkish entry into the war would mean the diversion of more than two or three Allied divisions at the most. When he inquired what the Soviet Union would do if Bulgaria were to attack Turkey, Stalin replied that it would consider itself immediately at war with Bulgaria, if, as a result of Turkish entry, Bulgaria threatened Turkey, and he was willing so to inform the Turkish Government. But he did not believe Turkey would come in, and continued that there was no difference of opinion as to the importance of helping the Partisans, but that he must say that from the Russian point of view the question of Turkey, the Partisans and even the occupation of Rome were not really important operations. He said that OVERLORD was the most important and nothing should be done to distract attention from that operation.

President Roosevelt was "most interested" in these various views, but repeated his opinions as to logistics, timing and holding to the original date of OVERLORD⁷⁰. As the discussion continued, Mr. Churchill declared that if the effort to bring Turkey into the war were unsuccessful, "that would be the end of the matter."⁷¹

Mr. Churchill was ready to argue concerning the date of OVERLORD, and suggested a Technical Military Committee to discuss the problem, but there was no agreement as to Aegean operations when the Combined Chiefs met on the morning of November 30. When MM. Hopkins, Eden and Molotov met at lunch that day, however, there was much discussion of the Turkish problem, when Mr. Eden proposed a joint "summons" to Turkey, "making clear what consequences would follow if Turkey refused, with all three of us backing the demand." If agreeable, an invitation could be extended to President İnönü to come to Cairo for a "summit" meeting. While Mr.

⁶⁹ *U. S. F. R. The Conferences at Cairo and Tehran*, 514-528.

⁷⁰ *Ibid.*, 533-540, 540-552; Churchill, V, 368; Sherwood, 788. Eden, 496-497, notes that Stalin had changed his mind since the Moscow Conference in October, that the Combined Chiefs of Staff were "lukewarm," and that Stalin was now opposed to putting pressure on Turkey, although he thought "we should go on asking for air bases."

⁷¹ *U. S. F. R., The Conferences at Cairo and Tehran*, 555-564; 568-574; Churchill, V, 371-372; Sherwood, 792.

Molotov favored bringing Turkey into the war immediately, he was less optimistic about it after the Eden-Menemencioğlu talks in Cairo and, when Mr. Hopkins stated the Roosevelt understanding that this might delay operation OVERLORD, he stated that "Marshal Stalin would be against getting Turkey into the war now if this necessarily meant a delay in OVERLORD." Molotov also inquired what Mr. Churchill had meant when he had suggested that, if Turkey rejected the demands, "its post-war rights in the Bosphorus and the Dardanelles would be affected." Mr. Eden did not know, but supposed that "the whole basis of relationship with Great Britain would be changed."

The latter problem was somewhat clarified when Marshal Stalin and Prime Minister Churchill lunched with President Roosevelt on November 30.⁷² Mr. Churchill declared that such a "large land mass" as Russia "deserved the access to warm water ports," and that the question "would of course form part of the peace settlement," and "could be settled agreeably as between friends." Stalin though the question could be raised "at the proper time," inquired as to the regime of the Straits, and indicated, since Great Britain no longer objected, that "it would be well to relax that regime." Mr. Churchill agreed, but questioned the advisability of doing anything at the time, "as we were all trying to get Turkey into the war." Marshal Stalin thought there was no "hurry," and was merely interested in discussing it "in general." Churchill saw no objection "to "this legitimate question," and hoped "to see Russian fleets, both naval and merchant, on all the seas of the world." President Roosevelt, in a general observation, declared that the Baltic should be free to merchant vessels, with free zones in the ports, and that trustees should be appointed for the Kiel Canal, "while the Dardanelles ought to be free for the commerce of the world."

The Turkish problem was discussed again at the Roosevelt-Churchill-Stalin luncheon on December 1, when Hopkins, Eden, Clark-Kerr and Harriman were present⁷³. Some consideration was given to the proposed meeting with President İnönü in Cairo, and much to the assistance to be given to Turkey, if it entered the war.

⁷² *U. S. F. R. The Conferences at Cairo and Tehran*, 565-568, 585-593.

⁷³ *Ibid.*, 585-93; Churchill, V, 389-393; Sherwood, 793-795.

Mr. Churchill reiterated his well known position, and stated that if the Turkish President did not come to Cairo, he would see him subsequently in Ankara "and present to him the ugly case which would result from the failure of Turkey to accept the invitation to join in the war, and the unappetizing picture of what help could be afforded her if she did." On the military side, Mr. Hopkins pointed out again that "the United States Chiefs of Staff had not given consideration to the detailed requirements of the Turkish operation," the question of available landing-craft, among other things, being of crucial importance. Mr. Churchill persisted, however, noting the "priceless opportunity" for Turkey to sit at the peace conference, and stressing the Soviet guarantee as to Bulgaria and the advantages of association with the victorious Allies. Stalin thought it possible that Turkey would not even have to fight, although bases might be given, although Mr. Eden explained that these facilities had been refused on the ground that Germany would react against any Turkish provocation, and Mr. Menemencioglu preferred to "come in by agreement," rather than "be brought in indirectly" as a result of such action. Mr. Churchill considered this position largely an excuse, since the Turks not only refused to "strain their neutrality" as to bases, but indicated that they were "insufficiently armed" to become a belligerent. He preferred to offer something substantial, and if it were refused, "then they would wash their hands of Turkey, both now and at the peace table." At this point, Molotov recalled the Churchill hint that a Turkish rejection might adversely affect the Turkish position at the Straits, but the Prime Minister indicated that he was far from his Cabinet, although he personally "favored a change in the regime of the Straits if Turkey proved obdurate." Molotov had "merely meant to indicate that the Black Sea countries were very much interested in the regime of the Straits."⁷⁴ On the other hand, President Roosevelt wanted to see "the Dardanelles made free to the commerce of the world and the fleets of the world, irrespective of whether Turkey

⁷⁴ In a memorandum of December 15, 1943, dealing with Soviet attitudes as expressed by Stalin at Tehran Charles E. Bohlen noted: "The Soviet Government, would like to see the Montreux Convention in regard to the Straits replaced by a regime affording freer navigation to merchant and naval vessels both in war and peace. This question was not pursued in any detail". *U S. F. R. The Conferences at Cairo and Tehran*, 484.

entered the war or not." In the end it was agreed that President İnönü should be invited to Cairo to meet with Mr. Churchill and Mr. Roosevelt, the Soviet Union being represented by Ambassador Vinogradov and Mr. Vyshinsky.

In the end, it was agreed at Tehran and confirmed in writing on December 1, as foreshadowed at Moscow, that, from the military view, "it was most desirable that Turkey should come into the war on the side of the Allies before the end of the year," and February, 14, 1944 was set as the date on which Turkey should be asked to enter the conflict as an active participant. Moreover, note was taken of Stalin's statement that "if Turkey found herself at war with Germany, and as a result Bulgaria declared war on Turkey or attacked her," the Soviet Union "would immediately be at war with Bulgaria," a fact which "could be explicitly stated in the forthcoming negotiations to bring Turkey into the war."⁷⁵ Mr. Churchill was pleased that "strong efforts were to be renewed to bring Turkey into the war with all that might accompany this in the Aegean, and follow from it into the Black Sea."⁷⁶

The Cairo Summit Conference, December 4-6, 1943.

All arrangements were soon made for the gathering at Cairo, where the Turkish Delegation, headed by President İnönü, arrived on Saturday morning, December 4, for the "free and unprejudged discussion as to the best method by which Turkey could serve the common cause," on which the Turkish President had insisted⁷⁷. The Turkish Delegation was to display a customary caution throughout the discussions, and someone remarked that the members "wore hearing devices so perfectly attuned to one another that they all went out of order at the same instant whenever mention was made of the possibility of Turkey's entering the war." But there was another side

⁷⁵ *U. S. F. R. The Conferences at Cairo and Tehran*, 651-652. For disposition of Italian shipping, merchant and war vessels, in which the Russians were much interested, see *ibid.*, 596-604, 112, 120, 126-129, 622-623, 873-874, 876-877; Churchill, V, 392-393, 405.

⁷⁶ Churchill, *loc. cit.*

⁷⁷ *U. S. F. R. The Conferences at Cairo and Tehran*, 662-667, 858-859; Knatchbull-Hugessen, 197-198. Evidently President İnönü had been authorized by the Government and Party to go to war. Vyshinsky did not arrive until December 7, when the President was leaving.

of the story. Although Mr. Churchill was "never discouraged," both President Roosevelt and Mr. Hopkins were very skeptical, and the American Chiefs of Staff "were actively alarmed that Turkey *might* come into the war and thereby, as General Marshall liked to put it, 'burn up our logistics right down the line.'" ⁷⁸

Prior to the meetings with the Turkish Delegation, in a meeting on December 3, the Anglo-American Combined Chiefs of Staff once more discussed the Turkish problem ⁷⁹. Sir Alan Brooke again declared that all necessary preparations were going forward in anticipation of Turkish action, and Admiral King raised a question as to requirements. The Combined Chiefs did not propose that Allied forces be concentrated in Thrace to cooperate with the Turks, who were to be "persuaded to stand on the defensive and to concentrate their forces for the protection of the Straits," while the Allies bombed Bulgaria. The opening of a supply route to the Soviet Union through the Straits would be useful, and bases would be asked from which to protect convoys, and a "reasonable scale" of air defense for Turkish cities could be provided. Both Mr. Churchill and Mr. Roosevelt met with the Combined Chiefs on the morning of December 4. Mr. Churchill reiterated his position, and Mr. Roosevelt declared that nothing should be done to hinder OVERLORD of ANVIL (Southern France), adding that "we should scrape up sufficient landing craft to operate in the Eastern Mediterranean if Turkey came into the war." Mr. Eden thought the Soviet Union would probably agree to postponing the date for Turkish action from December 31, 1943 to February 15, 1944.

When the President and Prime Minister met with President İnönü on the the afternoon of December 4 ⁸⁰ they laid stress, of cour-

⁷⁸ Sherwood, 799-800; Hull, II, 13689, Robert Murphy, *Diplomat Among Warriors* (New York, Pyramid, 1965), 237-238, 248, 390, 392, adds few details.

⁷⁹ U. S. F. R. *The Conferences at Cairo and Tehran*, 668-674, 675-681, 782-783. See also Erhman, V, 184.

⁸⁰ *Ibid.*, 690-698. At dinner that evening, given by President Roosevelt in honor of President İnönü, Mr. Churchill did most of the talking. Later, Mr. Roosevelt told Mr. Churchill "that if he, Roosevelt, were a Turk, he would require more assurance of aid than Britain had promised before abandoning neutrality and leading his nation into war" (Admiral William D. Leahy, *I Was There: The Personal Story of the Chief of Staff to Presidents Roosevelt and Truman* (New York, McGraw-Hill, 1950), 245).

se, on Turkish entry into the struggle, although Mr. Churchill "would not invoke the alliance" or ask Turkey to enter "unless such action could be taken without unfair risk for Turkey." But the time had now come, and Mr. Churchill stressed that the advantages for Turkey "would be permanent and lasting, more particularly from the point of view of Turkish relations with Russia." If the opportunity were missed, later Turkey might find itself alone, "not on the Bench, but wandering about in Court." The Soviet pledge as to Bulgaria was stressed, along with the great political consequences of Turkish action in the Balkans. President İnönü, who was pleased with the invitation and "for the offer of study," reiterated Turkish fidelity to the alliance with Great Britain, but did not accept the thesis that there would be danger for Turkey in staying out of the war, and noted its unpreparedness. If the Allies were prepared to meet the minimum essential requirements of Turkey, and Turkey could be useful, it would enter the war, although Mr. İnönü was convinced that "the Germans would react to the utmost of their ability." He did not believe that thus far, preparations and supplies had been encouraging, and could contemplate two things: (1) a plan of preparation involving supplies to Turkey and (2) a plan of collaboration. The Turkish President could not accept a background of suspicion "and a demand to come into the war blindly, with a statement that when Turkey had entered the war she would be told what her part was to be." At the close of the meeting, Mr. Churchill submitted a program embodying: ⁸¹

(1) A declaration after the present Conference that Turkish policy had not changed.

(2) A period of approximately six weeks during which material, especially for anti-aircraft defence, would be pushed into Turkey.

(3) Immediately thereafter, the placing of British and American combat squadrons on the prepared airfields.

(4) German protests and Turkey's diplomatic reply, but steady continuation of reinforcements and preparation.

⁸¹ *U. S. F. R. The Conferences at Cairo and Tehran*, 705-711. Roosevelt and Churchill met with the Combined Chiefs of Staff on December 5, when Churchill repeated his project. Admiral Leahy declared that "as far as the United States Chiefs of Staff were concerned, they were quite right to leave Turkish program to the British Chiefs of Staff to decide upon."

(5) Reactions in the satellite countries - Bulgaria, Roumania and Hungary. These reactions would be very important, as they would dominate the attitude of Germany. Throughout this period Turkey would continue to send supplies including chrome (but only a little) to Germany. The Germans would be afraid to push things too far. They would be afraid of the Turkish advance towards belligerency having the effect on Bulgaria of making her change sides.

The Churchill program was further discussed in some detail on the afternoon of December 5,⁸² but President İnönü once more insisted on "the practical side," and noted that if the Allies continued to insist on dates, "Turkey would be in the war in four or five weeks." Moreover, he regretted the Russian absence from the meetings, since it would have been "most useful" for the Russians to "realize that everybody was trying to help but that the method of fixed dates was impracticable." Mr. Roosevelt thought there was much in this and summarized the situation as being "that the Turks did not want to be caught with their pants down." The target date depended on the progress made. Finally, President İnönü declared that "a general plan of preparation must be agreed among the experts" and that "both parties must play a part in reaching a decision as to what was a reasonable, practical plan." At the end, Mr. Churchill felt that the discussion "seemed to have got into a difficult circle."

Mr. Hopkins and Foreign Secretary Eden explored the problem in detail with Foreign Minister Menemenciöğlü on December 5,⁸³ and the latter reiterated the Turkish view that the materials shipped to Turkey since the Adana meeting had been insufficient, a point which British officials contested. When General Wilson explained that the total force intended for Turkey would be 32,000, 11,600 of them air forces, Mr. Menemenciöğlü indicated that the proposals for infiltration were acceptable in principle, but made a reservation as to precise numbers, pending consideration by the Turkish General

⁸² *Ibid*, 711-718. Sherwood, 800 states that, during the talks, "Roosevelt frequently betrayed a considerable amount of sympathy for the Turkish point of view and even stated, on one occasion... that it was quite understandable that these distinguished and amiable gentlemen should not want to be caught with their pants down".

⁸³ *U. S. F. R. The Conferences at Cairo and Tehran*, 726-733.

Staff. But if the program of infiltration were accepted, Turkey would not take action leading to entry war until sufficient supplies had been sent. In addition, Mr. Menemenciöglu referred to the Soviet position relative to Bulgaria, a point which he wanted to discuss with the Soviet Government. The Foreign Minister also indicated that "willing entry" was also the desire of the Turks, although they must, he repeated, have "a minimum of essential preparations," which, moreover was "a commitment to the Turkish people." All he asked was "comprehension," and it "lay in our hand to determine when Turkey could enter the war since this would be determined by the supply of the necessary material." But infiltration of personnel could go ahead while the discussion of supply and equipment was under way.

President İnönü repeated the Turkish theme at dinner with President Roosevelt and Prime Minister Churchill at dinner on December 5. As Admiral Leahy observed, Mr. Churchill "pleaded, cajoled, and almost threatened the soldier President of the once powerful Ottoman Empire in an effort to commit him to taking his people into the war." Once more Mr. Churchill told him he would have to come in to have a seat at the peace making. But "the Americans did not urge the Turks as vehemently as did the British."⁸⁴ The three leaders substantially repeated their performance on the evening of December 6.⁸⁵ Mr. Churchill reiterated his plan of action, President İnönü stressed the period for material preparation, and President Roosevelt emphasized the cardinal point that such a period had not been envisaged, but rather a mixed period, in which Turkey would commit only neutral acts and receive equipment and material. President İnönü noted that Turkey had not contemplated facing the German army alone for months, but had thought that, "when the Germans declared war the Turks would be in touch with some Anglo-American forces." Neither President Roosevelt nor Prime

⁸⁴ Leahy, 214.

⁸⁵ *U. S. F. R. The Conferences at Cairo and Tehran*, 740-747, 811, 817. During the latter part of the meeting, Mr. Hopkins slipped a handwritten note to the President saying: "Couldn't you see the President [İnönü] alone for five minutes to say goodbye and ask him to be ready to go to war Feb. 15. The Combined Chiefs reported on December 6 that the Allies should "undertake such action to exploit the entry of Turkey into the war as is considered most likely to facilitate or accelerate the attainment of the overall objectives."

Minister Churchill, however, considered the possibility of German invasion very great, although they thought there was a possibility of air attack, an eventuality for which Turkey would be prepared. Both thought the Turkish army, especially the infantry, "very good," since it had been mobilized for four years. Finally, President İnönü, who was unwilling to come to a definite decision, but indicated that, within three or four days, he would be ready to reply to the proposals, and would see what could be provided within two months. The Turkish staff would offer its "observations, including modifications and additions." The Turkish President was "forcing himself to try to find a possible position in the Allied program." A preparatory two month period was now proposed to him. The Allies had the material and the transport, but he did not know how much was to be available, although the primary effort was to be concentrated on aviation material and personnel and, as he saw it, "it was contemplated that Turkey would enter the war with anti-aircraft preparation alone."

While President Roosevelt left for home early on December 7, Mr. Churchill conferred for the last time with President İnönü⁸⁶. At the very outset he put the proposal "that by February 15th all measures should be taken to render possible the fly-in of the 20 Allied squadrons," by which time the situation might have evolved, although Mr. Churchill could not forecast enemy action between December and February 15, 1944. If President İnönü, after February 15, would not receive the Allied squadrons, and wished to prolong the discussions, Mr. Churchill would have to think of other plans, and the squadrons would have to be used elsewhere, and the question could not be reopened with Turkey, and the Allies would be told that "our policy with Turkey had failed." To the Turks this was a repetition of previous conversations, and Mr. İnönü proposed to respond in three or four days. Mr. Churchill indicated that if the President envisaged a long program of re-equipment, this would be equivalent to saying that the "negotiations were ended." Mr. İnönü responded that the best answer Mr. Churchill could require would be a simple acceptance of the proposal; or, if accepted, preparations could continue, and a mutually acceptable plan elaborated; if not, Mr. Churchill "would have the right to change his plans." Mr. Churchill tho-

⁸⁶ *Ibid.*, 750, 751-755.

ught this would mean a complete change of policy, the war would move west, and "Turkey would lose the chance of coming in and of reaping the advantages which entry into the war would promise her." The alliance "would cease to have any value for war purposes, although friendship would remain". Mr. İnönü thought it not impossible to find a solution, and in the end it was agreed that British experts should go to Ankara for military conversations.

So much for the Cairo discussions. Precisely what was Turkey's position? President İnönü agreed "in principle" to enter the war, subject essentially to two conditions : (1) that there be a joint military plan of action; and (2) that Turkish deficiencies in equipment, supplies and transport be made up so that Turkey could defend itself. Moreover, the Turkish leaders desired a "peep" into "the more distant political future". It was clear that the Turkish statesmen were much influenced by their suspicions that they were being pressed to enter the war as pawns on the global war chessboard and that their acquiescence would be the occasion to use Turkish air and naval bases "without assigning any special role to the Turkish forces." In other words, Turkey was willing to fight only when it could be reasonably certain that it was strong enough to prevent the rapid destruction of the country or its principal centers. The strengthening would take time, but OVERLORD was now only six months away, and it was hardly possible to postpone this operation against the Germans in France ⁸⁷. The Cairo communiqué declared that the three leaders had examined the general situation, taken into account the "joint and several interests" of their countries, and indicated that "the closest unity" prevailed among them "in their attitude to the world situation," as well as with the Soviet Union ⁸⁸.

After the conference closed on December 6, Mr. Churchill told Lord Ismay that the Turkish Government would state that its policy

⁸⁷ Hull, II, 1370; Knatchbull-Hugessen, 198-200; Churchill, V, 415-418. Von Papen, 513-516, has a similar account of the Turkish position, with the additional details that the Turkish leaders were informed of the 1944 war plans, including Balkan operations, with the landing of Allied forces at Salonika. He adds that it was clear to Menemenciöglü and the General Staff that the use of air bases would lead to "complete destruction" of İstanbul and İzmir, and certain by December 12 that preparations for a Salonika operation would not be complete.

⁸⁸ *U. S. F. R. The Conferences at Cairo and Tehran*, 831-832.

was unchanged⁸⁹. Preparation of the airfields would move forward and British squadrons would be ready to fly in within about six weeks. Mr. Churchill doubted that Bulgaria would attempt to invade Turkey, and thought Turkey should continue to the last in relations with Germany and Bulgaria, and should reply diplomatically to any protest, while continuing preparations. Bulgaria might try to make a separate peace, and Mr. Churchill did not suggest that Turkey declare war at any stage, but continue its re-equipment "and await the enemy's actions." When the sea passage from Egypt to Turkey was cleared, every effort was to be made to get supplies into Izmir and through the Dardanelles, so that the further equipment of the Turkish Army and the feeding of Istanbul could proceed as fast as possible. On completion of the British fly-in, Mr. Churchill believed Turkey should facilitate the secret passage of six or eight British submarines into the Black Sea⁹⁰.

On returning to Ankara, Foreign Minister Menemencioğlu told the press that the conference had been one of "the most important events in this phase of the war."⁹¹ He was "extremely satisfied," noting that the comprehensive conversations had been "so intimate and searching" that he could say "that our relations with the United States and the Soviet Union" were "almost as cordial and strong as those with England." The problems had been studied "with a frankness which was sometimes brutal but with understanding." While Turkish foreign policy had remained "unchanged," the delegation had left Cairo "in an atmosphere of complete cordiality."

While Mr. Churchill was grieved at the results of the conference, and the American Joint Chiefs of Staff were "sorry," they were also partly relieved because of logistical considerations⁹². The Russians were also evidently satisfied. Andrei Vyshinsky did not arrive in Cairo until December 7, but he indicated that he had not expected any

⁸⁹ Churchill, V, 415-418.

⁹⁰ See Matloff, 369-373; Ehrman, V, 212-213, 221, 194-195. When Churchill left on December 7, İnönü kissed him, but Eden thought this a poor result of fifteen hours of "hard argument" (Eden, 497).

⁹¹ U. S. F. R. *The Conferences at Cairo and Tehran*, 839-840. Steinhardt thought the meeting had been "most helpful in drawing Turkey much closer to the Allies; although nothing definite was agreed upon for the time being" (*ibid.*, 844).

⁹² Feis, 304.

Turkish commitment to enter the war by December 31 and was skeptical as to any irrevocable commitment on February 15. Ambassador Steinhardt thought the Soviet Government would be satisfied "if the Turks enter the war at any time in the spring as may fit in with the overall Allied plans." Moreover, he thought the Russians were permitting the British to take the lead in dealing with Turkey, subject only to the discussions concerning the Balkans and the position to be taken by the Soviet Union, if Bulgaria should declare war on Turkey, aid Germany, or permit German troops to pass through Bulgaria ⁹³.

Near the end of 1943, Turkish cooperation with the Allies appeared at its peak, and the Allies were secretly using certain bases in the region of Izmir. Moreover, the American Office of Strategic Services and the British Intelligence Service worked actively in Turkey with the connivance of the Turkish Government. Nevertheless, Turkey did not openly permit the use of airfields by the RAF when operations were launched against the Dodecanese Islands, although it did permit the shipment of supplies to the islands from the Turkish mainland. It also rendered assistance when the operations failed and Allied forces were compelled to evacuate ⁹⁴.

Difficulties With Turkey.

Ambassador von Papen, who was much interested in the Cairo meeting, conferred with MM. Saracoğlu and Menemenciöğlü immediately thereafter, recalled Soviet ambitions as outlined in the Hitler-Molotov-Ribbentrop discussions of November 1940, and warned that war would follow if Turkish air and naval bases were made available to the Allies, a fact of which the Turkish leaders had long

⁹³ *U. S. F. R. The Conferences at Cairo and Tehran*, 858-859. Ambassador Vinogradov told a member of the Turkish Delegation to pay no attention to the discussion as to Turkey's entry into the war, since the Soviet Union did not consider it necessary. That evening, it was explained to President İnönü that, since that Turkish principle was to do the opposite of what the Soviet Union suggested, perhaps, the time had come for action!

⁹⁴ Kılıç, 103-104. On December 27, Hitler advised a conference that "on February 15 the Allies want to put pressure on Turkey to enter the war. If there is a crisis in the Crimea then, it will make their propaganda for them." See Felix Gilbert, *Hitler Directs His War* (New York, Oxford, 1950), 91.

been aware⁹⁵. Churchill considered the possibilities of a separate German invasion of Turkey "to be absolute rubbish."⁹⁶ He advised President Roosevelt on December 18 that the Commander-in-Chief, Middle East, would also be in charge of Turkish operations. On December 24, the British Chiefs of Staff advised the Prime minister that, while negotiations with the Turks should continue, Aegean amphibious operations should be ruled out. He advised the President on January 4, 1944 that, if events with Turkey developed favorably, certain Italian warships to be transferred to the Soviet Union be ready to operate if desired in the Black Sea."⁹⁷

Although they had not been formally communicated, the Tehran decisions had become clear to Foreign Minister Menemencioglu during his November discussions with Mr. Eden. But there was little justification for the Turkish suspicion, although "a definite pact had been made, by which willynilly, Turkey would be in the war by January 1, 1944."⁹⁸ Meanwhile, work at the air bases was to be accelerated, a joint plan of campaign for Turkish participation was to be prepared, and the political implications examined, and no blame was to attach to Turkey if the reply were negative. Even if the bases were made available, active Turkish participation was not necessarily expected. The Turkish Government maintained its position that it could not rush use of the air bases unless its armed forces were equipped "beyond the possibility of disaster," and on this point progress proved impossible.

While Anglo-Turkish military staff discussions were carried on in January 1944, they broke down on February 3, 1944. At the outset, as the British Government complained, the Turkish authorities considered the United States less insistent on Turkey's entry into the war, and felt that the British alone were putting pressure on Turkey. While the British Government wanted complete American support, Mr.

⁹⁵ Von Papen, 515-518.

⁹⁶ Churchill, V, 422. See also Eden, *Freedom and Order* (Boston, Houghton Mifflin, 1948), 226-239, for address of December 14, 1943.

⁹⁷ Churchill, V, 424, 431-432, 457; Matloff, 426-427; *Stalin's Correspondence*, I, 186-187, II, 115-118.

⁹⁸ Knatchbull-Hugessen, 198-200. Nor was there any justification for the Turkish suspicion of a plan to partition the Balkans, under which Turkey would fall within the Russian sphere.

Hull instructed Ambassador Steinhardt on January 11 simply to tell the Turkish Government that, along with Great Britain, the United States hoped that Turkey's decision would be "to join its forces with those of the United Nations for rapid victory." As the talks dragged on, the British felt that the Turks were deliberately demanding so much in war materials that they would remain neutral until the necessity for entry would have passed. Mr. Hull advised the President of the stalemate on February 4 and proposed that the United States cooperate with the British by instructing Ambassador Steinhardt to "cool off" in his relations with the Turkish Government for the time being. Anglo-American arms shipments ceased early in February. The Anglo-Turkish gap could not be closed, but, as Sir Hughe Knatchbull-Hugessen remarked, the British felt "that there was enough substance in the Turkish military point of view to justify" Turkey's "reluctance to enter the war till her genuine needs had been met."⁹⁹

A period of difficulties now ensued, even if events moved ineluctably toward a Turkish break with Germany. There were Anglo-American discussions with Turkey as to the ways in which Turkish chrome shipments to Germany could be cut off, and at one time President Roosevelt considered sending a personal message to President İnönü on the problem¹⁰⁰, and Turkish officials suggested bombing the Maritsa bridge between Turkey and Bulgaria, over which 85 per cent of the chrome reached Germany. When German negotiators reached Ankara to renew the Turco-German commercial agreement, Ambassadors Steinhardt and Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, on April 14, warned that if arrangements were made to supply the Axis with strategic materials, the United States and the United Kingdom "would apply blockade measures similar to those we had applied to other neutrals during the war."¹⁰¹ No doubt the

⁹⁹ *U. S. F. R.*, V, 814-818; Hull, II, 1370-1371; Knatchbull-Hugessen, 20; Kirk, 460.

¹⁰⁰ *U. S. F. R.*, 1944, V, 820-836. See *Stalin's Correspondence*, II, 131-132, for Roosevelt's message of March 18 to Stalin, with text of draft letter to President İnönü, and Stalin's reply of March 20, in which he had "little hope of positive results."

¹⁰¹ *U. S. F. R.*, 1944, V, 825-831; Hull, II, 1371-1372. Steinhardt reported on April 14 that Menemenciöglü had agreed to cut chrome shipments by about 50 per cent to some 4,200 tons monthly. He considered Menemenciöglü very cooperative and noted von Papen's almost daily protests.

Turkish Government was also impressed with Anglo-American military successes and with Secretary Hull's vigorous address regarding the neutrals on April 9.¹⁰² On April 20 Turkey announced that chrome shipments were to stop immediately, as von Papen was informed¹⁰³.

Mr. Menemencioğlu had had great difficulty in persuading the Cabinet to suspend chrome shipments, which became effective on April 21, and it caused consternation in German circles, which no longer considered Turkey's entry into the war on the Allied side possible¹⁰⁴. The step was so significant that both Mr. Steinhardt and Sir Hughe Knatchbull-Hugessen thought a review of Anglo-American policy toward Turkey in order. They believed it advisable to seek global agreement with Turkey involving discontinuance of further shipments of all strategic materials to the Axis in return for agreement to supply Turkey with commodities essential to the maintenance of its economy. Secondly, both thought it desirable to be informed as to whether Turkey's active military participation in the war were envisaged or the objective were to be limited to "obtaining Turkey's full cooperation short of participation in the war." If active participation were the aim, immediate consideration should be given to preparations, since the Turkish Government thought three to four months' preparations necessary. If not, but subsequent developments dictated later entry in the fall, without intervening preparations, there would be an unfortunate repetition of the events of the fall of 1943. Mr. Steinhardt observed that the Turkish Government would be prepared to participate actively if furnished the 180,000 tons of war material and the approximately 60,000 tons of gasoline previously requested and a plan of joint military operations were elaborated. If the United Kingdom and the United States were only interested in cooperation short of war, Mr. Steinhardt believed it could be obtained by advising the Turks definitely that this cooperation was the maximum desired and that "we are prepared to meet the country's essential economic requirements."¹⁰⁵ Despite the obvious problems involved the Department of State was in substan-

¹⁰² Goodrich-Carroll, *Documents on American Foreign Relations*, VI, 25-35, for text.

¹⁰³ Von Papen, 524-525; Hull, II, 1372.

¹⁰⁴ *U. S. F. R.*, 1944, V, 831-834.

¹⁰⁵ *Ibid.*, 834-836.

tial agreement with Ambassador Steinhardt¹⁰⁶. It indicated that it would attempt to secure the views of the military authorities as to possible Turkish entry into the war, and recognized that agreement with the United Kingdom was necessary before definitive discussions with the Turkish Government, noting that the basic bargaining position relative to Turkey was "extremely strong," since Turkey would need American supplies, and both the United States and the United Kingdom would be "on the giving rather than the receiving end."

Ambassadors Steinhardt and Sir Hughe Knatchbull-Hugessen explained the situation to Foreign Minister Menemencioğlu on May 10 and protested a new Turco-Hungarian agreement, only to meet the reply that the latter should not be taken "too seriously." While they wanted a complete stoppage, Mr. Menemencioğlu was working for a 50 per cent reduction and noted that Turkish economic life could not be entirely "strangled." The Foreign Minister was willing to consider a general agreement for (a) discontinuance of all chrome shipments to the Axis, (b) reduction of all other strategic shipments by 40 per cent, and (c) agreement by the United States and the United Kingdom to furnish Turkey's essential requirements within their capacity to do so. But he had to refuse a demand for a complete cessation of all shipments involving a rupture with the Axis, a luxury which Turkey could not then afford. On May 13 the two Ambassadors noted the difficulty in reconciling the Turco-Hungarian agreement with Turkish assurances, but considered that the threat of an Anglo-American blockade would have adverse political repercussions, and pointed out the Turkish willingness to enter into a general economic agreement with the United Kingdom and the United States. Time was of paramount importance, they thought (1) to make the Turks understand that the United States and Great Britain were in earnest, (2) to prevent a renewal of the Codrus and other Axis agreements, and (3) to stop the outflow of strategic commodities at the earliest possible moment. As a measure of good will, the Foreign Minister informed the two Ambassadors on May 20 that he had directed Turkish authorities that exports of strategic materials to the Axis were to be reduced immediately by 55 per cent¹⁰⁷.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 835-838.

¹⁰⁷ *Ibid.*, 838-845.

The Department approved the Steinhardt suggestions on May 20, and he left an *aide-mémoire* with Menemencioglu on May 23 embodying them. The Foreign Minister considered them bases for agreement, which he was anxious speedily to conclude because of the pressure to which von Papen was subjecting him. But he had to deal with Parliament, wanted nothing in it which might affect Turkish sovereignty, and pointed out that premature publicity might cause the Germans to take action which could upset the negotiations. The Turkish Government proposed a draft agreement on May 26 involving prohibition of chrome exports to the Axis, reduction in the export of other strategic materials by 50 per cent, preferential orders from Allied sources, and mutual agreement as to the furnishing of supplies to Turkey. The British Embassy advised the Department of State on May 26 that, as a result of the chrome decision and the generally favorable Turkish reorientation, once more the question had arisen, on the eve of operations in the West, whether the Allies "should not increase the threat to Germany's position in the South-east of Europe through Turkey by reestablishing military contacts with the Turks." But the United Kingdom was no longer willing "to pay any price for Turkey's entry into the war at this stage," although voluntary entry would be welcome, and it was thought that the best way to maintain the threat to Germany through Turkey was to concentrate on the economic field, until the launching of OVERLORD. The British Government thought the effect on the Germans of the rupture of economic and diplomatic relations, coupled with the presence of a military mission might be "extremely satisfactory."¹⁰⁸ Proceedings followed somewhat along these lines, and on June 1 the British Government accepted the idea of an exchange of notes, and Mr. Steinhardt was authorized to sign provided the Turkish Government agreed to the reduction of Turkish shipments to the Axis and the Anglo-American supply of commodities¹⁰⁹.

Meanwhile, on May 27, the Turkish Government approached the Soviet Union with a proposal for closer collaboration, including consultation on Balkan problems, and on June 5 it had been advised that the Soviet Government was ready to talk if Turkey broke with

¹⁰⁸ *Ibid.*, 845-853.

¹⁰⁹ *Ibid.*, 853-868.

Germany and entered the war as an evidence of its sincerity, in which event it could lay claim, both during the war and in the peace, "to a deserving place among the Allies."¹¹⁰ In Ankara, Ambassador Vinogradov seemed relatively disinterested and considered these developments "a family affair between the British and the Turks," although he desired to be informed. But he indicated that the Soviet Union had no direct interest whether Turkey entered the war or not, since events had taken such a turn that, belligerent or nonbelligerent, Turkey would affront the Soviet Union. In turn, the Turks felt that, if Turkey entered the war, it would take its place among the victorious powers; but if it were subject to German invasion, it would have no alternative but to await liberation by another occupation, perhaps permanent and otherwise more terrifying. If Turkey remained aside, Anglo-Turkish harmony would be broken, Great Britain would no longer be interested, and the Soviet Union would have full freedom to discuss problems with Turkey at its leisure. Having calculated on these bases, the directors of Turkish policy evidently considered the second better than the first.

Despite the Turkish action as to chrome in April, Mr. Churchill told the House of Commons "bluntly" on May 24¹¹¹ the war could be won without Turkey, that no pressures had been brought to bear, and that the course which Turkey had thus far taken would not "procure for the Turks the strong position which would attend their joining the Allies." However, the Prime Minister noted the suspension of chrome deliveries and looked toward the complete suspension of economic relations. Finally, he was confident that a still better day would dawn in Turco-British relations, and, indeed, "with all the great Allies." By June 10 came the Turkish decision immediately to reduce by 50 per cent the export of other vital materials to the Axis and to consult with the Anglo-American representatives with a view to further reductions. By this time, however, there were other difficulties, especially in June, with respect to the passage of certain German ships through the Straits. The Foreign Office protested, and on June 14, Mr. Eden announced in the House of Commons that

¹¹⁰ *Ibid.*, 863-865.

¹¹¹ United Kingdom, *Parliamentary Debates, House of Commons*, Fifth Series, Vol. 400, cols. 762-786.

Great Britain "was profoundly disturbed" by the situation. Since Foreign Minister Menemencioglu had been misled concerning the ships in question, which had passed from the Black Sea into the Aegean, he resigned on June 15, 1944.¹¹²

The Turkish Entry into the War.

By this time, with Soviet forces pouring into Rumania in April 1944, the Balkan problem became an important subject of Allied diplomacy, in view of the question of whether the Soviet aim was liberation or the extension of Soviet power and control a problem with which the Turkish Government was much concerned¹¹³. The British Government approached the United States on May 30 relative to approval of a possible Anglo-Soviet division of the Balkan area into spheres for military operations. Secretary of State Hull opposed the arrangement, but President Roosevelt, on the urging of Prime Minister Churchill, but without the knowledge of the Department of State, agreed to the proposal on a temporary basis on June 12, 1944. When the Prime Minister conferred with Molotov and Stalin during October 9-16, the arrangement was further extended, with the result that the Soviet Union was to have a basic predominance in Bulgaria, Hungary and Rumania, and Great Britain in Greece, with the two sharing influence in Yugoslavia. Mr. Hull, never convinced of the utility of the agreement, felt that it had "an untoward effect" at the Yalta Conference in February 1945¹¹⁴.

¹¹² See *U. S. F. R.*, 1943, IV, 1086; *ibid.*, 1944, V, 859-860; United Kingdom, *Parliamentary Debates, House of Commons*, Fifth Series, Vol. 400, cols. 1986-1988; Harry N. Howard, *The Problem of the Turkish Straits* (Washington, D. C., U. S. G. P. O., 1947) 40-41, 50-68; Cemil Bilsel, "International Law in Turkey," 38 *A. J. I. L.* 4 (October 1944), 553-556; "The Turkish Straits in the Light of Recent Turkish-Russian Correspondence," *ibid.*, Vol. 41, No. 4 (October 1947), 727-747; Ahmed Şükrü, "The Straits: Crux of World Politics," XXV *Foreign Affairs* 2 (January 1947), 290-302; von Papen, 527; Knatchbull-Hugessen, 201.

¹¹³ In general see Robert L. Wolf, *The Balkans in Our Time* (Cambridge, Harvard, 1956), 251-264; Stephen G. Xydis, *Greece and the Great Powers, 1944-1947: Prelude to the "Truman Doctrine"* (Thessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1963), 31-48, 54-59.

¹¹⁴ For the details see *U. S. F. R.*, 1944, V, 112-115, 117-118, 119-127; Hull, II, 1451-1457; Eden, 533-536; Churchill, *Triumph and Tragedy* (Boston, Houghton Mifflin, 1953), VI, 74-75, 77-79, Ch. 16; Goodrich-Carroll, *Documents on American Foreign Relations, 1944-1945*, VII, 347-348; J. R. M. Butler, *Grand Strategy* (London, HMSO, 1956), 104-105; Feis, 291.

At the same time, the United States and Great Britain worked definitely to bring about a complete break in Turco-German relations, Operation OVERLORD having begun on June 6, with the Allied landings on the Normandy beaches¹¹⁵. On June 23, Lord Halifax, in an aide-mémoire to Mr. Hull, urged that the time had come to press Turkey into a break with Nazi Germany, since Turkey's relations with the Allies had recently undergone "a considerable change for the better," and both the question of the Straits and the export of chrome had been settled and assurances had been given that Turkey wished "to cooperate whole-heartedly with the Allies." There was hope for making progress in relations with Turkey, and the time had come "to tell Turkey exactly what we are prepared to contribute to her equipment for the role in which we now propose to cast her." But Mr. Eden did not propose to go quite as far as the Soviet Union, which had already told the Turkish Government that it should break with Germany and declare war. Nevertheless, only by a complete break could Turkey clarify its policy and fill "the international position" to which it was entitled "both during the war and at the peace making," although Mr. Eden did not believe it desirable at the moment to invoke the alliance of October 1939. If it did become necessary, the Turkish Government would be reminded that the only time on which the alliance had been invoked was when Italy came into the war on June 10, 1940 and, in default, it was suggested that it should, at least, break diplomatic relations. On the other hand, a request for a break might face the Allies with Turkish demands for assistance in the event of German retaliation, a point on which they could not commit themselves. They would have to try to persuade Turkey that the Germans would not and could not take violent counter-measures. At the moment, Mr. Eden preferred to

¹¹⁵ Mr. Eden (*Memoirs: The Reckoning*, 533, 534-535) advised on June 7 that the only practicable policy to check Soviet influence in the Balkans was to consolidate the British position in Greece and Turkey and that "we should have to abandon our policy of trying to force Turkey into the war under the implied threat that, if she does not want to come in, we shall leave her to 'stew in her own juice' after the war. . . . Although the Soviet Government now take the line that they are not interested in whether Turkey comes into the war or not, they have probably never liked the Anglo-Turkish alliance, and the present deadlock in our relations with Turkey suits them very well".

avoid resuming military conversations, although he realized that the Turkish Government might press for them at the price of a break with Germany ¹¹⁶.

Ambassador Steinhardt was authorized to support this British proposal, although Prime Minister Saracoğlu was convinced that a mere break would be of little or no use, and that it would be easier to go war, after first giving the Bulgarians an ultimatum to drive the Germans out of Bulgaria. As he cabled on June 23, ¹¹⁷ Sir Hughe Knatchbull-Hugessen thought that, to achieve success, it would be necessary to supply Turkey with essential requirements. He also doubted that a complete rupture could be achieved without a commitment as to military assistance. Ambassador Steinhardt agreed that it was desirable to advise the Turkish Government as soon as possible of the Anglo-American objectives, since, their attainment would require long discussions, especially as to severance of economic relations with the Axis and the supply of Turkey with basic requirements.

When Sir Hughe, on June 30, urged Prime Minister Saracoğlu to break completely with Germany, the latter observed that this was a difficult and "dishonorable" action, and that it could not be taken without the approval of the Party, the Grand National Assembly and the country -an approval more difficult to obtain than that for entry into the war. To the observation that Turkey would probably still need an excessive amount of war material and that present Allied plans did not envisage Turkey's participation in the war, and that he knew of no plan for a major Balkan operation, Saracoğlu replied that the British might now "fix what Turkey needed in the way of military equipment, the preparatory period and the date of her entry into the war." In Mr. Saracoğlu's view, Turkey might issue an ultimatum to Bulgaria to drive the Germans out of the country, and, if it failed to do so, Turkish forces, aided by Soviet troops, would drive them out. But Sir Hughe was not authorized to discuss this matter, and he urged the Prime Minister to consider the request for a break, which he promised to do. Later, the British Ambassador

¹¹⁶ *U. S. F. R.*, 1944, V, 859-862; Hull, II, 1373-1376; Kirk, *The Middle East in the War*, 461-464.

¹¹⁷ *U. S. F. R.*, 1944, V, 862-863.

agreed with the Prime Minister that he had not made his request under the alliance, although he had done so "with a view to ascertaining whether the alliance was still alive". If the Turkish Government complied with the request, the British Government "would thereafter treat Turkey as a full ally."¹¹⁸

Ambassador Steinhardt, soon expected in Washington, was authorized to support the British effort, but this did not preclude pressure on Turkey to go further along the lines of the Soviet proposal that it enter the war, if it were "agreed that this course is militarily desirable in the light of present circumstances."¹¹⁹ On July 1 he told Mr. Saracoğlu that the war was progressing so rapidly toward inevitable Allied victory that the present might be "Turkey's last opportunity" actively to "associated herself with the United Nations." The Prime Minister, however, had been hurt by the British policy of "sulking" since the departure of the military mission in February, and remarked that Turkey recently had doubted that "Britain really wanted Turkey to enter the war," although the Russians had spoken plainly in the matter. The Turks, a proud people, did not like being treated as "inferiors or colonials." The Russians had offered to declare war on Bulgaria, if Turkey entered, and the road to Yugoslavia would be opened, "and it would be for the British to decide whether they wished to cross the Adriatic into the Balkans." The Council of Ministers would consider the problem on July 3, and the Prime Minister added, without forecasting, that a negative reply to the specific request "would not mean that the Turk Government was not prepared to discuss Turk entry into the war along the lines outlined above." The American Ambassador was now convinced more than ever that Turkey was not only willing but anxious to enter the war in the near future, and that if such action were desirable, it could be achieved "if account is taken in London of Turkish susceptibilities." By offering additional war material commensurate with operations to be undertaken, with delivery at an agreed time, assuring fighter protection of its principal cities, and obtaining Soviet assurances as to Bulgaria, Ambassador Steinhardt thought, Turkey would "undertake to enter the war as of an agreed date."

¹¹⁸ *Ibid.*, 866-867.

¹¹⁹ *Ibid.*, 868-870.

The Turkish Council of Ministers reached its decision on July 3, and Prime Minister Saracoğlu told Mr. Steinhardt that, within the next day or so, the British and American Governments would be informed that Turkey was "prepared to break off relations with Germany immediately."¹²⁰ But Turkey wanted assurances-not "conditions"-that it would be treated by Great Britain as a "full Ally," receive assistance in surplus exports, and such war material as Great Britain and the United States might regard as "necessary to protect the country against a surprise attack by Germany... and, should Turkey become involved in the war, to be furnished as much war material as may be deemed necessary by Britain and the U. S." But a complete break with Hungary, Bulgaria and Rumania was not contemplated, although such action would be taken if and when requested. Although the British and Soviet Governments had not yet been informed of the new position, Ambassador Steinhardt judged that the rupture with Germany was viewed "as merely a step towards entering the war." Likewise on July 3, President İnönü wrote to President Roosevelt of the "unswerving fidelity" of Turkey to its alliance, its "open solidarity with the cause of the Allies," and its determination, at the proper time, to give "more effective and tangible expression to this strong desire for cooperation."¹²¹ The next day, the Prime Minister gave Robert Kelley, the American Chargé, copies of the draft note which he hoped to receive from the British Government and the draft Turkish reply¹²². The former provided the assurances; the latter, under the Anglo-Turkish alliance, announced the break with Nazi Germany. The Turkish Government was anxious to avoid delay in taking the action desired by its ally and, while it desired "assurances," it was imposing no conditions for action. The British and American Embassies were convinced that Turkey was sincerely desirous of giving much greater assistance than hitherto, and that it

¹²⁰ *Ibid.*, 870-871.

¹²¹ *Ibid.*, 872.

¹²² *Ibid.*, 873-875. Turkey desired an assurance as to "the right of Turkey, devolving upon her as equal allied partner to take part in the settlement of all international questions at the time of the liquidation of the war and the edification of the peace." Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, however, pointed out that the United Kingdom could hardly agree to this sweeping request, and Mr. Saracoğlu admitted that it could be changed appropriately.

was fully prepared to break with Germany "in accordance with the desire expressed by the British Government," and with Rumania, Bulgaria and Hungary if so requested.

But a Soviet aide-mémoire of July 10 to Secretary Hull repeated the Soviet reservations to the British proposals concerning Turkish entry into the war, and on July 11, ¹²³ Mr. Hull authorized Ambassador Winant, in London, subject to agreement by the military authorities, to inform the Foreign Office that the United States agreed in principle with the Soviet Union, but that the Turkish Government, by making the break with Germany a preliminary step toward early entry into the war, would be in a position to contribute toward hastening the victory over Germany, and there would be no question as to fulfilment of the Moscow and Tehran decisions. From the long-range view, it seemed likely "that a Turkey which has earned its seat at the peace table might be a useful friend." Unless a forthright reply along these lines, worked out by the Soviet Union and the United Kingdom, were made immediately, the Turkish Government might be led to sever relations with Germany on its own, "thus pushing their alliance with Britain into the background and turning their eyes eastward."

With the Soviet armies now poised on the Rumanian frontier, Prime Minister Churchill considered it the last chance for Turkey to join the Allies, and he felt that Turkey's entry at that stage would have a powerful influence on the future of Southeastern Europe. Moreover, Turkey now offered to go as far as breaking off relations with the Axis ¹²⁴. As he wrote to Stalin on July 11, Turkey was willing to break relations immediately, and he agreed that it ought to declare war, but feared that if it did so, the demands for war material and equipment would be so high it would be difficult to supply Turkey. Mr. Churchill thought it wiser to "take this breaking off relations with Germany as a first instalment." Turkey would then

¹²³ *Ibid.*, 875-879. Among other things, the Soviet aide-mémoire summarized the Turco-Soviet exchanges of May-June 1944.

¹²⁴ *Ibid.*, 879-881; Churchill, VI, 79-80; *Stalin's Correspondence*, I, 235-237. Field Marshal Viscount Montgomery (*Memoirs*, 219), wrote in this period that Turkey had not reacted as hoped, but that it had not mattered overmuch, and the day might come when Turkey would regret its attitude, since the Allies were going to win.

be assisted against a German vengeance air attack, and out of this might come Turkish entry into the war. Alluding to the Turco-German alliance in World War I, Mr. Churchill thought a Turkish break with Germany now "would be a knell to the German soul," and it seemed "a pretty good time to strike such a knell." But the United Kingdom did not favor either the proposed Turkish exchange of notes or a request for immediate Turkish entry into the war. A break would involve no military commitments, and it would "produce very nearly the same moral effect on Germany and in the Balkans generally as would a declaration of war." Secretary Hull informed Fleet Admiral Leahy of the situation on July 13, requesting the views of the Joint Chiefs of Staff, and noting his inclination to accept the British view, provided both the Turkish and the Soviet Government understood that a break in relations was "only a first step towards active belligerency¹²⁵." Mr. Hull similarly advised Ambassador Harriman in Moscow on July 14, and he thought the difference between the Anglo-American and the Soviet position was "only one of method and not of substance¹²⁶." The Stalin reply to Churchill on July 15 was skeptical as to "half measures on the part of Turkey". He could see no benefit to the Allies, and thought it better to leave Turkey in peace "and to her own free will and not to exert fresh pressure on Turkey," in which case Turkey would have no claim "to special rights in post-war matters¹²⁷." In the light of Soviet policy concerning Turkey, it is not difficult to speculate as to the essential reasons for Stalin's position. But, interestingly enough, when General Marshall, in behalf of the American Joint Chiefs of Staff, replied to Secretary of State Hull's request for the military view, he stated on July 19¹²⁸ :

¹²⁵ *U. S. F. R.*, 1944, V, 882-883. Among the advantages, according to Mr. Hull, were: (1) Immediate high altitude flights over Turkey to the USSR; (2) immediate expulsion of some 2,000 German agents from Turkey; (3) immediate creation of a favorable attitude as to use of Turkish air bases; (4) immediate use of Turkish harbors; and (5) active Turkish cooperation in furthering the Allied war effort. Ambassador Steinhardt told Admiral Leahy during July 12-13 that Turkey had made a "formal offer" to Great Britain to break with Germany and enter the war at any agreed time but that the British Government had not replied (Leahy, *I Was There*, 245).

¹²⁶ *U. S. F. R.*, 1944, V, 883-884.

¹²⁷ Churchill, VI, 80-81; *Stalin's Correspondence*, I, 238-239.

¹²⁸ *U. S. F. R.*, V, 884-885.

From a military point of view the Joint Chiefs of Staff concur with the Secretary of State in the opinion that it is desirable that Turkey sever relations with Germany as soon as practicable. As to the proviso that such action be regarded as only a first step toward active belligerency, the Joint Chiefs of Staff concur therein, subject to the reservation that in taking this position, the United States should inform Turkey and our Allies, that the United States is not thereby committed to military, naval, or air support of any campaign in the Balkans.

The Joint Chiefs were also "definitely opposed to the diversion of any resources from the approved operations in Italy and the Western Mediterranean." Subject to these military reservations, Mr. Hull advised both the British and the Turkish Government on July 20 of the American position, noting American willingness to render financial and economic assistance to Turkey in the event of a break with Germany¹²⁹.

A similar reply went to the Soviet Union on July 22, indicating that Turkey's entry into the war was expected and that Turkey would not be considered an ally until it was at war with Germany¹³⁰. At the same time, the British Ambassador replied to Prime Minister Saracoğlu in the matter of a break in relations, and Mr. Kelley, the American Chargé, was told on July 24 of the decision to submit the question to the Grand National Assembly on August, 2. But the Soviet Union persisted in its view that the Turkish action was both too late and unnecessary, as Ambassador Harriman was informed on July 27. After discussing the problem with Andrei Vyshinsky on July 30, Harriman recommended postponement of any further dis-

¹²⁹ *Ibid.*, 885, 886-887; Hull, II, 1375-1376. On July 22, the British Government expressed the hope that the United States would cooperate "in the immediate resumption of supplies to Turkey as soon as relations between Turkey and Germany have been broken."

¹³⁰ *Ibid.*, 885-892. The Turkish reply of July 22 took offense at British characterizations of Turkish policy as "obscure" and "confusing", and noted: "The Turkish Government, conscious of having pursued a clear and clean-cut policy, and which, in spite of all vicissitudes, has never deviated from the line of its policy fixed for many years, considers itself entitled to point out the injustice of this characterization and to hope that the happier and more appropriate terms which have often been used in British documents and statements will be preferred to describe Turkey's policy."

cussion, and concluded that the Soviet Union, which would share in any benefits from Turkish action, without being under any obligation to Turkey, had "used the British and our action vis-à-vis Turkey without approval to free itself of its obligation assumed at Moscow to concert with us in dealing with Turkey." But he had no indication that it had "any specific plans at present regarding Turkey which would give rise to difficulties between us." Meanwhile, Mr. Kelley cabled on July 26¹³¹ that he was having difficulties with the Foreign Minister concerning the American reservation against military operations in the Balkans, and it was explained on August 7, five days after the formal break, that American military resources were already committed to major European campaigns, and the Joint Chiefs were unwilling to make additional commitments, although they were willing to consider "whether any resources would be diverted to the Balkans in the event a campaign developed there."

Turkey broke economic and diplomatic relations with Germany on August 2, 1944, a step which the United States and the United Kingdom welcomed. The United States considered it "as a step towards full cooperation with the United Nations in their struggle against Nazi aggression."¹³² Prime Minister Churchill told the House of Commons on August 2 that he could not forget that "Turkey declared her alliance with us before the present war, when our armaments were weak and our policy pacific." "New life" had now been infused into the alliance, and if Turkey were attacked, Great Britain would make common cause. Mr. Churchill hoped that the break would "contribute to the continuity of friendship of Turkey and Russia."¹³³ But the Soviet Union was very reserved, and there were open statements in *Pravda* and *Izvestia*, along with continued attacks, that Turkish entry into the war would serve no useful purpose and was no longer desired¹³⁴. While the Turkish Government continued disturbed over attitudes reflected in the Anglo-American press, in a letter to President İnönü on August 18, President Roosevelt

¹³¹ *Ibid.*, 892-897.

¹³² *Ibid.*, 897.

¹³³ United Kingdom, *Parliamentary Debates, House of Commons*, Fifth Series, Vol. 402, cols. 1459-1487.

¹³⁴ See also the remarks of Ambassador Vinogradov to Ambassador Steinhardt on August 26; *U. S. F. R.*, 1944, V, 898-899.

hailed the Turkish action "as a step toward cooperation in bringing this war... to a speedy and victorious conclusion ¹³⁵."

In the months which followed, the United States and the United Kingdom opened conversations with Turkey concerning passage of the Straits into the Black Sea for the purpose of sending supplies to the Soviet Union. By November 1944, as the Mediterranean route again was opened for Allied Shipping, the eastern front moved westward, and by January 15, 1945, some 870,000 tons were shipped to the Soviet Union *via* the Persian Gulf and the Black Sea. Meanwhile, Bulgaria surrendered on September 9, 1944, and Athens was liberated on October 14. The formal Turkish declaration of war came on February 23, 1945, following the Yalta Conference, and on February 27, Turkey signed the Declaration by United Nations.

Some Summary Observations.

At the intercontinental crossroads, it was natural that Turkey pursue a cautious, careful and realistic policy during the war, as, indeed, it did. But the evidence indicates that Turkey remained a faithful nonbelligerent ally of Great Britain under the alliance of October 1939, and that its position served well the interests, both of Turkey and the Allies against the Axis. Had Turkey acted prematurely, the entire Middle East might well have been thrown open to the armed forces of the Axis during the critical period of 1940-1942 ¹³⁶. Turkey did not become involved in actual armed conflict largely because there were no concerted or integrated plans for Turkish operations, no Balkan campaign was carried out on a scale to involve Turkish forces, and no supplies were diverted by the Western Powers for this purpose. Indeed, with the possible exception of the period when Italy entered the war in June 1940 and the winter of 1943-1944, despite Mr. Churchill's position, the evidence would seem to indicate that neither the United Kingdom nor the United States, nor even the Soviet Union actually desired Turkey's entry into the "shooting war." The British Chiefs of Staff and the War Cabinet appeared very skeptical as to the advantage of active Turkish participation, as compared with that already found in the Turkish position as a non-

¹³⁵ *Ibid.*, 898.

¹³⁶ See, for example, Ambassador Cevat Açıkalın, "Turkey's International Relations," XXIII *International Affairs* 4 (October 1947), 477-491; Kılıç, 109-113.

belligerent ally, with neutral status, at the intercontinental crossroads. The United States held firmly to the view that the knockout blow against Germany was to be delivered in the West and was not disposed to divert supplies to any secondary front. This is clear from the discussions at Quebec, Moscow, Tehran and Cairo, where even Mr. Churchill indicated that he would settle for "strained neutrality" on Turkey's part. Despite all the talk and propaganda to the contrary, the Soviet Government and Premier Stalin do not appear much interested in Turkey's active participation, as noted particularly at Tehran because of (1) the priority of Operation OVERLORD which "must come first;" (2) the Soviet objection to Turkish or other non-Soviet forces in the Balkans; (3) the Soviet desire for concessions at the Straits and elsewhere in Turkey; (4) the Soviet objection to Turkish representation at a post-war peace conference; and (5) the Soviet desire to "talk" and make propaganda out of Turkey's non-participation in the "shooting war." The Soviet position concerning Turkey during the period of Nazi-Soviet collaboration, when the Turkish Government was given a very thinly veiled warning on October 31, 1939, because of its close association with Great Britain and France, throws Soviet policy relative to Turkey into very sharp relief, indeed ¹³⁷.

¹³⁷ See Knatchbull-Hugessen, 203-204; Kirk, 465-466. .See also P. E. A. Romeril, *War Diplomacy and The Turkish Republic: A Study in Neutrality, 1939-1945* (M. A., dissertation, McGill University, 1959), 194 pp., which is now in the course of publication.

B İ B L İ Y O G R A F Y A

Dr. Olcay Öner toy, *Midhat Cemal Kuntay'ın Namık Kemal Adlı Eserinin Şahıs ve Eser Adları İndeksi*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları: 161, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Enstitüsü: 6. Ankara Üniversitesi Basımevi, 1965, 1-36 sayfa, 5 TL.

Midhat Cemal Kuntay'ın, *Namık Kemal-Devri'nin İnsanları ve Olayları Arasında* adlı üç ciltlik ve 2212 sayfa tutan eseri 1944 - 56 yılları arasında basılmıştı¹. Esasını Namık Kemal teşkil eden bu eserde, XIX. asrın ikinci yarısında yaşayan şahsiyetlere, geçen hâdiselere âit pek çok vesika vardır ve müellif bunların mühim kısmını o devri yaşayanların yakınlarından elde etmiştir. Ancak, kıymetli vesikalar içine alma bakımından mühim olan bu eserdeki malzeme, üzerinde hemen hiç çalışılmaksızın, muhteviyatları anlaşılıp kıymetlendirilmeden âdeta harman edilmiş gibidir. Bu sebeple eserde tam mânasıyla ne mantıkî, ne kronolik tasnif pek göze çarpmaz. Kemal'in mektuplarından bilhassa Avrupa, Magosa, kısmen Akdeniz adalarındaki Mutasarrıflık'ları sırasında göz-habsinde bulunduğu zamanlarda yazılanlarda yıl, bâzan ay ve gün de işâret edilmemiştir; mektupların yakalanması ihtimâli gözönüne alınarak şahıs ve eser adları, bâzı vak'alar açıkca kaydedilmemiş, şifreli olarak, mübhem tarzda ifade olunmuştur. Bu gibi hususların halledilmesi, vesikaların mânalandırılıp kıymetlendirilmesi ve tasnifi, şübhesiz çok zahmetli ve sürekli çalışmaya, o devri şahıslarıyla, eserleriyle, vak'alarıyla, bütün fikir hayatıyla bilmeğe, bu yolda ihtisâsa muhtaçtır. Rahmetli M. Cemal Kuntay, bu sâhada meşgûl olamadığından, toplamış bulunduğu malzemeyi tasnifsiz, mükerrer, bâzıları birbirine karıştırılmış bir hâlde neşretmiştir. Bilinmeyen, elde edilmesi güç vesikaları içine aldığından dolayı, biz, bu eserin neşrini şükranla karşılamıştık. Ancak, bu kıymetli vesikalardan faydalanabilmek, tasnifsizliği ve vuzuhtan mahrum olması sebebiyle çok güç, çok zahmetli olduğunu da söyleyelim. Eserin tertip edilmiş bir indeksi bulunmayışı da, faydalanmamızı güçleştiriyordu. İşte bu sebeple, Dr. Olcay Öner toy'un bu eser için hazırladığı *Şahıs ve Eser Adları İndeksi*'nin neşrini çok faydalı ve yerinde bulduk.

Dr. Olcay Öner toy, *Midhat Cemal Kuntay'ın Namık Kemal Adlı Eserinin Şahıs ve Eser Adları İndeksi* isimli kitabının çok kısa *Önsöz*'ünde, M. C. Kuntay'ın eserinin birinci cildi, Namık Kemal'in "çocukluk yıllarından Avrupa'ya gidişine kadar olan hayatı", "ikinci cildin birinci kısmı Avrupa'dan dönüşünden V. Murad devrine kadar geçen yılları, ikinci cildin ikinci kısmı ise II. Abdülhamid devrinden ölümüne kadar geçen yılları ve ölümünün uyandırdığı yankıları kapsıyor" demekle iktifâ etmiş, hattâ bu ciltlerin basıldığı yer ve zamanı bile kaydetmemiştir. Dr. O.

¹ C. I., İst., Maarif Matbaası, 1944, 608 sayfa; c. II., Kısım-I., İst., Milli Eğitim Basımevi, 1949, s. 776; c. II., Kısım-II., İst., Maarif Basımevi, 1956, 828.

Önertoy, bu tasnifi, eserin fihristinin ilk ve son cümlelerine bakarak çıkarmıştır; çünkü, eser gözden geçirilirse, böyle bir tasnifin bulunmadığı anlaşılır.

Eser indekslerinin tertibinden maksat, okuyanların ondan imkân nisbetinde kolaylıkla faydalanmalarını te'mindir ve bunların çok dikkatle, belli usûllere uyularak hazırlanması lâzım gelir; üzerinde durduğumuz *İndeks*'te ise, bu metodlardan hemen hiçbiri gözönüne alınmamıştır.

1. Bilindiği gibi, indekslerde, yabancı şahıs adları kendi imlâları ile, kütüb-hâne kart kataloglarında olduğu tarzda, soy adı başa alınmak üzere yazılır; bu indekste yabancı adların doğrudan doğruya Ernest Renan, Victor Hugu, Aleksandre ² Dumas Père şeklinde (doğrusu: Renan, Ernest; Hugu, Victor; Dumas Père, Alexandre) yazıldığını görüyoruz; ayrıca, alfabetik sıraya göre âit olduğu yerde Düma Per, Hugu adlarına da yer verilmekle beraber, *reference*'lara lüzüm görülmemiştir. Şark dillerindeki adların anlaşılması için *transkripsiyon* harflerinin kullanılması şarttır; Üniversite Matbaası'nda bu harfler bulunduğu hâlde bu usûle bağlı kalınmaması yüzünden, *İndeks*'teki Tarık ve Tarık kelimeleri ile neyin ifâde edildiği anlaşılıyor; her hâlde, bunlardan biri *Tarık* gazetesi, öteki Hâmid'in *Tarık* adlı eseri olabilir; italik harfler kullanılmadığından, bunlardan Tarık'ın şahıs adı olabileceği de akla gelir. Nitekim aynı sebepten Nevruz Bey, Celâleddin-i Harzemşah gibi adların eser veya şahıs adı mı olduğu belli olmuyor.

2. Bâzi şahıs adlarında yalnız soyadı kaydedilmiştir: Şirvânizâde. Acabâ, Şirvânizâde Rüşdî Paşa mı, yoksa oğlu Hakkı Bey mi diye düşünüyoruz. Ayrıca, Serdar, Serdar Sabık (Serdâr-i Sâbık olsa gerek) gibi rütbe adları veya sıfatlar da, kime âit olduğu işâret edilmeksizin bu *İndeks*'te şahıs adları gibi yer almıştır.

3. Aynı şahsa âit isimler, *İndeks*'te başka başka kimseler olarak tertip edilmiştir; meselâ, Ayetullah-Ayetullah Bey, Nevres-Osman Nevres, Atâ Bey-Atâ, Abdurrahman Sâmî-Sâmî v.b. Bu husûsiyet eser adlarında da kendini gösteriyor: Âli Tarihi-Küh-ül Ahbâr, Hakayık-Hakayık-ul Vakayi, Atâ Tarihi-Enderûn Tarihi, Galib Divânı-Leskofçalı Galib Divânı, Tahrip-Tahrib-i Harabat v.b. Görülüyor ki bunlar ayrı iki şeyin adı değildir; şüphesiz ayrı yerlere alınabilir; bu takdirde *reference*'lar vermek şarttır.

4. Aynı isimler, hattâ aynı soyadı ve isimler muhtelif kimselere âit olabilir. Bunların birbirine karıştırılmaması için, indekslerin yalnız isimlere bakarak değil, aynı ismi taşıyanlardan hangisinin kastedildiğine dikkat edilerek — hattâ bâzan, bu hususta, indeks'i yapılan eserde mevcut bilgi kâfi gelmezse, başka kaynaklardan faydalanmak sûretiyle — hazırlanması lâzım gelir. Üzerinde durduğumuz *İndeks*'te, bunlar gözönüne alınmayarak birçok isimler birbirine karıştırılmıştır. Msl., Ali Ekrem Bolayir, Ekrem, Ekrem Bey, Ekrem Bey (Recazade) olmak üzere dört ayrı isim buluyoruz. Ekrem adının işâret edildiği sayfalara bakınca, birinin Ali Ekrem Bolayir'e (C. 1., s. 174), geri kalanının Recâ'izâde Ekrem'e âit olduğu anlaşılıyor. Ekrem Bey ismini işâret eden rakamlardan da, msl., c. 1. s. 27'deki Recâ'izâde Ekrem, 103'üncü sayfadaki Ali Ekrem Bolayir'dir. Nâzım Bey adının geçtiği sayfaları gösteren rakamlardan 221'deki Keçecizâdeler'den Nâzım, 457, 459'daki Mehmed

² Bu yazımızda, *İndeks*'teki kelimeler kaydedilirken imlâ husûsiyetlerine bağlı kalınmıştır.

Nâzım Paşa'dır; bu iki şahıs birbirine karıştırıldığı gibi, ayrıca bir de Mehmed Nâzım Paşa adı vardır. Bu misâlleri çoğaltmağa lüzûm görmüyoruz; bu karışıklık, hemen hemen, aynı adı taşıyan bütün şahıslar için mevcuttur.

5. Kemâl'in, başkasının eline geçer endişesiyle sözünü ettiği kimselerin adını açıkca yazamadığı, çevresince bilinen takma adlar kullandığı, şakacı mizâcı icâbı bâzan da kendisinin yakıştırdığı pek çok şahıs adlarını içine alan mektuplarının da bulunduğu öyle bir eserin hazırlanması, başka eserlere benzemez; bu adların kimlere âit olduğunun halledilmesi, ömür boyu ciddi çalışmalara muhtaçtır; bu adlardan hangileri ile kimlerin kastedildiğini eserin müellifi Midhat Cemal Kuntay da — bázılarını ta'yin etmekle berâber — aydınlatmış sayılamaz. Gerek bu yüzden, gerek *İndeks* hazırlanırken bu gibi ihtimâllerin akla bile gelmeksizin dikkatin yalnız isimler üzerine toplanmasından Şâpur, Şâpur Çelebî, Said Paşa başka başka kimseler gibi kaydedilmiştir; aslında bunların üçü de Sadr-i a'zam Mehmed Sa'id Paşa (1838 - 1914)'dır. Bunun gibi Bedî, Zeynü'l-Âbidin Reşid de ayrı şahıslar sanılmıştır; hakikatte, Bedî, bu şahsa N. Kemal'in verdiği takma addır. Hurufat Bey; Rifat (Molla); Rifat, Menemenli; Şaban Efendi şeklinde ayrı ayrı tesbit edilen isimlerin dördü de, aynı şahsı gösterir ve hepsi Menemenli Rif'at Bey'dir.

6. Aynı ad, bâzan nasıl muhtelif kimselere âit oluyorsa, eser adları için de bahis mevzû'dur; muhtelif şahsiyetlerin aynı adı taşıyan eserleri bulunabilir. Ziya Paşa'dan başka, Âyetu'llâh Bey'in, Namık Kemal'in de *Ru'yâ* adlı birer eseri vardır. İndekslerin tertibinden maksat, okuyanların o eserden kolayca faydalanmalarını te'min olduğuna göre, bu gibi eser adlarının yanına, kime âit bulunduğu işaret edilmesi usûldendir; üzerinde durduğumuz *İndeks*'te ise yalnız Rüyâ denilmekle iktifâ edilmiştir; ayrıca, Hasbihal şeklinde bir isim de var; başka eser gibi kaydedilen bu *Hasb-i Hâl*'in, Namık Kemal'in *Ru'yâ*'sı'nın diğer adı olduğunu söyleyelim.

7. Millî Eğitim Bakanlığının neşrettiği terceme eserlerin, ders kitaplarının, ilmî eserler kategorisine dâhil edilenlerin hemen hepsi imlâ ve bilgi bakımından yanlışlarla, tenâkuzlarla doludur; aynı husûsiyet, *İndeks*'inden bahsettiğimiz *Namık Kemal* adlı eserde de görülür. Bununla, *İndeks*'teki bu cins hatâların bir kısmının eserin aslında öyle olduğuna ileri geldiğini söylemek mümkün ise de, şüphesiz, Dr. Olcay Öner toy'un bunları aynen nakletmemesi lâzım gelirdi. Kelimelerden bázıları ise, eserde doğru şekliyle mevcut olup, *İndeks*'te yanlış tesbit olunmuştur. Şu veya bu sebepten, *İndeks*'te bu bakımlardan yanlış kaydedilen kelimelerin sayısı az değildir (Msl., Akâ, Cenâbî Tarihi, Cezmi, Delorak, Ecel-i Kaza, Lâl-i Nab Hanım, Leylâ Mecnun, Seraç, Serdenapal, Tercümanı Hakikat v.b. (Doğrusu: Akkâ, *Cennâbî Târihi*, *Cezmî*, De La Roque, *Ecel-i Kazâ*, *Leylâ ve Mecnûn*, La'l-Nâb Hanım, *Sirâc*, *Sardanaşal*, *Tercemân-i Haşîkat*.)

8. *İndeks*'te, başka başka eser ve şahıs adları olarak kaydedilmiş bulunan şu kelimeler bizi düşündürdü: İbn-i Mûsâ, İbn-il Mûsâ; Kasası Enbiya, Kıyas-i Enbiya, Sadakat, Sedakat, Sakakini, Sakalini, Silvio, Silviyo. Bunların neler olduğunu tahmin etmekle berâber, M. C. Kuntay'ın eserine, buldukları işaret edilen sayfalara da baktık; bu isimler aynen böyle mevcuttu: Baştan ilk iki kelimenin Abdülhak Hâmid'in, üç ve dördüncünün ise Cevdet Paşa'nın aynı eserinin adı olduğu

anlaşıyor. *Şadâkat* gazetesi ile, bir şahıs adı olan Sakakini, bir başka yerde Sedakat, Sakalini şeklinde idi; Silvio Pellico'nun adı ise ilkinde İtalyanca'daki imlâsıyla, ikincisinde Türkçe'mize göre iki sesli harf arasına sessiz harf getirilerek yazılmıştı. Bundan anlaşılıyor ki, Dr. Olcay Öner toy, eseri tararken, gördüklerini — imlâ ve tertip hatâlarına bağlı kalarak— olduğu gibi yazmış, tasnif ederken bunların aynı eser ve şahıslar demek olduğunu gözönüne almayarak, ayrı ayrı eser ve şahıslar gibi tesbit etmiştir. Böyle bir çalışmanın neticesi olarak, bizi âdetâ şaşkırtan başka adlara da bu *İndeks*'te rastlanmaktadır; msl., aynen şu şekilde yazılmış üç ayrı isim görüyorsunuz: Nâim Çıldır, Na'ima, Naîmi Âmidî (Diyarbakırlı Naîmi). Hemen söyleyelim, bunların üçü de aynı şahıs, Na'ım-i Âmidî (Diyâribekirli Na'ım)'dir. Kemal bu şahıstan Na'ımâ Efendi diye de bahseder. Nâ'ım, bir ara me'muriyetle Çıldır'a ta'yin edilmiştir ve Kemal'in mektubunda, "...Na'ım Çıldır'a cehennem olup gittikten biraz sonra..." ifâdesi vardır ve *İndeks*'teki Nâim Çıldır adı, işte bu ifâdeden çıkarılmıştır. Bu Nâim Çıldır adı bana, New York'ta, Amerika'nın en zengin kütübhânelerinden biri olan Public Library'de rastladığım bir kitap fişini hatırlattı. Fişte, *Ru'yâ Oyunu* adlı Türkçe eserin müellifi Hakkı Sâlih olarak kaydedilmişti. *Ru'yâ Oyunu*'nun Sâmî Paşazâdeler'den Ali Haydar Bey'in eseri olduğunu, aynı isimde başka bir kitap bulunmadığını biliyordum. Ne olduğunu merak ederek kitabı getirttim. Ali Haydar adı hakikaten kitabın üzerinde yoktu; ikinci sayfasındaki *Mukaddime*'nin altında, göze pek çarpmayacak tarzda yer alıyordu. Kitabın dış kapağında, "Oynanmak hakkı müellifine, satmak hakkı Sâlih Efendi'ye âittir" yazılı idi; kitabın müellifi olarak kaydedilen Hakkı Sâlih'in nasıl yaratıldığı açıkça anlaşılmıştı. Milli Eğitim Bakanlığı'nın Ulus'ta, Konfor Apartmanı'nın alt katındaki kütübhânesinde de böyle kitap fişlerine rastlamıştık; msl., Abdülhak Hâmid'in eserleri arasında bir de hiç duymadığımız bir *Âsâr-i Müfide Kütübhânesi* adı vardı. Kitabı getirtince, bunun, dış kapağının en yukarısında, eseri neşreden kütübhânenin adı, *Âsâr-i Müfide Kütübhânesi* yazılı bulunan *Mektuplar* adlı eseri olduğu anlaşıldı. Bu sûretle hazırlanan kitap fişlerine göre, tabii, ne Ali Haydar, ne *Mektuplar* adına rastlamağa imkân yoktur. Bu örnekleri vermektен maksadımız, şahıs ve eser adlarını içine alma bakımından kütübhâne kart kataloglarına benzeyen indekslerde, sâdece gözü çalıştırmanın ne gibi garâbetlere yol açtığını ve bu işi nasıl faydasız hâle getirdiğini anlatmaktır.

9. *İndeks*'te, bizi hayrete düşüren bazı eser adlarına rastladık: Hakkı Çelebi Tezkeresi, Tarih-i Arabî, Telhis-i Dimiskî.. Bunların neleri ifâde ettiğini, işaret oldukları sayfa numaralarına göre M.C. Kuntay'ın eserinde araştırmağa mecbur kalıyoruz. İlkinin *Hasan Çelebi Tezkeresi* olduğu görülüyor. Kemal'in, babası Mustafa Âsım Bey'e yazdığı bir mektubunda, "Münecimbaşı'nın târih-i Arabî'si büyük ise yazı kalınlığından ibâret olacak" cümlesi vardır ve M. C. Kuntay'ın eserinde, *Şahâyifü'l-Ahbâr*'ı kasden yazılan bu tarih-i Arabî ifâdesi eser adı olarak ve italik harflerle: *Tarih-i Arabî*. Böyle hâllerde *İndeks*'e *Şahâyifü'l-Ahbâr* adını da kaydetmek lâzım gelirdi. *İndeks*'te işaret edilen sayfada *Telhis-i Dimiskî* diye birşey yok; bu herhâlde, Arap coğrafyacısı al-Dimşakî'nin eserlerinden birinin hulâsası olabilir. *İndeks*'te bir de Naşir kelimesi var; bunun, işaret edildiği sayfada bulunmadığından, ne olduğu anlaşılamadı.

10. *İndeks* hakkındaki sözlerimizi bitirmeden önce, pek çok isimlerin alınmamış bulunduğunu da ilâve edelim; msl., Alexandre Dumas fils (Bk., c. 11., Kısım-1., s. 636), Âşık Garib (C. 11., Kısım-11., s. 766). Alınan isimlerden birçoğu, işaret edilen sayfalardan başkalarında da mevcuttur (Msl., Mahmud Nedim Paşa, c. 1., s. 374; Bedî', c. 11., Kısım-1., s. 298, 300). Şübhesiz, bâzi kelimeler gözden kaçabilir; fakat üzerinde durduğumuz *İndeks*'te bunların pekçok olduğu göze çarpıyor. Arap harfleri ile klişeleri konulan metinler hemen hiç gözönüne alınmamıştır; bu metinler arasında yeni harflere çevrilmeyip yalnız klişeleri konulanlar bulunduğundan taranmaları lâzım gelir. Esâsen, 2212 sayfa tutan, pek çok şahıs ve yer adını içine alan bu üç ciltlik eserden otuzbeş sayfalık bir indeksin meydana gelişi, isimlerin bulunduğu sayfaları işaret eden rakamların azlığı da, M. C. Kuntay'ın kitabının dikkatle taranmadığını gösterir. *İndeks*'e alınan isimlerin az olması sebeplerinden biri de, metinlerin kavranılmamasıdır; Baba Recûl, Karakağan'ın metbû'u, Tıflı-ıll-endâm, Kedi, Köpekler, buna benzer pek çok şifreli adlar ve sıfatlar bu *İndeks*'te, metinlerin mânası kavranılmadığı için ve bilgi noksanlığı dolayısıyla yoktur.

İndekslerin hazırlanabilmesi için, herşeyden önce, bu hususta nasıl bir usûl ta'kip edileceğine dâir teknik bilgiye sâhip olmak icâbeder ve iyi hazırlanmış indeksleri gözden geçirmek, bu sâhada yol gösterebilir. Bir başka mes'ele, indeksi hazırlanan eserin muhteviyâtca tam mânasıyla kavranılmış olmasıdır; aksi takdirde birçok şahıs ve eser adları gözden kaçır ve birbirine karıştırılır. Dr. Olcay Öner-toy'un *Midhat Cemal Kuntay'ın Namık Kemal Adlı Eserinin Şahıs ve Eser Adları İndeksi*'nin, yukarıda verdiğimiz örneklerden anlaşılacağı üzere, indeksleri kıymetlendiren, faydalanılmağa elverişli kılan bu vasıflardan uzak bulunduğu anlaşılır. Böyle bir eserin, herhangi bir şahsın, ale'l-'âde bir müessesenin değil, bir üniversite mensûbunun ve Türkiye'nin merkez şehrindeki bir üniversitenin neşriyatı arasında yer almış bulunması dolayısıyla, memleketimizin ilmî seviyesi ve ilmî inkişâfı bakımından haklı bir üzüntü ve endişe duymamak imkânsızdır. Bütün bunlara rağmen, Olcay Öner-toy'un, M. C. Kuntay'ın eseri için hakikaten lüzumlu olan bir indeks hazırlama teşebbüsünü takdirle karşılıyor, bu yolda sarfettiği emek sebebiyle kendisine teşekkür ediyoruz.

F. A. TANSEL

FRIEDRICH KARL DÖRNER, *Kommagene. Ein wiederentdecktes Königreich*. Mit Bildern einer Malerreise von A. von Assaulenko und Beiträgen von K. von Assaulenko, E. Dörner und Chr. Jenssen, 2. tabı, Codex-Verlag, Böblingen, 1967, 40, 151 s. metin, 122 resim, 52 levha.

Yukarı Fırat ile Göksu arasında, antik devirde Kommagene adını taşımış olan bölgede, gerek Nemrutdağ'da, gerek Eski Kâhta'da (Arsameia) kazı ve araştırmaları ile kendisine uluslararası bir şöhret sağlamış olan Münster Üniversitesi klâsik filoloji ve epigrafi profesörü F. K. Dörner¹ bu yeni eserinde arkeoloji kazıları ve tarih araştırmalarına karşı ilgi gösteren aydın zümreye hitab etmekte, söz ve resmin birbirini ahenkli bir surette tamamlaması sayesinde antik devirde Arsameia adını taşımış olan Eski Kâhta'da idare etmiş olduğu kazıların sonuçlarını kendine has açık ve plâstik bir dille ortaya koymaktadır. Profesörün karısı madam Eleonore Dörner bu ülke ve onun halkı hakkında edindiği intibaları makaleler halinde anlatmakta, Dörner'in daveti üzerine 1965 yılında kazıya katılmış olan ressam A. von Assaulenko'nun bu bölgeye dair yapmış olduğu yağlı boya resimler ise 52 levha halinde esere ilâve edilmiş bulunmaktadır.

Müellif ilk önce Kommagene bölgesinin ilkçağdaki tarihi hakkında bir özet vermekte (s. 9 v.d.), bu bölgenin ancak M. önceki son yüzyıllarda kurulan Kommagene kırallığı sayesinde önem kazandığını belirtmektedir. Bu kırıllar baba tarafından ataları olarak Persleri, ana tarafından cedleri olarak Selevkos'ları göstermekte, bu suretle doğu ile batı dünyalarını din ve kültür bakımından birleştirmeye göz önünde bulunduran bir siyaset takip ettiklerini açıklamaktadırlar ki bu husus vücutte getirmiş oldukları eserlerle de ortaya çıkmış bulunuyor.

Fakat Romalıların istilâsından sonra bu bölge yavaş yavaş önemini kaybetmiş, imparator Caligula'nın çocukluk arkadaşı olan Antiokhos IV ün bir dereceye kadar bağımsız hale gelen Kommagene kırallığının tekrar başına geçmesine, bu durumu imparator Claudius zamanında şöyle böyle korumasına rağmen M. s. 72 den sonra kırıllık nihaî olarak lâğvedilmiş ve Suriye eyaletinin bir parçası haline getirilmiştir.

¹ Bu alandaki başlıca yayınlar: F. K. Dörner-R. Naumann, *Forschungen in Kommagene (Istanbuler Forschungen 10)*, Berlin 1939.

F. K. Dörner-Th. Goell, *Arsameia am Nymphaios. Die Ausgrabungen im Hierotheion des Mithradates Kallinikos von 1953-1956 (Istanbuler Forschungen 23)*, Berlin 1963.

— Bu esere dair tahlilî yazı: A. M. Mansel, *Belleten XXIX*, sayı 113, 1965, s. 199 v. dd.

F. K. Dörner-W. Hoepfner-H. Müller - W. Winckelmann, *Arsameia am Nymphaios. Bericht über die 1963 u. 1964 ausgeführten Ausgrabungen. Archäologischer Anzeiger 1965*, s. 188 v. dd.

F. K. Dörner - K. Böhne - E. Brödner - E. Lucius - W. Nowothnig, *Arsameia am Nymphaios. Bericht über die Grabungskampagne 1965. Istanbuler Mitteilungen 16*, 1966, s. 130 v. dd.

Bu suretle Kommagene tarih sahnesinden aşağı yukarı 2000 senelik bir devre için çıkmış, ancak 19. yüzyıldan beri yapılan inceleme gezileri ve son senelerde yapılan arkeolojik kazılar sonunda meydana çıkarılan anıtsal yapılar ve yazıtlar sayesinde bilim dünyasının tekrar dikkat nazarlarını çekmeğe başlamış, tarihi de birçok hususlarda aydınlanmıştır.

Bundan sonra Dörner Kommagene kırallığının kutsal dağı olan 2150 m. yüksekliğindeki Nemrutdağ'dan, bu dağın zirvesindeki kral Antiokhos I in tümülüs şeklindeki mezarından ve onun doğusu ve batısında yer alan teras halindeki kült alanlarından (hierothesion) kısa, fakat özlü bir surette bahsetmekte, bu alanların araştırılmasında Amerikalılarla yapılan işbirliğinin ve bilhassa arkeolog-mimar Miss Th. Goell'in büyük bir rol oynadığını belirtmektedir. İyi seçilmiş harita, plân ve fotoğraflar metnin meslekten olmayanlar tarafından dahi kolayca anlaşılmasını sağlamaktadır.

Bunu takip eden fasılda Dörner'in Nymphaios adını taşıyan Kâhta çayının üzerinde "Eski Kale"de yaptığı keşifler ve bilhassa bulunduğu anıtsal kaya yazıtından bahseden satırlarını heyecanla okumamak imkânsızdır. Müellif kendine has açık bir üslûpla okuyucuyu araştırma ve keşif dünyasının içine çekmekte, onu hattâ bir ortak kâşif haline getirmektedir. Bu ilk keşiflerden sonra burada yapılan kazılar, bu kazılarda bulunmuş olan yazıtlar, uzun yer altı tüneli ve heykeltraşlık eserleri teker teker anlatılmaktadır ki bunlara dair *Bulleten* XXIX, 1965, s. 199 v.dd. deki makalemizde yeter derecede bilgi vermiş olduğumuzdan fazla bir şey söylemeyeceğiz. Bibliyografya kısmında gösterdiğimiz büyük kazı neşriyatını birer birer okumaksızın bu buluntular hakkında derli toplu bir bilgi edinmek isteyenlere kitabın bu fasılları bilhassa tavsiye olunur. Mimar Hoepfner tarafından yapılmış rekonstrüksiyon resimleri (meselâ res. 33 ve 37) burada bahis konusu olan anıtlar ve tesislerin anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. -Eski Kale'nin karşısında, Kâhta çayının (Nymphaios) diğer kıyısında yükselen 13. yüzyıla ait Memlûk şatosu ayrı bir fasılda etüd edilmektedir.

Eserin ikinci kısmında (s. 106 v.dd.) tanınmış bir yazar olan müellifin karısı Eleonore Dörner kocasına refakat ettiği yıllarda bu ülkenin ve onun halkının üzerinde bıraktığı intibaları çeşitli makalelerde şiir ve nesir halinde tasvir etmektedir. Bu makalelerin "A. von Assaulenko ile birlikte Nimfe'ler ırmağının kıyılarında", "cennetin eteğinde", "Nemrutdağ'da" "Roma köprüsü", "hayat ve ölüm", "taşları toplamak ve taşları dağıtmak", "kız kaçırma", "Osman'ın bahçeleri", "katır üzerinde gezinti", "köy terzisinin evinde", "Anadolu gezileri" gibi taşıdıkları serlevhalar burada ne kadar çeşitli konuların ele alınmış olduğu hakkında bir fikir verir.

Son fasıllardan bir tanesi ressam A. v. Assaulenko'nun karısı tarafından tutulmuş günlük notlara tahsis edilmiş bulunmakta, ressamın bu bölgedeki çalışmaları hakkında enteresan bilgiler vermekte, diğeri ise Chr. Jenssen tarafından yazılmış olup ressamın üslûbu ve bu üslûbun geçirdiği gelişim safhalarını açıklamaktadır. Esere ilâve edilmiş olan 52 levha ressamın en çok o bölgenin manzaraları üzerinde çalışmış, fakat halk tiplerini de ihmal etmemiş olduğunu göstermektedir. Ne yazık ki bu levhalar, kapak resminden sarfı nazar, kitabın maliyetini yükseltmemek için, renkli olarak basılamamıştır.

Bilimsel temellere dayanmak suretiyle geniş bir zümreye hitap eden, açık bir üslûpta ve ustaca yapılmış özetler halinde yazılmış bulunan, metni tamamlayan birçok plan, kroki ve resim kapsayan böyle faydalı bir eseri hazırladıklarından dolayı başta sayın dostumuz Prof. Dr. Dörner olmak üzere bütün müellifleri tebrik etmeği borç biliyoruz. Anadolu'ya ait mevcudu tükenmiş bazı önemli eserleri yeniden basmak, büyük paftalar halinde bir Anadolu kültür atlası ve hakkında bilgi vermeğe çalıştığımız eseri neşretmek suretile Anadolu'nun tarih ve kültürüne hizmette bulunmuş olan Codex basımevi (Böblingen) sahibi bay Fr. Fritz'in adını da burada şükranla anmağı bir kadirşinaslık eseri addediyoruz.

Ord. Prof. Dr. ARIF MÜFİD MANSEL

1967 YILININ İKİNCİ YARISINDA KİTAPLIĞIMIZA GELEN KİTAP VE DERGİLER

- A. G... D: *Tableau de l'Egypte pendant le séjour de l'Armée Français*. Paris 1802 Cerioux. 323 S. 1 lev. 8° (A. 11/7210).
- ABADAN, DOÇ. DR. NERMİN: *Anayasa hukuku ve siyasi bilimler açısından 1965 seçimlerinin tahlili*. Ankara 1966 Sevinç Matbaası. XVI + 426 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No: 202 - 184. 8° (A. 11/8297).
- ABBAS İKBAL: *Vezeret der ahd-i Selâtin-i buzurg-i Selçuki. Le ministère pendant la période des grands sois Saldjuqides*. Tahran 1338. 361 S. = İntişarat-ı Danişgâh-ı Tehran Nr. 250. 8° (A.11/6570)
- Aby Warburg* 13. *Juni* 1866 - 26. *Oktober* 1929. Hamburg 1966 Im Selbstverlag der Universität. 46 S. = Hamburger Universitätsreden 34. 8° (A.11/8416)
- AKERSTRÖM, AKE: *Die Architektonischen Terrakotten Kleinasiens*. Lund 1966 CWK Gleerup. = Skrifter Utgivna av Svenska Institutet I Athen 4°, XI. (B/5147).
- AKSOY, ÖMER ASİM: *Atasözleri ve deyimler*. Ankara 1965 Üniversite Basımevi. 542 S. = Türk Dil Kurumu Yay.: 238. 8° (A.11/8211).
- Akte des IV. Internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik*. (Wien, 17. bis 22. September 1962). Wien 1964 Hermann Böhlau Nachf. 424 S. 21 Pl. 8° (A.11/7089).
- ALEXANDER, ROBERT L: *Courbet and Assyrian Sculpture*. The Art Bulletin XLVIII, 4 (1965)'den ayrı bs. S. 447 - 452 1 pl. 4° (B/5123).
- ALEXANDRESCU - DERSCA, M. M: *Despre regimul Supuşiler Otomani in tara Romineasca in veacul al XVIII - lea*. Studii Revista de Istorie XIV, 1 (1961)'den ayrı bs. S. 87 - 113. 8° (A.11/8185).
- ALEXANDRESCU - DERSCA, M: *L'expédition d'Umur Beg l'Aydın aux Bouches du Danube (1337 ou 1338)*. Studia et Acta Orientalia 11, (1960)'dan ayrı bs. S. 3-24. 8° (A.11/8184).
- ALİ ARŞİ: *Catalogue of the Arabic manuscripts in Raza Library Rampur. 1. Cilt. Quranic sciences and the science of traditions*. Rampur 1963 Hindustan Printing Works. XII+657 S. = Raza Library Publication Series No. 12. 8° (A.11/8271).
- ALİBEKOV, İ. V: *Gosudarstvenny kapitalizm v Turtsii*. Moskva 1966 İzdatelstvo Nauka. 242 S. 8°. (A. 11/8394).
- ALKİM, U. BAHADIR - HANDAN ALKİM: *Gedikli (Karahöyük) kazısı birinci ön-rapor. Excavations at Gedikli (Karahöyük) first preliminary-report*. Belleten XXX, 117 (1966)'dan ayrı bs. 57 S. 18 Pl. 8° (A. 11/8296).
- ALLWORT, EDWARD: *Uzbek literary politics*. The Hague 1964-2 Paris. Mouton and Co. 336 S. = Publ. in Near und Middle East Studies Columbia Univ. Series A II. 8°. (A.11/8385).
- ALTHEIM, FRANZ - RUTH STIEHL: *Die Araber in der Alten Welt. 3. Cilt: Anfänge der Dichtung-Der Sonnengott Buchreligionen*. Berlin 1966 Walter de Gruyter. VIII+536 S. 2 Pl. 8° (A.11/7314-3).

- Ankara Hukuk Fak. 40. Yıl armağanı. Ankara 1966 Ajans - Türk Matbaası. XXIX + 534 S. = A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No: 210. 8° (A.11/8484).
- ANSAY, TUĞRUL - DON WALLACE JR: *Introduction to Turkish Law*. Ankara 1966 Güzel İstanbul Matbaası. XVI+254 S. = Society of Comparative Law, Turkey and Middle East Technical University, Faculty of Administrative Sciences. 8° (A.11/8460).
- ANTHES, RUDOLF: *Mit Rahineh 1956*. Philadelphia 1965 The University Museum. IX + 170 S. 69 pl. = Museum Monographs. 4° (B/5136)
- Anthropological researches from the 3rd Danish Expedition to Central Asia*. Kobenhavn 1966 Munksgaard. 76 S. 4 pl. = Hist. Filos. Skr. Dan. Vid. Selsk. 4, No. 4. 4° (B/5170).
- ARİSTOVA, T. F.: *Kurdı zakaakazyä. (İstoriko-etnografiçeskiy oçerk)*. Moskva 1966 İzdatelstvo Nauka. 209 S. 8° (A.11/8393).
- ARSUNAR, FERRUH: *Köroğlu*. Ankara 1963 Güzel Sanatlar Matbaası. 272 S. 112 nota. = Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 8° (A.11/7831).
- ARTUK, İBRAHİM: *Denizbacı definesi*. Ankara 1966 T. T. K. Basımevi. XV + 149 S. IV pl. = Türk Tarih Kurumu Yay. VII. Seri-Sa. 48. 8° (A.11/8253)
- ARUTYUNYAN, N. V.: *Zemledelie i skotovodstvo Urartu*. Erevan 1964. 226 S. 2 Hr. = Akademiya Nauk Armyanskoy SSR, Institut Arheologii i Etnografii. 8° (B/5071).
- ASLANAPA, PROF. DR. OKTAY: *Edirne'de Türk mimarisinin gelişmesi*. "Edirne" armağan kitabından ayrı bs. S. 223-232 14 pl. 8° (A.11/8260).
- ASLANOV, G. M. - R. M. VAİDOV - G. İ. İONE: *Dredniy Mingçaur (Epoħa Eneolita i Bronzı)*. Baku 1959. 190 S. 47 Pl. 4° (B/5072).
- Aspects of Altaic civilization Proceedings of the fifth meeting of the Permanent International Altaistic Conference held at Indiana University, June 4 - 9, 1962 Haz.: Denis Sinor*. Bloomington 1963. IX+263 S. = Indiana Universtiy Publications Uralic Altaic Series Vol. 23. 8° (A.11/7554).
- ATAEV, D. M.: *Nagorniy Dagestan v rannem srednevekove*. Mahaçkala 1963. 254 S. 1 Hr. 1 Levha. 8° (A.11/7976).
- ATATÜRK M. KEMAL: *Kemal Atatürk İzbrannıe reçi i vistupleniya. Perevod s Turetskogo. Redaktsiya i ustupitalnaya statya Prof. A. F. Millera*. Moskva 1966 İzdatelstvo progress. 439 S. 8° (A.11/8456).
- Atlas po istorii kulturni iskusstva drevnego Vostoka*. Leningrad 1940 Gİ. "İskusstvo". 50 S. 104 Pl. 1 Hr. 8° (B/5073).
- Atti del Seconde Congresso Internazionale di Arte Turca. 26 - 29 Settembre 1963 Napoli*. 1965 Istituto Universitarie Orientale. 48+300 S. 153 pl. 8° (A.11/8332).
- Atti del Settimo Congresso Internazionale di Archeologia Classica 3 cilt*. Roma 1961 l'Erma di Bretschneider. 8° (A.11/7573).
- AZZÂVİ ABBAS: *en-nahl fi târihi'l-Irak*. Bağdat 1962. 151 S. 8° (A.11/7323).
- BAĞDAD: *Volume spécial. Publié a l'Occasion du mille deux centième anniversaire de la fondation*. Leiden 1962 E. J. Brill. VI+S. 229-465 = Tirage à part d'Arabica Tome IX, fasc. III, 1962. 8° (A.11/7651)

- BAKLA, LEMAN: *Istanbul Üniversitesi yayınları bibliyografyası (1933 - 1963)*. İstanbul 1966 Edebiyat Fakültesi Basımevi. XXI+328 S. = T. C. İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü, Yay No: 1156. 8° (A. 11/8307).
- BALTACIOĞLU, İSMAİL HAKKI: *Türk Milliyeti*. Ankara 1965 Gnkur. Basımevi. 35 S. = ARGE Başkanlığı Yay. No: 44. 4° (A/4939).
- BALTAZZI, TH. *Replique de Th. Baltazzi a la dernière réponse M.S. Alléon*. İstanbul 1945 Imprimerie du Journal de Constantinople. 23 S. 1 lev. 8° (A. 11/7233).
- BASS, GEORGE F. *Archaeology underwater*. London 1966 Thames and Hudson. 224 S. 1 Hr. 8° (A.11/8326).
- BASS, GEORGE F.: *The promise of underwater archeology*. Smithsonian Report (1963)'den ayrı bs. S. 461 - 471. 8° (A.11/7836).
- BATSIEVA, S. M.: *Istoriko-Sotsiologičeskiy traktat Ibn Halduna "Mukaddima"*. Moskva 1965 İ. Nauka. 223 S. 8° (A.11/7981).
- BAYKAL, PROF. DR. BEKİR SITKI: *Edirne'nin uğramış olduğu istilâlar. "Edirne" armağan kitabından ayrı bs. S. 179 - 195. 8° (A.11/7659)*.
- BEAZLEY, J. D. -BERNARD ASHMOLE: *Greek Sculpture and Painting, to the end of the Hellenistic period*. Cambridge 1966 University Press. XV+111 S. 53 pl. 8° (A.11/8387).
- Beiträge zur Entwicklung der Balkanzivilisation. Zum 1. Internationalen Kongress der Association Internationale d'Etudes du Sud-Est Européen in Sofia 1966*. Leipzig Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität. S. 429-566. 4° (B/5161).
- BELDICEANU, NICOARA: *La conquête des cités marchandes de Kilia et de Cetatea Albă par Bâyezid II. Südost Forschungen XXIII (1964)'den ayrı bs. S. 36 - 90. 8° (A. II/7783)*.
- BELDICEANU - STEINHERR, IRENE — NICOARA BELDICEANU: *Acte du règne de Selim I concernant quelques échelles Danubiennes de Valachie, de Bulgarie et de Dobruđja. Südost - Forschungen XXIII (1964)'den ayrı bs. S. 91-115. 8° (A. 11/7783)*.
- BELİDOR, M: *Oewres diverses de M. Belidor*. Amsterdam 1764 Arkstée et Merkur. XXXIX + 396 S. 7 pl. 8° (A. 11/7225).
- BELYAEV, E. A: *Arabi, İslam i arabskiy halifat v rannee srednevekove*. Moskva 1965 İzdatelstvo Nauka. 280 S. 2 Hr. 8° (A.11/7972).
- BERNARD, AUGUSTE: *Procès-Verbaux des états généraux de 1593*. Paris 1842 Imprimerie Royale. LXXII+831 S. = Collection de Documents Inédits sur l'Histoire de France, I. Serie Histoire Politique. 4° (B/4821).
- BERNY, LE CHEVALIER DE: *La guerre dans tout ce qu'elle a de plus general tant offensive que defensive de celle de secours et de sieges.... 1773 Aux Champs des Hazards*. 278+10 S. 8° (A.11/7235)
- DE BERWICK, MARECHAL: *Mémoires du Maréchal de Berwick. 2. cilt. Suisse 1778 Libraires Associés*. 363 S. 8° (A.11/7265).
- BEYOND ANTIQUITY: *A series of radio lectures on the origin of man arranged by Prof. Raymond Dart*. Johannesburg National Commercial Printers. 119 S. 8° (A.11/7884).
- Bilgäro Ruminski vşızki i otnoşeniya prez vekovete Izsledovaniya i (XII-XIX V.). Bulgarisch Rumänische Verbindungen und Beziehungen in den Jahrhunderten. Untersuchungen 1 (12-19. Jh.) Sofiya 1965 İzdatelstvo na Bilgarskata Akademiya na naukite*. 441 S. 8° (A.11/8368).

- BIGHAM, CLIVE: *A ride through Western Asia*. London 1897 MacMillan and Co. X + 284 S. 34 pl. 4 Hr. 8° (A11/8430).
- 1950 - 1965 Milletvekili ve 1961, 1964 Cumhuriyet Senatosu üye seçimleri sonuçları. Ankara 1966 Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası. XXXVII+1385 S. = T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayın No. 513. 4° (B/5156).
- BIRA, S.: *Mongolian Historiography*. Wien 1965 Ferdinand Berger. S. 49-56 = XII Congres International des Sciences Historiques IV. 8° (A11/7808-4).
- BLENS - VANDIEKEN, MARIANNE: *Das Deutsche Ausgrabungsrecht*. Freiburg 1965 Otto Kehler. 75 S. = Badische Fundberichte Sonderheft 9. 4° (B/5129).
- BLOCH, ARIEL: *Die Hypotaxe im Damaszenisch - Arabischen, mit Vergleichen zur Hypotaxe im Klassisch-Arabischen*. Wiesbaden 1965 Franz Steiner. VI+102 S. = Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes XXXV, 4. 8° (A.11/8170)
- BLUMENBERG, HANS: *Kopernikus im Selbstverständnis der Neuzeit*. Wiesbaden 1965 Franz Steiner. 32 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist. -u. Sozialw. Jahrg. 1964 Nr. 5. 8° (A.11/7896-5).
- BOARDMAN, JOHN: *Greek Art*. London 1965 Thames and Hudson. 288 S. 8° (A. II/8328)
- BOMBACI, ALESSIO: *The Kufic Inscription in Persian verses in the Court of the Royal Palace of Mas'ud III at Ghazni*. Rome 1966 İs. M. E. O. XV + 68 S. XLI pl. = Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente Centre Studi e Scavi Archeologici in Asia, Reports and Memoirs vol V. 4° (B/5168).
- BONAPARTE, LE PRINCE LOUIS-LUCIEN: *Le Cantique des trois enfants dans la Fournaise*. Londres 1869 Strangeways & Walden. 4 S. 4° (B/4411-4).
- BONAPARTE, LE PRINCE LOUIS-LUCIEN: *Etudes sur le trois dialectes Basques des Vallées d'Aezcoa, de Salazar et de Roncal*. Londres 1872 John Strangeways. 25 S. 4° (A. 11/4411-1).
- BONAPARTE, LE PRINCE LOUIS-LUCIEN: *Etymologie des noms de Baigorry et de Bayonne*. Londres 1875 1 S. 4° (B/4411-4).
- BONAPARTE, PRINCE LOUIS-LUCIEN: *Langue Basque et langues Finnoises*. Londres 1862 Stationers Hall. 46+XXXII+160 S. 10 lev. 4° (B/4411-2).
- BONAPARTE, LE PRINCE LOUIS-LUCIEN: *Nouvelles remarques sur quelques assertions de M. J. Vinson concernant la langue Basque*. Londres 1884. 5 S. 4° (B/4411-4).
- BONAPARTE, LE PRINCE LOUIS-LUCIEN: *Remarques sur certaines assertions de M. S. Vinson concernant la Langue Basque*. Londres 1884. 4 S. 4° (B/4411-4)
- BONAPARTE, LE PRINCE LOUIS-LUCIEN: *Remarques sur les dialectes de la course et sur l'origine Basque de plusieurs noms locaux ve cette ile*. Annales de la corse 4 (1877)'den ayı bs. 11 S. 4° (B/4411-4).
- BONAPARTE, LE PRINCE LOUIS-LUCIEN: "Rencesvalles" and "Juniper" in Basque, Latin, and Neo-Latin, and the successors of Latin "J". Londres 1882. 4 S. 8° (B/4411-4).
- BONAPARTE, LE PRINCE LOUIS-LUCIEN: *El Salmo quincuagésimo traducido al Vascuence del Valle de Salazar, de la version Castellana de Don Felipe Scio, por Don Pedr Joséo Samper*. Londres 1867 Strangeways & Walden. 4 S. 4° (B/4411-4).
- BONAPARTE, LE PRINCE LOUIS-LUCIEN: *Sur les mots Basques "Ili, Ullarqi, illun" etc*. Londres 1879. 2 S. 4° (B/4411-4).

- BONAPARTE, LE PRINCE LOUIS-LUCIEN: *De las terminaciones hispano-potuguesas EZ y ES. Euskal-Erria VII*, 5 (1882)'den ayrı bs. S. 154 - 152. 4° (B/4411-4).
- BONAPARTE, LE PRINCE LOUIS-LUCIEN: *Le verbe Basque. En tableaux accompagné de notes grammaticales, Selon les huit dialectes de l'Euskara*. Londres 1860 Strangeways & Walden. 16 Tab. (A.11/4411-1).
- BORATAV, DR. KORKUT: *Kamu maliyesi ve gelir dağıtımı. Kavramlar ve metot meseleleri*. Ankara 1965 Sevinç Matbaası. VI+241 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No. : 196 - 178. 8° (A.11/8163).
- BOSTANCI, DR. ENVER: *Chalcidique yarımadasında bulunan Neandertal tip fosil kafatası üzerinde bir tetkik*. Belleten, XXVIII, 111 (1964)'den ayrı bs. S. 373 - 381 2 pl. 8° (A.11/7695).
- BOZKURT, RIZA: *Osmanlı İmparatorluğunda kollar, ulak ve iâşe menzilleri*. Ankara 1966 Gnkur. Basimevi. = Gnkur. Başk. Harp Tarihi Dairesi Resmî Yayınları seri No. 2. 8° (A.11/8310).
- BRANDENSTEIN, DR. WILHELM: *Griechische Sprachwissenschaft*. Berlin 1966 Walter de Gruyter. 32 S. = Sammlung Götschen Band 924/924 a 8° (A. 11/8290).
- BRAUN, EGON: *Das Dritte Buch der Aristotelischen Politik. Interpretation*. Wien 1965 Hermann Böhlau. 292 S. = Öst. Ak. d. Wiss. Phil. Hist. Kl. Sitzb. 247. Band, 4. 8° (A.11/8350).
- BROWNE, EDWARD G.: *Tıbbü'l-Arab. Tercüme ve notlar: Haktm Seyyid Ahmed Neyyir Vasıf*. Pakistan 1954. 448 S. 8° (A. 11/6250).
- BRUCE, JAMES: *Voyage aux sources du Nil, en Nubie et en Abyssynie, pendant les années 1768 - 1772. Çev.: J. H. Costera*. 10 cilt. Londra 1790 - 1791. 8° (A.11/7242).
- BUKDAHL, ELSE MARIE: *Diderot est-il l'Auter du "Salon" de 1771 ?* Kobenhavn 1966 Ejnar Munksgaard. 166 S. = *Hist. Filos. Medd. Dan. Vid. Selsk.* 41, no. 2(1966). 8° (A. 11/8237).
- BÜRMAN: *Harp Akademisi 930 - 931 ders senesi III. sınıf Harp tarihi ecnebi cepheleri. 1. Ks.* (İstanbul) 1931 Yıldız Hr. Ak. K. Matbaası. 58 S. 8 Hr. 8° (A.11/7637).
- CAMARIANO, NESTOR-ARIADNA CAMARIANO-CIORAN: *Cronica Ghiguleştilor. Istoria Moldavei între Anii 1695 - 1754*. Bucureşti 1965 Editura Academiei Republicii Socialiste Romaina. LV+808 S. = *Cronicile Medievale ale Romanier*. 8° (A.11/8439).
- Camps-Fabrer, Henriette: *Matière et art mobilier. Dans la préhistoire Nord-Africaine et Saharienne*. Paris 1966 Arts et Métiers Graphiques. 574 S. LXVIII pl. = *Memoires du Centre de Recherches Antropologiques Prehistoriques et Ethnographiques V*. 4° (B/5155).
- CARRUBA, ONOFRIO: *Das Beschwörungsritual für die Göttin Wisurijanxa*. Wiesbaden 1966 Otts Harrassowitz. XII + 71 S. = *Studien zu den Boğazköy - Texten Heft 2*. 8° (A. 11/8383).
- CATALOGUE. *Exposition du livre grec organisée à l'occasion du 1er Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes. (Sofia 26 Aout-1 Sept. 1966)*. Thessalonique 1966. 29 S. 8° (A.11/8399).
- CHAMPOLLION, LEJEUNE: *L'Égypte sous les Pharaons, ou recherches. 2 cilt.* Paris 1814 Bureau Frères. 8° (A.11/7228).

- CHAMPOLLION, LE JEUNE: *Lettres écrites d'Égypte et de Nubie en 1828 et 1829*. Paris 1833 Firmin Didot Frères. VII+472 S. 8° (A.11/7229).
- CHAMPOLLION-FIGEAC. : *Annales des Lagides ou Chronologie des Rois Grecs d'Égypte*. Paris 1819 Le Normant. XVI+455 S. 1 Lev. 8° (A.11/7231).
- CHAMPOLLION FIGEAC, M.: *Documents Historiques Inédits, tirés des Collections Manuscrites de la Bibliothèque Nationale*. 4 cilt. Paris 1841/1848 Typographie de Firmin Didot Frères. = Collection de Documents Inédits sur l'Histoire de France, Mélanges Historiques. 4° (B/4810).
- CHENET, LE LIEUTENANT-COLONEL: *La Prusse et la Russie. Réponse a la brochure la Prusse en Orient*. Paris 1871 Amyot. 15 S. 4° (B/4996).
- CHESNEY, LIEUT-COLONEL: *The expedition for the survey of the rivers Euphrates and Tigris*. 2 cilt. London 1850 Longman. 8° (A.11/8420).
- CHRISTOV, CHR. -P. PETROV -STR. DIMITROV: *Recueil du Rhodope. Rodopski Sbornik*. 1C. Sofia 1965 Editions de l'Académie Bulgare des Sciences. 336 S. 1 lev. 8° (A.11/8367).
- Chronique du religieux de Saint-Denys, contenant le règne de Charles VI, de 1380 a 1422. Publiée en Latin pour la première fois et traduite par L. Ballaguet*. 6 cilt. Paris 1839-1852 l'Imprimerie Crapelet. 4° (B./4803).
- CHU, WEN-DJANG: *The Moslem rebellion in Northwest China 1862-1878. A study of government minority policy*. The Hague 1966 Mouton. XIII+232 S. = Central Asiatic Studies V. 8° (A.11/8459).
- CILINSKA, ZLATA: *Slawisch-Awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*. Bratislavac 1966 Vydavateľ'stve Slovenskej Akademie Vied. 327 S. = Archaeologica Slovaca Fontes, Tomus VII. 4° (B/5163).
- Comité International des Sciences Historiques, Rapports: XIIe Congrès International des Sciences Historiques, Vienne 29 Aout-5 Septembre 1965*. 4 cilt. Wien Verlag Ferdinand Berger. 8°(A.11/7808).
- Crusades: Widener Library shelflist*. Cambridge 1965 Harvard University Library. XIV+23+19+19 S. 4° (B/5137).
- CUMBUR, DR. MÜJGÂN: *I. Abdülhamid Vakfıyesi ve Hamidiye Kütüphanesi*. A. Ü. Dil Tarih Coğrafya Fak. Dergisi XXII, 1 - 2 (1964)'den ayrı bs. S. 17-69 1 pl. 4° (B/5017).
- CUMBUR, DR. MÜJGÂN: *Tanzimat'ın kütüphaneciliğimize etkileri*. Belleten XXVIII, 112 (1964)'den ayrı bs. S. 691-700. 8° (A.11/7685).
- ÇAĞAN, NAZMİ: *Balkan harbinde Edirne (1912 - 1913)*. "Edirne" armağan kitabından ayrı bs. S. 197-213 5 pl. 2 kroki. 8° (A.11/7660).
- ÇAĞATAY, DR. NEŞ'ET - DR. İBRAHİM AGÂH ÇUBUKÇU: *İslam Mezhepleri Tarihi. I*. Ankara 1965 Üniversite Basımevi. IX+225 S. 8° = Ankara Üniversitesi İlahiyat Fak. Yayınlarından LIX. 8° (A.11/8232).
- ÇALOYAN, V. K.: *Arмянский renessans*. Moskva 1963. 175 S. 8° (A.11/7979).
- ÇEVİK, HİKMET: *Marmara Ereğlisi. Dünü ve bugünü*. Tekirdağ 1965 Olcay Matbaası. 73. S. 1 harita. 8° (A.11/7780)
- DANIŞ-PEJUH, MUHAMMED TAKİ: *Fihrist-i Nushahây-i Hattî*. Kitabhane-i Dânişgede-i Edebiyyât. Tehran 1965. 248 S. 8° (A.11/8174).

- DARU, P. *Histoire de la République de Venise*. 2. bs. 8 cilt. Paris 1821 Firmin Didot. 8° (A.11/7253).
- DÄVER, DOÇ. DR. BÜLENT -DR. METİN KIRATLI -ALÂATTİN ŞENEL: *Siyaset biliminde seçilmiş eserler bibliyografyası*. Ankara 1966 Sevinç Matbaası. IV+78 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No: 208-190. 8° (A.11/8382).
- DAVER, DOÇ. DR. BÜLENT -DR. METİN KIRATLI: *Siyaset biliminde temel referanslar bibliyografyası*. Ankara 1965 Sevinç Matbaası. 25 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No.: 189-171, İdari ilimler Enst. Yay. No. 15. 8° (A. 11/7763).
- The David Moore Robinson Bequest of Classical Art and Antiquities. A special exhibition*. Cambridge 1961 Fog Art Museum. 48 S. 8° (A.11/8309).
- DE NERVINS, *Histoire de Napoléon*. 4 cilt. Paris 1842 Furne. 8° (A.11/7244).
- DE VAUBAN: *Mémoire pour servir d'instruction dans la conduite des sièges et dans la défense des places, dressé par Monsieur le Maréchal de Vauban*. Leiden 1740 Jean & Herman Verbeek. 204 S. 29 Pl. 1 lev. 4° (B/4831).
- DECKER, C. D.: *Batailles et principaux combats de la guerre de Sept Ans. Terc. J. H. Le Bourg*. Paris J. Dumaine. 381 S. 8° (A.11/7267).
- DEER, JOSEF: *The dynastic porphyry tombs of the Norman Period in Sicily*. Çev.: G. A. Gillhoff, Cambridge 1959 Harvard University Press. XVIII+188 S. 33 pl. = Dumbarton Oaks Studies V. 4° (B/5131).
- DELBRUECK, RICHARD: *Probleme der Lipsanothek in Brescia*. Bonn 1952 Peter Hanstein Verlag. IX+149 S. 8 pl. = Theophania, Beiträge zur Religions und Kirchengeschichte des Altertums 7. 8° (A. 11/7797).
- DELVOYE, CHARLES: *De la survivance des Nymphées romains dans certaines fontaines d'atrium de Basiliques paleochrétiennes*. Roma 1961 "L'Erma" di Bretschneider. S. 421-423 = Atti del Settimo Congresso Internazionale di Archeologia Classica II. 8° (A. 11/7573-2).
- DEMİRAY, TAHSİN: *Türkiye'de 50 yıllık iç politika. Gizli cemiyetler komiteler ve partiler*. İstanbul 1955 Türkiye Basımevi. 39 S. 8° (A.11/8284).
- DEMUS, OTTO - FERDİNANDO FORLATI: *The Church of San Marco in Venice*. Washington 1960 Dumbarton Oaks Research Library. 236 S. 34 pl. = Dumbarton Oaks Studies XII+VI. 4° (B/5132).
- DEPPING, G. B.: *Correspondance administrative sous le Règne de Louis XIV*. 4 cilt. Paris 1850/1855 Imprimerie Nationale. = Collection de Documents Inédits sur l'Histoire de France, 1. Série Histoire Politique. 4° (B/4820).
- DERMAN, M. UĞUR: *Edirne hattatları ve Edirne'nin yazı san'atımızdaki yeri*. "Edirne" armağan kitabından ayrı bs. S. 311-319 4 pl. 8° (A.11/7663).
- Description de l'Égypte ou recueil des observations et des recherches qui ont été faites en Égypte pendant l'expédition de l'Armée Française*. 2 cilt. Paris 1809/1822 De l'Imprimerie Impériale. 2° (C/426).
- DESERMOAUX: *Histoire de Louis Bourbon second du nom Prince de Condé premier Prince du Sang, surnommé Le Grand; ornée de plans de Sièges et de Batailles*. 2. cilt. Paris 1766 Saillant. 454 S. 1 Hr. 1 plan. 8° (A.11/7215).
- DIETRICH, ALBERT: *Geschichte Arabiens vor dem Islam*. Handbuch der Orientalistik 1. Abt., 2. Band, 4. Abschn. Lieferung 2'den ayrı bs. S. 291-336. 8° (A.11/8405)

- DİMİTROV, STRAŞİMİR: *Îz istoriyata na revolyutsionnoto dvijenie v nişkiya vilaet prez 1850 g.* Bilgarska Akademiya na Naukite İzvestiya na Institutata za İstoriya 16-17 (1966)' dan ayrı basım. S. 408-421. 8° (A. 11/8453).
- DİMİTROV, STRAŞİMİR A.: *Serbiya i krestyanskoe vosstanie 1850 g. v Bolgarii.* Etudes Balkaniques 1 (1964)'den ayrı basım. S. 49 - 68. 8° (A. 11/8454).
- DIRİMTEKİN, FERİDUN: *Hagia Sophia Museum.* İstanbul 1965 Türkiye Turing Otomobil Kurumu. 61 S. 1 plân. 8° (A.11/8242).
- DIRİMTEKİN, FERİDUN: *Le monument historique de Kariye. The historical monument of Kariye.* İstanbul 1966 Apa Ofset. 20 S. 8° (A.11/8241).
- DJAYKYAN, G. B.: *Urartskiy i İndoeuropeyskie yazıki.* Erevan 1963. 155 S. 8° (A.11/ 7975).
- Documente privind relațiile Agrare in veacul al XVIII-lea. 2 Cilt.* București 1961/66 Editura Academiei Republicii Socialiste România. 8° (A 11/5302).
- DODD, ERICA CRUIKSHANK: *Byzantine silver stamps. With an excursus on the Comes Sacrarum Largitionum by J. P. C. Kent.* Washington 1961 Dumbarton Oaks Research Library and Collection. XIX+283 S. 5 lev. 1 Hr. = Dumbarton Oaks Studies VII. 8° (B/5133).
900. *Ölüm Yıldönümü münasebetiyle büyük İslâm hukukcusu Şemsü'l-E'imme Es-Serahsi armağanı.* Ankara 1965 Üniversite Basımevi. X+85 S. = A. Ü. İlahiyat Fak. Yay. LXIII. 8° (A.11/8235).
- Le, Domaine : Wetteren 1949 Editions Scaldis.* 298 S. = Recueils de la Société Jean Bodin IV. 8° (A.11/7860-4).
- DÖRNER, PROF. DR. FRIEDRICH: *Kleinasiens-Ursprungsland des Eisens? Bericht über Ausgrabungen in Kommagene.* Stahl und Eisen 86, 1 (1966)'dan ayrı bs. S. 1-7. 4° (B/5095).
- DU, BOIS, DR.: *Camps Topographiques de la Campagne de 1757 en Westphalie* La Haye 1760 Veuve van Duren. 60 S. 1 lev. 57 Hr. 8° (A.11/7217).
- Du Risale Der Bâre-i Âsar-ı Ulvi: Two Persian texts on meteorology from sixth-century A. D. Yay. : Taki Danis-Pejah.* Tahran 1958. 128 S. 8° (A.11/6583).
- DUNAND, MAURICE: *De l'Amanus au Sinai sites et monuments.* Beyrouth 1953 Imprimerie Catholique. 239 S. 1 Hr. 4° (B/5158).
- DUSEK, MİKULAS: *Thrakisches Gräberfeld der Hallstattzeit in Cheotin.* Bratislava 1966 Vydavateľstve Slovenskej Akadémie Vied. 174 S. 1 pl. 1 lev. = Archaeologica Slovaca Fontes, Tomus VI. (B/5162).
- DVORNIK, FRANCIS: *The idea of apostolicity in Byzantium and legend of the Apostle Andrew.* Cambridge 1958 Harvard University Press. X+ 342 S. = Dumbarton Oaks Studies IV. 8° (A.11/8295).
- EGGER, RUDOLF: *Von Römern, Juden Christen und Barbaren.* Wien 1965 Hermann Böhlau. 33 S. 1 pl. = Öst. Ak. d. Wiss. Philos. Hist. Kl. Sitzungsab. 247. Band, 3. Abh. 8° (A. 11/8330).
- EICHLER, M. FRITZ: *Die Österreichischen Ausgrabungen in Ephesos im Jahre 1965.* Anzeiger der phil-hist. Klasse der Österreichischen Akad. der Wis. (1966)'dan ayrı bs. S. 7-16. 8° (A. 11/8398).
- ELMER, MALYUSZ: *Žsigmondkori Oklevéltar. 2 cilt.* Budapest 1951/1958. = Magyar Országos Levéltar Kiadványai 11. 8° (A.11/6514).

- ELIAN, ALEXANDRU: *Orasul Bucureşti*. 1. cilt: 1395-1800. Bucureşti 1965 Editura Academiei Republicii Socialiste România. 934 S. = *Inscriptule Medievale ale Romaniei* 1. 4° (B/5164).
- EMRULLAH (BAŞ MUHARRİR): *Muhit'ül Maarif*. 1. Cilt. İstanbul 1318 Kader Matbaası. 639 S. 8° (A.11/6646).
- EREM, PROF. DR. FARUK: *Ümanist doktrin açısından Türk ceza hukuku*. Cilt. 1: *Genel hükümler*. 7. bs. Ankara 1966 Ajans-Türk Matbaası. VIII+966 S. = A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No: 208. 8° (A. 11/8475).
- EREN, DR. FİKRET: *Türk medenî hukukunda ölüme bağlı tasarrufların iptali dâvası*. Ankara 1966 Yargıçoğlu Matbaası. XVII+144 S. = A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No: 207. 8° (A. 11/8468).
- ERGENEKON, DR. YILMAZ: *Türk medeni hukukunda yardım nafakaları*. Ankara 1966 Yargıçoğlu Matbaası. XV+179 S. = A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No: 209. 8° (A.11/8467).
- ERSOY, DR. OSMAN: *Kütüphaneciliğimizin sorunları*. Ankara 1966 Anadolu Matbaası. V+74 S. 8° (A.11/8243).
- ERTAYLAN, PROF. İSMAIL HİKMET: *Fâtih ve fütühâtı. II. Adalar denizi ve Akdeniz fütühâtı*. Ankara 1966 Mars Matbaası. 199 S. 6 pl. 4° (B/5139).
- ESEN, PROF. DR. BÜLENT NURİ: *Anayasa anahtarı*. Ankara 1965 Ajans-Türk Matbaası. IV+120 S. = Ankara Üniversitesi Hukuk Fak. Yay. : No. 203. 8° (A.11/8252).
- ESİN, EMEL: *The Horse in Turkic Art*. Central Asiatic Journal X, 3-4 (1965) Proceedings of the VIIth meeting of the Permanent International Altaistic Conference 29 August-3 September 1964'den ayrı bs. S. 167-227. 8° (A.11/8418).
- EYİCE, PROF. DR. SEMAVİ: *Svilengrad'da Mustafa Paşa Köprüsü. (Cisr-i Mustafa Paşa)*. Belleten XXVIII, 112 (1964)'den ayrı bs. S. 729-756 4 pl. 8° (A.11/7686).
- FALKENSTEIN, ADAM: *Archaische Texte aus Uruk*. Berlin 1936 Deutsche Forschungsgemeinschaft. 76 S. 71 pl. 216 lev. = *Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka Band 2*. 4° (B/5146).
- FALKENSTEIN, ADAM: *Die Inschriften Gudeas von Lagas*. Roma 1966 Pontificium Institutum Biblicum. = *Analecta Orientalia* 30. 4° (B/5125).
- FALKENSTEIN, ADAM: *Topographie von Uruk*. 1. Ks.; *Uruk zur Seleukidenzeit*. Leipzig 1941 Otto Harrassowitz. 58 S. 1 Hr. 2 Plan. 4° (B/5145).
- FAURIEL, C.: *Histoire de la Croisade, centre les Hérétiques Albigeois*. Paris 1837 Imprimerie Royale. CXXXIV+738 S. 1 pl. 1 Hr. = *Collection de Documents Inédits sur l'Histoire de France, I. serie Histoire Politique*. 4° (B/4815).
- FEDOTOV, G. P.: *The Russian religious mind*. 2 cilt. Cambridge 1966 Harvard University Press. 8° (A.11/8300).
- FEHER, GEZA, JUN: *Bemerkungen zur Erforschung der türkenzeitlichen materiellen Kultur in Ungarn*. Bibliotheca Orientalis. XXII, 5/6 (1965)'den ayrı bs. S. 247-251. 4° (B/5149).
- FEHER, GEZA: *Contribution au problème de l'orfèvrerie Turque a l'Époque de l'Empire Ottoman*. Acta Orient. Hung. XVII, 1(1964)'den ayrı bs. S. 113-127. 8° (A.11/8404).
- FEHER, GEZA: *L'Influence Turque sur les arts décoratifs populaires Hongrois*. Atti del secondo Congresso Internazionale di Arte Turca. (1965) den ayrı bs. S. 119-122 3 pl. 8° (A.11/8400).

- FEHER, GEZA: *La tente Turque du Musée National Hongrois*. Ayır. bs. S. 213-223. 8° (A. 11/8402).
- Flora of Turkey and the East Aegean Island I. Cilt. Ed.: P. H. Davis*. Edinbourg 1965 University Press. IX+567 S. 8° (A.11/8172).
- FLORESCU, RADU R. N.: *The Struggle against Russia in the Roumanian principalities 1821-1854*. Monachii 1962 Societas Academica Dacoromana. 341 S. = Acta Historica tomus II. 8° (A.11/7765).
- FORBES, R. J.: *Studies in ancient technology. 2. düzeltilmiş bs.* Leiden 1964/65 E. J. Brill. 8° (A.11/8415).
- FREYER-SCHAUENBURG, BRIGITTE: *Elfenbeine aus dem samischen Heraion. Figürliches, Gefäße und Siegel*. Hamburg 1966 De Gruyter and Co. XI+155 S. 34 pl. = Universität Hamburg Abh. aus dem Gebiet der Auslandskunde Band 70-Reihe B. 4° (B/5166).
- FUHRMANN, DR. MANFRED: *Untersuchungen zur Textgeschichte der pseudo-aristotelischen Alexander-Rhetorik*. Wiesbaden 1965 Franz Steiner. 207 S. = Ak.d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Geist. -u. Sozialw. Kl. Jahrg. 1964 Nr. 7. 8° (A.11/7896-7).
- Gallipoli (Gelibolu) Kurija Dere (Koca dere)*. Egypt 1915 Survey Dept. ölçek: 1/20.000. (H/44).
- GAST, MARCEAU - JEAN ADRIAN: *Mils et Sorghe en Ahaggar. Etude ethnologique et nutritionnelle*. Paris 1965 Arts et Métiers Graphiques. 78 S. 9 pl. = Mémoires du Centre de Recherches Anthropologiques Préhistoriques et Ethnographiques IV (B/5088).
- GAVRİLOVIĆ, DR. SLACKO: *Grača o Sremu i negovim vezama sa srbijom 1804-1815*. Karlovtsi 1965 Prosveta. 562 S. 8° (A. 11/7731).
- GENCAN, TAHİR NEJAT: *Dilbilgisi*. İstanbul 1966 Ahmet Sait Basımevi. XV+412 S. = Türk Dil Kurumu Yayınları : 243. 8° (A.11/8303).
- GERSTINGER, HANS: *Aus dem Tagebuch des Kaiserlichen Hofhistoriographen Johannes Sambucus (1531 - 1584)*. Wien 1965 Hermann Böhlau Nachf. 52 S. 4 pl. = Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philos.-hist. Kl. 248. Band, 2 Abh. 8° (A.11/8247).
- VON DER GOLTZ, BARON COLMAR: *Rosbach et Iéna, recherches sur l'état physique intellectuel de l'Armée Prussienne*. Çev. : Le Commandant Chabert. Paris 1890 W. Hinrichsen. 486 S. 2 Hr. 8° (A.11/7218).
- GÖKBİLGİN, PROF. TAYYİB: *Edirne hakkında yazılmış tarihler ve Ents-ül Müsâmirn*. "Edirne" armağan kitabından ayrı bs. S. 77-117. 8° (A.11/7699).
- GÖKBİLGİN, TAYYİB: *La preuve et temoignage dans la jurisprudence des "Fetva" d'Ebuss'ud et quelques exemples d'application dans les tribunaux Ottomans du XVI. siècle*. Recueils de la Soc. Jean Bodin Tome XVIII: La Preuve'den ayrı bs. S. 205-209. 8° (A.11/7673).
- GÖKMAN, MUZAFFER: *Faik Reşit Unat (1899 - 1964) ve bibliografyası*. Belleten XXVIII, 111 (1964)'den ayrı bs. S. 505-523 1 pl. 8° (A.11/7696).
- GÖLCÜKLÜ, DR. FEYYAZ: *Türk ceza sistemi. (Hürriyeti bağlayıcı cezalar)*. Ankara 1966 Sevinç Matbaası. IV+181 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No: 200-182. 8° (A.11/8181).

- GÖLLNER, CARL: *Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts. I. Band, 1501-1550.* Bucuresti 1961 Editura Academiei R. P. R. 459+3 S. 8° (A.11/8338).
- GRAEBNER, F: *Methode der Ethnologie.* Netherlands 1966 Anthropological Publications. XVII + 192 S. = Kulturgeschichtliche Bibliothek 1. Reihe: Ethnologische Bibliothek. 8° (A. 11/8426).
- La Grande - Moravie. The Great Moravian Empire. Tradition millénaire l'Etat et de la civilisation. Thousand years of tradition of state and culture.* Prague 1963 Nakladatelství Československé Akademie. 137 S. 8 Pl. 8° (A.11/8145).
- GRECU, VASILE: *Critobul din Imbros, Din domnia Lui Mahomed al II-Lea-Anii 1451 - 1467.* București 1963 Editura Academiei Republicii Populare Romine. 379 S. = Scriptores Byzantini IV. 8° A.11/8337).
- GRECU, VASILE: *Ducas istoria Turco - Bizantina (1341 - 1462).* București 1958 Academiei Republicii Populare Romine. 575 S. = Scriptores Byzantini 1. 8° (A.11/8335).
- GRECU, VASILE: *Laonic Chalcocondil expuneri istorice.* București 1958 Editura Academiei Republicii Populare Romine. VIII+355 S. = Scriptores Byzantini II. 8° (A.11/8336).
- GUBOĞLU, MIHAIL - MUSTAFA MEHMET: *Cronici Turcești Privind Tarile Romane.* București 1966 Editura Academiei R. P. R. 562 S. = Izvoare orientale privind Istoria României 1. 8° (A.11/8333).
- GUBOĞLU, MIHAIL: *Evluya Tschelebi im Süden Siebenbürgens. Beschreibung der Städte Fogarasch, Kronstadt und Hermannstadt.* Forschungen zur Volks- und Landeskunde. IX, 1 (1966) 'dan ayrı bs. S. 119-130. 8° (A.11/8406).
- A guide to oriental classics. Ed.: Theodore De Bary Ainlie T. Embree.* NewYork 1964 Columbia University Press. XI+199 S. 8° (A.11/7717).
- GUSEYNOV, R. A.: *İstitut Atabekov.* Palestinskiy Sbornik 15, 78 (1966) dan ayrı bs. S. 181 - 196. 8° (A.11/8419).
- GUSEYNOV, R. A.: *Ob ustoyçivosti i Preemstvennosti traditsii svadenih obryadov u narodov Peredney Azii.* (Na materiale Tyurk-Oguzov XI - XII vv.) Doklady Vostoçnoy Komissii 27 Aprelya (1964)'dan ayrı bs. S. 87 - 93. 8° (A.11/7855).
- GUSEYNOV, R. A. *Tyurkskie etniçeskie naplastovaniya XI-XII vv. Vizakavkaze.* Baku 1966 Krasny Vostok. 7 S. 8° (A.11/8267).
- GYÖRFFY, GYÖRGY: *Az arpad-kori Magyarorszag történeti földrajza. Geographia Historica Hungariae tempore stripis Arpadianae.* Budapest 1963 Akadémiai Kiado. 907 S. 8° (A.11/7871).
- HACI PİRZÂDE: *Sefername-i Hâcı Pîrzade. Ez-London tâ Isfahan. 2 cilt.* Neşr.: Hâfız Ferman Fermâiyan. Tahran 1965. = İntişârat-ı Dânişgâh-i Tehran Nr. 961. 8° (A.11/8156).
- HAENISCH, ERICH: *Der Kienlung-Druck des Mongolischen Geschichtswerkes Erdeni Yin Tobci von Sagang Secen.* Wiesbaden 1959 Franz Steiner Verlag. VIII+271 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Veröffentl. d. Orient. Kom. Band XIII. 8° (A.11/7793).

- HAFEMANN, DR. DIETRICH: *Die Niveauperänderungen an den Küsten Kretas seit dem Altertum*. Wiesbaden 1965 Franz Steiner. 84 S. VIII pl. = Ak. d. Wis. u. d. Lit. Abh. d. Math.-Naturwis. Kl. Jahrg. 1965 Nr. 12. 8° (A.11/8324-12).
- HAMMERICH, L. L.: *An ancient misunderstanding*. Kobenhavn 1966 Munksgaard. 36 S. = Hist. Filos. Medd. Dan. Vid. Selsk. 41, no. 4 (1966). 8° (A.11/8343).
- HANCAR, FRANZ: *Der Begriff des Königtums bei den Skythen*. Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, XCV (1965)'den ayrı bs. S. 216-228 1 pl. 4° (B/5120).
- HANFMANN, GEORGE M. A. - A. H. Delweiler: *Sardis through the ages*. Archaeology 19,2 (1966)'dan ayrı bs. S. 90 - 97. 4° (B/5151).
- HAUSCHILD, RICHARD: *Über die frühesten Arier im Alten Orient*. Berlin 1962 Akademie Verlag. 58 S. 1 harita. = Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, Phil.-hist. Kl. Band 106-Heft 6. 8° (A.11/7925).
- HAWKINS, GERALD S.: *The secret of Stonehenge*. Smithsonian Report (1964)'den ayrı bs. S. 307-313 1 pl. 8° (A.11/8207).
- HAYRULLAH EFENDİ: *Hikaye-i İbrahim Paşa be İbrahim-i Gülşenf*. Haz.: Dr. AYTEKİN YAKAR. Ankara 1964 Üniversite Basımevi. 44 S. = Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yay.: 160, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Ens.: 3, Metinler 2. 8° (A. 11/7876).
- HEBERER, GERHARD: *Darwin - Wallace Dokumente zur Begründung der Abstammungslehre vor 100 Jahren 1858/59 - 1958/59*. Herausgegeben von G. Heberer. Stuttgart 1959 Gustav Fischer. 71 S. 1 Pl. 8° (A.11/7990).
- HEINRICH, ERNST: *Kleinfunde aus den Archaischen Temmelschichten in Uruk*. Berlin 1936 Deutsche Forschungsgemeinschaft. 54 S. 38 pl. = Ausgrabungen der Deutschen Forschungsgemeinschaft in Uruk-Warka Band I. 4° (B/5144).
- Hekimlikte kırk yıl 1926 - 1966*. İstanbul 1966 Yenilik Basımevi. 157+10 S. 8° (A. 11/8379).
- HELBIG, WOLFGANG: *Führer durch die Öffentlichen Sammlungen klassischer Altertümer in Rom. 4. bs. haz.: Hermine Speiner. 2 cilt*. Tübingen 1965/66. Ernst Wasmuth. 8° (A.11/8314).
- HENN, WALTER: *Über das alte und das neue Bauen*. Wiesbaden 1965 Franz Steiner. 16 S. 2 pl. = Ak. d. Wis. u. d. Lit. Abh. d. Math.-Naturwiss. Kl. Jahrg. 1965 Nr. 7. 8° (A.11/8324-7).
- HİTTİ, PHILIP K.: *Memoirs of an Arab-Syrian-gentleman or an Arab Knight in the Crusades. Memoirs of Usamah Ibn-Munqidh (Kitab al-I'tibar)*. Beirut 1964 Khayats. 265 S. 4 pl. 1 Hr. = Khayats Oriental Reprints No: 7. 8° (A.11/8412).
- HOEPFNER, WOLFRAM: *Herakleia Pontike-Ereğli. Eine Baugeschichtliche Untersuchung*. Wien 1966 Herman Böhlhaus. 104 S. 29 pl. 2 Hr. = Österreichische Akademie der Wissenschaften Philos.-Hist. Kl. Denkschriften 89, Forschungen an der Nordküste Kleinasiens Band 11, Teil 1. 4° (B/5141).
- HÖNIGSWALD, RICHARD: *Vom Erkenntnistheoretischen Gehalt alter Schöpfungserzählungen*. Stuttgart 1957 W. Kohlhammer. 191 S. = Veröffentlichung durch das Hönigswald-Archiv am Philosophischen Seminar 1. 8° (A.11/7796).

- HFOUDA, BARTHEL: *Die Kulturgeschichte des assyrischen Flachbildes*. Bonn 1965 Rudolf Habelt Verlag. 211 S. 67 pl. = Saarbrücker Beiträge zur Altertumsunde Band 2. 4° (B/5157).
- HURREWITZ, J. C.: *The background of Russia's claims to Turkish straits*. Belleten XXVIII, 111 (1964)'den ayrı bs. S. 459 - 503. 8° (A.11/7694).
- HUSEYİNZADE ALİ: *Muğan Gurultayının Mahiyyeti*. Az. SSR Elmler Ak. Ma'ruzatlar Dokladi XXI, 8 (1965)'den ayrı bs. S. 89 - 92. (A.11/8138).
- İBNÜ'L-KUDÂİ, EBÜ'L-HASEN ALİ: *Terkü'l-itnâb fi şerhi'sihâb*. Neşr.: Muhammed Şirvanf. Tahran 1964. 792 S. = İntişârât-i Dânişgâh-i Tehran Nr. 936. 8° (A.11/8209).
- İMPARATİ, FIORELLA: *Le leggi ittite*. Önsöz: G. Pugliese Carratelli. Roma 1964 Edizioni dell'Ateneo. XVIII+326 S. = Incunabula Graeca vol. VII. 4° (B/5075).
- İNALCIK, HALİL: *Sened-i ittifak ve Gülhane hatt-i hümayûnu*. Belleten XXVIII, 112 (1964)'den ayrı bs. S. 603 - 690. 8° (A.11/7683).
- İNAN, ABDÜLKADİR: *Kazak ve kırgız yazı dillerinde dudak benzeşmesi (labial artraksiyon) meselesi*. Türk dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten (1964)'den ayrı bs. S. 69-76. 8° (A.11/8240).
- İNAN, JALE - ELISABETH ROSENBAUM: *Roman and Early Byzantine portrait sculpture in Asia Minor*. London 1966 The British Academy. XXV+ 224. S. 186 pl. 1 Hr. 4° (B/5135).
- İNCHAUPE, L'ABBE: *Le verbe Basque*. Neşr.: *Le Prince Louis-Lucien Bonaparte*. Paris 1858 Benjamin Duprat. XII+511 S. 1 lev. 4° (B/4411-3).
- INSTINSKY, DR. HANS ULRICH: *Marcus Aurelius Prosenes - Freigelassener und Christ am Kaiserhof*. Wiesbaden 1964 Franz Steiner. 19 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Geist, -u. Sozialw. Kl. Jahrg. 1964 Nr. 3. 8° (A.11/7896).
- An Islamic book of constellations*. Oxford 1965 University Press. 10 S. 22 pl. = Bodleian Picture Book No. 13. 8° (A.11/7987).
- İZBIRAK, PROF. DR. REŞAT: *Coğrafya terimleri sözlüğü*. Almanca, Fransızca, İngilizce karşılıkları eski ve yeni şekilleriyle (İndeks'li). Ankara 1964 Doğu Matbaası. XI+464 S. 8° (A.11/8239).
- İZMİRLİ, İ. H.: *Feylesüf'l-Arab (Yakub b. İshak el-Kındî)*. *The philosopher of the Arabs*. Çev.: Abbas el-Azzauf. Bağdat 1963 Matbaa-i Esad. 180 S. 8° (A.11/7322).
- JAEGER, WERNER: *Early Christianity and Greek Paideia*. Cambridge 1965 The Belknap Press. IV+154 S. 8° (A.11/8194).
- JİKİEV, ATA: *Kaspi denizinin gunorta-gundogar kenar Turkmenleri*. (*Tarihi-Etnografiki oçerki*). Aşgabat 1961. 155 S. 3 pl. 8° (A.11/7977).
- JİSL, LUMİR: *Kül-Tegin anıtında 1958'de yapılan Arkeoloji araştırmalarının sonuçları*. Belleten XXVII, 107 (1963)'den ayrı bs. S. 387-402 4 pl. 8° (A.11/7671).
- JONES, SCHUYLER: *An Annotated bibliography of Nuristan (Kafiristan) and the Kalash Kafirs of Chitral*. Kobenhavn 1966 Munksgaard. 110 S. 1 Hr. = Hist. Filos. Medd. Dan. Vid Selsk. 41, no. 3 (1966). 8° (A.11/8440).
- JULES CÉSAR: *Mémoires de Jules César*. Traduction nouvelle par. Artaud. 3 cilt. Paris 1832 C. L. F. Panckoucke. 8° (A.11/8517).
- JÜTHNER, JULIUS: *Die Athletischen Leibesübungen der Griechen*. 1. *Geschichte der Leibesübungen*. Wien 1965 Hermann Böhlau. 209 S. 25 pl. 1 plân. = Öst. Ak. d. Wiss. Philos. Hist. Kl. Sitzungsab. 249. Band, 1. Abh. 8° (A.11/8329).

- KALESİ, DR. HASAN: *Jedna Arabska vakufname iz Ohrida iz 1491. Godine. Ein arabischer Stiftungsbrief aus Ohrid aus dem Jahre 1491.* POF, XII - XIII (1962-63)'den ayrı bs. S. 15-44. 8° (A.11/8441).
- KALKANDELEN, NUREDDİN: *İstanbul Üniversitesi kütüphanesinde bulunan Edirne'ye ait eserler bibliyografyası.* "Edirne" armağan kitabından ayrı bs. S. 337-345. 8° (A. 11/8262).
- KALOEV, B. A.: *V. F. Miller Kavkazoved (Issledovanie i Materiali).* Ordjonikidze 1963 Severo-Osetinskoe knijnoe izdatelstvo. 199 S. 1. Pl. 8° (A.11/7971).
- KANSU, ŞEVKET AZİZ: *Sur mes recents trouvaillles préhistoriques aux alentours d'Istanbul et en Thrace Turque.* VI. Congresso Internazionale delle Scienze preistoriche e Protostoriche II, (1965)'den ayrı bs. S. 199-201. (A.11/7965).
- Kanunî Sultan Süleyman'ın 400. Ölüm Yıldönümü dolayısıyla Süleymaniye Kütüphanesinde düzenlenen Kanunî çağını anlatan tarihler ve Kanunî çağı sanatından örnekler sergisi için Katalog. (7 Eylül 1566 - 7 Eylül 1966).* İstanbul 1966 Beyazıt Devlet Kütüphanesi Yay. Sergi elkitapları: 9. 8° (A.11/8396).
- KARAHAN, PROF. DR. ABDÜLKADİR: *Kanunî Sultan Süleyman çağı şairlerinden Figant ve divançesi.* İstanbul 1966 Edebiyat Fakültesi Basımevi. 24+XXX+214 S. 32 pl. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No. 1181. 8° (A.11/8432).
- KARAL, PROF. ENVER ZİYA: *L'acculturation: Orient et Occident après l'apparition de l'Islam.* XII. Congrès Internationales Sciences Historiques Rapports-1. Grands Thèmes'den ayrı bs. S. 75-83. 8° (A.11/7785).
- KARAMUSTAFAOĞLU, DR. M. TUNCER: *Yasama meclisinde komisyonlar.* Ankara 1965 Ajans-Türk Matbaası. XI+255 S. = A. Ü. Hukuk Fak. Yay.:201. 8° (A.11/8158).
- KASCHNITZ, MARIE-LUISE: *Das Tagebuch des Schriftstellers.* Wiesbaden 1965 Franz Steiner. 14 S. = Ak. d. Wis. u. d. Lit. Abh. d. Kl. d. Lit. Jahrg. 1965 Nr. 1. 8° (A.11/8322-1).
- KAZANCIGİL, ORD. PROF. DR. TEVFİK REMZİ: *Üniversitelerimiz.* İstanbul 1956 Doğan Kardeş. 40 S. 8° (A.11/7648).
- KEYMAN, DR. SELÂHATTİN: *Türk hukukunda af. (Genel af - Özel af).* Ankara 1965 Üniversite Basımevi. XV+156 S. = A. Ü. Hukuk Fak. Yay. No. 199. 8° (A. 11/8259).
- KINAL, PROF. DR. FÜRÜZAN: *İlk çağlarda Kıbrıs.* Belleten XXVIII, 111 (1964)den ayrı bs. S. 383 - 417 6 pl. 8° (A. 11/7688).
- KINROSS, LORD: *Atatürk, bir milletin yeniden doğuşu. Çev.: Nihal Yegünobalı - Aynan Tezel.* İstanbul 1966 İstanbul Matbaası. 408 S. 4 pl. 8° (A.11/8312).
- KODER, JOHANNES: *Die Hymnen Symeons, des neuen Theologen.* Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft. XV (1966)'dan ayrı bs. S. 153 - 199. 8° (A. 11/8417).
- KOLARS, JOHN F.: *Tradition, season and change in a Turkish village.* Chicago 1963 University of Chicago Press. XV+205 S. = The University of Chicago Department of Geography, Research Paper No. 82, NAS-NRC Foreign Field Research Program Report No. 15. 8° (A. 11/7774).
- KOSSEV, D. - H. HİSTOV - D. ANGELEV: *A short history of Bulgaria.* Sofia 1963 Foreign Languages Press. 462 S. 12 Hr. 8° (A. 11/8365).

- KÖPRÜLÜ, PROF. DR. FUAT: *Edebiyat Araştırmaları*. Ankara 1966 T. T. K. Basımevi. XIV+472 S. = T. T. K. Yay. VII. Seri - Sayı: 47, Makaleler Külliyyatı 1. 8° (A. 11/8302).
- KRAUS, GEORG: *Cronica Transilvaniei 1608 - 1665. Çev. ve Giriş: G. Duzinchevici - E. Reus - Mitrza*. Bucureşti 1965 Editura Academiei Republicii Populare Române. 603 S. = Cronicile Medievale ale României Supl. 1. 8° (A. 11/8438).
- KRISTINUS, HEINZ: *Das "Buch des Sängers" als Zyklus. Eine Studie zum Nachweis der Einheit des "West-östlichen Divans"*. Ankara 1966 Üniversite Basımevi. 61 S. A. Ü. D. T. C. Fak. Yay: 173. 8° (A. 11/8287).
- KULLMANN, DR. JÜRGEN: *Rugose Korallen der Cephalopodenfazies und ihre Verbreitung im Devon des südöstlichen Kantabrischen Gebirges (Nordspanien)*. Wiesbaden 1965 Franz Steiner. 136 S. 7 pl. 1 lev. = Ak. d. Wis. u. d. Lit. Abh. d. Math.-Naturwiss. Kl. Jahrg. 1965 Nr. 2. 8° (A. 11/8324-2).
- KUNITZSCH, PAUL: *Arabische Sternnamen in Europe*. Wiesbaden 1959 Otto Harrassowitz. V+240 S. 8° (A. 11/7804).
- KUNTER, HALİM BAKİ: *Yunus Emre bilgileri - belgeler*. Ankara 1966 Kardeş Matbaası. XV+74 S. 1 levha = Eskişehir Turizm ve Tanıtma Derneği Yay: 3. 8° (A. 11/8342).
- KURAN, APTULLAH: *Edirne'de Yıldırım Camii*. Belleten XXVIII, 111 (1964)'den ayrı bs. S. 419 - 438 5 pl. 8° (A.11/7692).
- KURAT, DR. AKDES NİMET: *Türkiye ve İdil boyu. (1569 Astarhan seferi, Ten-İdil kanalı ve XVI - XVII. Yüzyıl Osmanlı - Rus münasebetleri)*. Ankara 1966 Üniversitesi Basımevi. VII + 207 + 69. S. 2 pl. 3 Hr. = A. Ü. D. T. C. Fak. Yay. Sayı: 151. 8° (A.11/8464).
- KURU, PROF. DR. BAKİ: *Hâkim ve savcılarının bağımsızlığı ve teminatı*. Ankara 1966 Sevinç Matbaası. XVI + 87 S. A. Ü. Hukuk Fakültesi Yayınları No: 214. 8° (A.11/8465).
- KUTLUAY, DR. YAŞAR: *İslâm ve Yahudi mezhepleri*. Ankara 1965 Ajans-Türk Matbaası. XII + 219 S. = A. Ü. İlahiyat Fak. Yay. LXIV. 8° (A.11/8233).
- Kuzey Atlantik Anlaşması teşkilâtı*. Nato el kitabı. Paris 1965 Andre Martel. 127 S. 8° (A.11/8266).
- LABAUME, EUGENE: *Relation circonstanciée de la Campagne de Russie en 1812*. Paris 1814 C. L. F. Panckoucke. 444 S. 2 Kroki. 8° (A.11/7222)
- LAPTEV, V. V.: *Rannefeodalnie Gosudarstva zakavkazya i Sredney Azii IV - IX vv. Lektsiya*. Leningrad 1963. 30 S. = Leningradskiy Gosudarstvennyy pedagogičeskiy İstitut imeni A. İ. Gertsena. 8° (A.11/7984).
- LARENAUDIÈRE, M. DE - M. LACROIX: *Mexique et Guatemala, par M. de Larenaudière, Pérou par M. Lacroix*. Paris 1843 Firmin Didot Frères. 525 S. 82 pl. 3 Hr. 8° (A.11/7251).
- LAYARD, SIR HENRY: *Early adventures in Persia, Susiana, and Babylonia*. London 1887 John Murray. 8° (A.11/8435).
- Lehrbuch der Anthropologie, begründet von: Rudolf Martin, Dritte, völlig umgearbeitete und erweiterte Auflage von Karl Saller*. Stuttgart 1957/1966 Gustav Fischer Verlag. 8° (A.11/8411).

- LENCZOWSKI, GEORGE: *Iraq: Seven years of revolution*. Current History (1965)'den ayrı bs. S. 281 - 289. 8° (A.11/7949).
- LEO: *Ani*. Erevan 1963 Erevanskogo gosudarstvenogo Universiteta. (Na Armyanskom yazıke.) 384 S. 8° (A.11/7919).
- LEPPÄHO, JORMA: *Späteisenzeitliche Waffen aus Finnland. Schwertinschriften und Waffenverzierungen des 9. - 12. Jahrhunderts. Ein Tafelwerk*. Helsinki 1964 Oy Weilin. 6 S. 63 pl. = Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja Finska Fornminnesföreningens Tidskrift 61. 4° (B/5008).
- LEVEND, AGÂH SIRRI: *Ahmed Rasim*. Ankara 1965 Üniversite Basımevi. 188 S. = T. D. K. Tanıtma Yay. i 237, Türk Diline Emek Verenler Dizisi: 11. 8° (A.11/7737).
- LEVEND, AGÂH SIRRI: *Ali Şir Nevâf*. 2 cilt. Ankara 1965/1966 T.T.K. Basımevi. = Türk Dil Kurumu Yay. Sayı: 239, 244. 8° (A.11/8217).
- LEWIS, BERNARD: *The emergence of modern Turkey. Düzeltilmiş yeni bs*. London 1965 Oxford University Press. XV+511 S. 3 harita. 8° (A.11/7753).
- LEWIS, BERNARD: *Nazareth in the sixteenth century, according to the Ottoman Tapu registers*. Arabic and Islamic studies in honor of Hamilton A. R. Gibb. (1965)'den ayrı bs. S. 416 - 425 2 pl. 8° (A.11/8254).
- LIPPOLD, ADOLF: *Consules. Untersuchungen zur Geschichte des Römischen Konsulates von 264 bis 201 v. Chr.* Bonn 1963 Rudolf Habelt Verlag. XI+413 S. = Antiquitas Reihe 1, Abhandlungen zur Alten Geschichte Band 8. 8° (A.11/7807).
- LOEHNIS, H. *Die wichtigsten Ergebnisse einer Informationsreise in die Levante an Bord des Dampfers "Lucifer" (October und November 1881)*. Leipzig 1882 Verlag von Otto Vigand. XIII+261 S. 8° (A.11/7214).
- LORENZ, THUR: *Galerien von Griechischen Philosophen - und Dichterbildnissen bei den Römern*. Mainz 1965 Verlag Philipp von Zabern. VIII+70 S. XVI pl. 4° (B/5078)
- LUNDIN, A. G.: *Die Eponymenliste von Saba (Aus dem Stamme Halil). Sammlung Eduard Glaser V*. Wien 1965 Hermann Böhlau Nachf. 102 S. XXVI pl. = Österreichische Akademie der Wissenschaften Philos. hist. Kl. 248. Band, 1. Abh. 8° (A.11/8246).
- MACKENZIE, COMPTON: *Aegean Memories*. London 1940 Chatto and Windus. XI+419 S. 8 pl. 1 Hr. 8° (A. 11/8436).
- MAKRIYANNIS: *The memoirs of General Makriyannis 1797 - 1864*. Ed.: H. A. Lidderdale. London 1966 Oxford University Press. XXI+243 S. 16 pl. 1 Hr. 8° (A.11/8299)
- Maliye Enstitüsü Konferansları 1965*. Ankara 1966 Sevinç Matbaası. V+248 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No.: 199-181, Maliye Ens. Yay. No.: 23. 8° (A.11/8180).
- MALLOWAN, M. E. L.: *Nimrud and its remains*. 3 cilt. London 1966 Collins. 4° (B./5134).
- MANGO, CYRIL: *The homilies of Photius Patriarch of Constantinople. Çev. giriş ve izahlar: Cyril Mango*. Cambridge 1958 Harvard University Press. XII+327 S. = Dumbarton Oaks Studies III. 8° (A.11/8294).

- MARKOV, PROF. DR. WALTER - PROF. DR. ALFRED ANDERLE - PROF. DR. ERNST WERNER: *Kleine Enzyklopädie der Weltgeschichte*. Leipzig 1966 Veb Bibliographisches Institut. XVI + 959 S. 38 pl. 10 Hr. 8° (A.11/8340).
- AL-MARZUBANI, ABU 'UBAIDALLAH : *Kitab-ı nuril-kabsil-muhtasar mine'l muktebes. Die Gelehrtenbiographien des Abu 'Ubadallah al-Marzubani in der Rezension des Hafız al-Yağmuri. Neşreden: Rudolf Sellheim*. Wiesbaden 1964 Franz Steiner. 32+471 S. 4 pl. = Bibliotheca Islamica Band 23 a. 8° (A.11/7812).
- MATEI, MIRCEA D.: *Contributii Arheologice la Istoria Oraşului Suceava*. Bucureşti 1963 Editura Academiei Republicii Populare Romine. 179 S. 1 pl. = Biblioteca de Arheologie VII. 4° (B/5143).
- MEGAS, GEORGIOS A.: *IV. International Congress for Folk-Narrative research in Athens* (1. 9 - 6. 9 1964). Lectures and Reports. Athens 1965. XVI+615 S. = *Laographia XXII* 1965. 8° (A.11/8345).
- MEHMED, *Isk - Nâme. (İnceleme - Metin)*. Haz. : *Dr. Sedit Yüksel*. Ankara 1965 Üniversite Basımevi. VII+281 S. = A. Ü. D. T. C. Fak. Yay. 150, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Ens. 5. 8° (B/5062).
- MELLINK, MACHTELD J.: *Excavations at Karataş - Semayük in Lycia, 1964*. A J A 69 (1965)'den ayrı bs. S. 241 - 251. 4 pl. 8° (A.11/8178).
- METE, İZZETTİN: *Türklük en yüce gayemizdir*. İstanbul 1965 Türkiye Basımevi. 71 S. 8° (A.11/7813).
- MICHELET: *Procès des Templiers. 2 cilt*. Paris 1841/1851 Imprimerie Royale. = Collection de Documents Inédits sur l'Histoire de France, 1. Série Histoire Politique. 8° (B/4817).
- MİCJENT: *Selected Albanian songs and sketches. Çev.: Ali Cungu*. Tirana 1962 Naim Frasheri. 143 S. 4 Foto. 8° (A.11/7961).
- MİLE, LIGOR: *Sur le caractère du pauvoir d'Alipacha de Tépélène*. Tirana 1966. 48 S. = 1 er Congrès International des Etudes Balkanique et Sud-Est Européennes. 8° (A.11/8458).
- MİLLER, A. F.: *Abdullah Ramiz Pacha en Exil*. Revue des Etudes Sud-Est Européennes. 11, 3 - 4 (1964)'den ayrı bs. S. 423 - 432. 8° (A.11/8463).
- MİLLER, A. F.: *Çanakskiy krizis i vopros o prolivah*. Moskva 1966. 21 S. = AIESEE 1. Congrès des Etudes Balkaniques (Sofia, 26 août — 1 septembre 1966). 8° (A. 11/8461).
- MİLLER, A. F.: *Disintegration of the military fief system and attempts at reforms in Turkey in the late 18th - early 19th Centuries*. Moscow 1963. 12 S. = XXVI International Congress of Orientalists. 8° (A.11/8462).
- MİLLER, A. F.: *Oçerki noveşşey istorii Turtsii*. Moskova 1948 İz. Akademii Nauk SSSR. 280 S. 8° (A.11/7846).
- MİLLER, YU, *İskusstvo Turtsii*. Moskva 1965 İzdatelstvo "İskusstvo". 105 S. 70 Pl. 8° (A.11/7973).
- Milletvekili Seçimi Kanunu*. Ankara 1965. 15 S. = C. H. P. Genel Sekreterliği Yayın Bürosu. 8° (A.11/7819).
- MİNORSKY, PROF. DR.: *Tarih-i Tebriz. Çev.: Abdülülâ Kâreng*. Tahran 1337 Kitap-furuş-i-i Tehran. 138 S. 26 pl. 1 harita. 8° (A.11/6575).

- MİRZA 'ABDAL AZİM SAMİ: *Ta'rih-i Salâtn-i Mangitiyye. (İstoriya Mangitskih Gosudarey). Izdanie teksta, Predislovie, perevod i primeçniya L. M. Epifanovoy.* Moskva 1962 IVL. 330 S. = A. N. SSSR. Pamyaniki Literaturi Narodov Vostoka teksti Malaya seriya XIV. 8° (A.11/8410).
- MONTGOMERY, HUGO: *Gedanke und Tat. Zur Erzählungstechnik bei Herodot, Thukydides, Xenophon und Arrian.* Lund 1965 C W K Gleerup. XVII+270 S. = Skrifter Utgivna av Svenska Institutet I Athen 8°, VI. 8° (A.11/7727).
- MORAUX, PAUL.: *Chronique manuscrits de Trébizonde au Musée Archéologique d'Ankara Scriptorium XIX, 2 (1965)'den ayrı bs. S. 269-274. 4° (B/5152).*
- MORELLIO, ANDRE: *Thesauri Merelliani, Christ. Schlegolu, Sigeb. Haverkamp, & Antonii Francisci gerii Commentaria in XII. Priorum Imperatorum Romanorum numismata aurea, Argentea, and Aerea. 3 cilt.* Amsterdam 1752 Jacobi a Wetstein. 2° (C/425).
- MERENZ, SIEGFRIED: *Aus Antike und Orient. Festschrift Wilhelm Schubart zum 75. Geburtstag.* Leipzig 1950 Otto Harrassowitz. 165 S. 8° (A.11/6725).
- MORGAN, LEWIS H.: *Ancient Society. Ed.: Leslie A. White.* Cambridge 1964 The Belknap Press. XLV+471 S. = The John Harvard Library. 8° (A.11/8200).
- MUHAMMAD İBN MUHAMMAD İBN SASRA: *A chronicle of Damascus 1389 - 1397. The unique Bodleian Library manuscript of al-Durra al-Muđ'a fi l'Dawla al-Zähiriya. Ed. Çev. ve Notlar: William M. Brinner. 2 cilt.* Berkeley 1963 University of California Press. 8° (A.11/7751).
- MUTAFCİEVA, VERA: *Feodalnata renta, prisvoyavna ot lenniya dirjatel v Osmanskata imperiya s ogled na naşite zemi prez XV-XVI v. İzvestiya 7, 1957 'den ayrı bs. S. 163 - 204. 8° (A.11/5951).*
- NADER, LAURA: *Communication between village and city in the Modern Middle East.* Human Organization 24, 1 (1965)'den ayrı bs. S. 18-24. 4° (B/5120).
- NAJ, HsIA: *A historical sketch of the friendship between China and Pakistan.* Peking 1965. 19 S. 8° (A.11/8220).
- NALBANDYAN, A. T.: *Arabskie istoçniki ob Aramenii i Sopredelnh stranah. Yakut al-Hamavi, Abul-Fida, Ibn Şaddad.* Erevan 1965. 368 S. = Akademiya Nauk Arm-yanskoy SSR Sektor Vostokovedeniya. 8° (A.11/7920).
- NANTET, JACQUES: *Histoire du Liban.* Paris 1963 Les Editions de Minuit. 358 S. 8° (A.11/7775).
- NASIRLI, M. N.: *Selskie poseleniya i krestyanskie jilişça Nahiçevanskoy ASSR.* Baku 1959. 8° (A.11/7974).
- NASRULLAH, FELSEFİ: *Çent makale-i tarihi ve edebt.* Tahran 1342. 432 S. = İntişarat-ı Dânişgâh-ı Tahran. 903. 8° (A.11/8252).
- NIEBEL, ECKHARD: *Untersuchungen über die Bedeutung der geometrischen Konstruktion in der Antike.* Köln 1959 Kölner Universitat. 146 S. = Kantstudien Ergänzungshefte 76. 8° (A.11/7885).
- OBERHUMMER, PROF. DR. EUGEN: *Aufgaben der Stadtgeographie von Istanbul.* Festschrift A. Ischirkov Sofia (1933)'den ayrı bs. 6 S. 4° (B/5044).
- OBERHUMMER, DR. EUGEN: *Ein neuer Plan von Konstantinopel.* Mitt. Geog. Ges. (1918)'den ayrı bs. S. 527-530. 8° (A.11/8269).
- Opisanie Russko-Turetskoy Voynı 1877-78. 4 cild. Peterburg 1903-1913. 4° (B/5127).

- OREN, MICHEL: *Ankara a pocket guide*. Ankara 1964 Güzel İstanbul Matbaası. 119 S. 8° (A.11/8291).
- Oriental Collection, Dictionary Catalog of the Oriental Collection. The New York Public Library Reference Department*. 16 Cilt. Boston 1960 G. K. Hall. (C/432).
- Orientalistický Sborník. Materialy Ž V. Vedeckej konferencie Orientalistov*. Bratislava 1963 Vydavateľstve Slovenskej Akadémie Vied. 194 S. 8° (A.11/8341).
- OTTEN, HEINRICH: *Hethitische Totenrituale*. Berlin 1958 Akademie Verlag. 156 S. = Deutsche Akademie der Wiss. zu Berlin Inst. für Orientf. Nr. 37. 4° (B/5038).
- OTTEN, HEINRICH: *Zur Grammatikalischen und Lexikalischen Bestimmung des Luwischen. Untersuchung der Luwili - Texte*. Berlin 1953 Akademie Verlag. 124 S. = Deutsche Akademie der Wiss. zu Berlin Inst. für Orientf. Nr. 19. 4° (B/5041).
- OZANKAYA, DR. ÖZER: *Üniversite öğrencilerinin siyasal yönelimleri*. Ankara 1966 Sevinç Matbaası. XX+233 S. = Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fak. yayınları No: 209 - 191. 8° (A.11/8381).
- OZANSOY, DOÇ. DR. FİKRET: *Türkiye senozoik çağlarında fosil insan formu problemi ve biostratigrafik dayanakları*. Ankara 1966 Ankara Üniversitesi Basımevi. VI+104 S. 7 pl. 3 Hr. = A. Ü. D. T. C. Fak. Yay. Sayı: 172. 8° (A. 11/8469).
- ÖGEL, SEMRA: *Hollandalı bir seyyahın 18. yüzyıl başında doğu Kafkasyada gördüğü bazı Türk eserleri*. Belleten XXVIII, 111 (1964)'den ayrı bs. S. 439-450 2 pl. 8° (A. 11/7690).
- ÖKÇÜN, A. GÜNDÜZ: *A guide to Turkish treaties (1920 - 1964)*. Ankara 1966 Üniversite Basımevi. XII + 248 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. No. 201-183. 8° (A. 11/8292).
- ÖLÇER, CÜNEYT: *Son altı Osmanlı Padişahı zamanında İstanbul'da basılan gümüş paralar*. İstanbul 1966 Yenilik Basımevi. 64 S. 18 pl. 3 lev. 8° (A.11/8373).
- ÖNDER, ALİ RIZA: *Yasa dili sözlüğü*. Ankara 1966 T.T.K. Basımevi. VII+255 S. = Türk Dil Kurumu Yayınlarından Sayı: 252. 8° (A.11/8413).
- ÖNER, DR. NECATİ: *Fransız sosyoloji okuluna göre mantığın menşei problemi*. Ankara 1965 Üniversite Basımevi. 87 S. = A. Ü. İlahiyat Fak. Yay. LXV. 8° (A. 11/8234).
- ÖNERTOY, DR. OLCAY: *Mithat Cemal Kuntay'ın "Namık Kemal" adlı eserinin şahıs ve eser adları indeksi*. Ankara 1965 Üniversite Basımevi. IV+35 S. = Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yay.: 161, Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Ens.: 6, 8° (A.11/7877).
- ÖRNEK, DR. SEDAT VEYİS: *Sivas ve çevresinde hayatın çeşitli safhalarıyla ilgili bâtil inançların ve büyüsel işlemlerin etnolojik tetkiki*. VII+139 S. 1 Hr. = A. Ü. D. T. C. Fak. Yay. Sayı: 174. 8° (A.11/8470).
- Österreichisches Archäologisches Institut Grabungen 1965. Wien 1966 Rudolf M. Rohrer*. 32 S. 4° (B/5150).
- ÖZ, TAHSİN: *Edirne yeni sarayında kazı ve araştırmalar*. "Edirne" armağan kitabından ayrı bs. S. 217 - 222 7 pl. 8° (A.11/7661).
- ÖZERDİM, SAMİ N.: *Atatürk devrimi kronolojisi*. 2. bs. İstanbul 1966 Ekin Basımevi. 110 S. = Varlık Yayınları, Sayı: 1234, Büyük cep Kitapları: 226. 8° (A.11/8374).

- ÖZTÜRK, KAZIM: *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. İzahlı, gerekçeli, anabelgeli ve maddelere göre tasnifli bütün tutanakları ile. 3 Cilt.* Ankara 1966 Ajans Türk Matbaası. = Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. 8° (A.11/8422).
- Pakistan - *Turkish cultural association constitution.* Karachi 1965 Co-operative Housing Society. 10 S. 8° (A.11/8218).
- PALFY, MIKLOS: *Katalog der Handschriftensammlung der Hallenser Ungarischen Bibliothek.* Halle 1965 Max Niemeyer Verlag. 271 S. = Arbeiten aus der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle a. d. Saale, Band 4. 8° (A.11/8377).
- PARK, ALEXANDER G.: *Bolshevism in Turkestan 1917 - 1927.* Newyork 1957 Columbia University Press. XIV+428 S. = Studies of the Russian Institute of Columbia University. 8° (A.11/7723).
- PICARD, M. CHARLES: *Georges radet et les entreprises Archéologiques Françaises an Lydie.* Paris 1963. Imp. Danpeley - Gouverneur. S. 43-51. 8° (A.11/7734).
- PIGULEVSKAYA, N. V.: *Arabi u granits Vizantii i İrana v IV - VI vv.* Moskva 1964 İzdatelstvo Nauka. 335 S. = Akademiya Nauk SSSR İstitut Narodov Azii Leningradskoe Otdelenie. 8° (A.11/7978).
- PIGULEVSKAYA, N. V.: *Vizantiya i İran na rubeje VI i VII vekov.* Moskva 1946. 292 S. 8° (A.11/7916).
- POUQUEVILLE, F.-C.-H.-L.: *Histoire de la régénération de la Grèce, Comprenant le précis des événements depuis 1740 jusqu'en 1824. 4 cilt.* Paris 1824 Firmin Didot. 8° (A.11/7257).
- 1 er Congres International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Europeennes 26. VIII - 1 er IX 1966. Resumes des Communications. 2 cilt.* Sofia 1966. 8° (A.11/8351).
- PRITCHETT, W. KENDRICK: *Studies in Ancient Greek topography. part I.* Berkeley 1965 University of California Press. VIII+261 S. 2 harita. = University of California Publications: Classical Studies 1. 8° (A.11/8264).
- Prof. Dr. Gotthard Jäschke'nin başlıca eserleri.* Belleten XXVIII, 112 (1964)'den ayrı bs. S. 795 - 797. 8° (A.11/7944).
- PSELLUS, MICHAEL: *Fourteen Byzantine rulers. The chronographia of Michael Psellus. Çev. önsöz: E. R. A. Sewter.* Middlesex 1964 Penguin Books. 397 S. = Penguin Classics 9/6. 8° (A.11/8325).
- Putevoditel, Gosudarstvennogo İstoriçeskogo Muzeya Armenii.* Erevan 1963 İzdatelstvo an Armyanskoy SSR. 49 S. 41 resim, 1 Plan. 8° (A.11/7983).
- QUİNTE - CURCE: *Histoire d'Alexandre le Grand. Tranduction Nouvelle.* 3 cilt. Paris 1834 C. L. F. Panckoucke. - Bibliothèque Latine-Française. 8° (A.11/8499).
- RANDA, ALEXANDER: *Pro republica Christiania. Die Walachei im "Langen" Türkenkrieg der Katholischen Universalmächte (1593-1606).* Monachii 1964 Societas Academica Dacoromana. 439 S. = Acta Historica tomus III. 8° (A.11/7764).
- Razvitok na drjavnosta na Makedonskiot Narod. Materiyali od Simpozijmot po povod 20-godišnjinata od Prvoto zasendanje na ACHOM odrjan na 23 i 24 oktombri 1964 godina.* Skopje 1966 Institutot za Natsionalna İstoriija. 558 S. 8° (A.11/8428).
- Recueil de medailles de peuples et de villes, qui n'ent point encore été publiées, eu qui sont peu connues. 3 cilt.* Paris 1763/1765. Guerin. 4° (B/4833).

- Recueil de médailles de rois. Qui n'ent point encore été publiées ou qui sent pou connues.* Paris 1762 Guerin. IV+220 S. 26 pl. 4° (B/4834).
- The regional Co-Operation for development. Report on the inaugural meeting of the chamber of Commerce and Industry Iran, Pakistan and Turkey. Held at Tehran August 28 - 29 1965.* RCD Secretariat. 54 S. 8° (A.11/8317).
- REMZİ, ALİ: *Eski ve yeni kaleler hakkında tecaribi harbiye ve noktai nazar (Kalecilik hakkında konferans).* İstanbul 1934 Akseri Matbaa. 4+62 S. 8° (A.11/7633).
- REYNIER LE GÉNÉRAL: *De l'Égypte après la bataille D'Héliopolis.* Paris 1802 Charles Pougens. VIII+288 S. 2 lev. 1 Hr. 8° (A.11/7211).
- RICHARDS, J. M. - ELIZABETH B. MOCK: *Modern mimarlığa giriş. Çev.: Aptullah Kuran.* Ankara 1966 Mars Matbaası. 52 S. 20 pl. = Orta Doğu Teknik Üniv. Mimarlık Fak. Yay. No. 6. 8° (A.11/8346).
- ROBINSON, EDWARD-E. SMITH: *Biblical researches in Palestine, Mount Sinai and Arabia Petraea. A Journal of travels in the year 1838.* 3 cilt. Boston 1841 Crocker and Brewster. 8° (A.11/7260).
- ROSENTHAL, ERWIN I. J.: *Islam in the modern national state.* Cambridge 1965 University Press. XXII+416 S. 8° (A.11/8369).
- ROSS, SIR JOHN: *Narrative of a second voyage in search of North - West passage, Residence in the arctic regions during the years 1829 - 1833.* London 1835 A. W. Webster. XXXIV+740 S. 12 pl. 3 Hr., Appendix: XII+120 S. 11pl. 1 Hr., Natural History: CII S. 4 pl. 1 Hr. 4° (B/4828).
- ROUX, GEORGES: *Ancient Iraq.* London 1964 George Allen. 431 S. 33 pl. 5 harita. 8° (A.11/8389).
- ROY, BERNARD-PAULE POINSSOT: *Inscriptions Arabes de Kairouan. 2 cilt.* Paris 1950/1958 Libr. C. Klincksieck. = Publications de l'Institut des Hautes Etudes de Tunis vol. II. 4° (B/5167).
- ROZALİEV, YU. N.: *Klassi i klassovaya borba v Turtsii. (Burjuaziya i proletariat).* Moskva 1966 İzdatelstvo "Nauka". 166 S. 8° (A.11/8395).
- RYBAKOV, B.: *Early Centuries of Russian History.* Moscow 1965 Progress Publishers. 230 S. 8° (A.11/8392).
- SÂHİB: *Defter-i Dilkuşa "Soçinenie, raduyuşçee serdsa" Faksimile teksta predislovie, annotirovanoe oglavlenie, ukazateli i kratkiy tekstologičeskiy kommentariy R. Hadı-zade.* Moskva 1965 İzdatelstvo "Nauka". 320 S. = Pamyatniki pismennosti Vostoka V. 4° (B/5160).
- SALAVİLLE, SEVERIEN - EUGENE DALLEGRO: *Karamanlidika. Bibliographie analitique d'ouvrages en langue Turque imprimés an caractères Grecs. 1 1584 - 1850.* Athènes 1958. XI+325 S. 28 pl. 8° (A.11/7704).
- SALONEN, ARMAS: *Die Hausgeräte der alten Mesopotamier nach Sumerisch-akkadischen Quellen. Eine lexikalische und kulturgeschichtliche Untersuchung.* Helsinki 1965 Suomalaisen Kirjallisuuden Kirjapaino. 357 S. 100 pl. = Soumalaisen Tiedeakatemia Toimituksia, Annales Academic Scientiarum Fennica ser. B, Tom 139. 8° (A.11/8384).
- SANDOR, G. MARIA: *A Gesztesi var építéstörténete. Die Baugeschichte der Burg Gesztes.* Folia Archaeologica XVI'dan ayrı bs. S. 163-179. 8° (A.11/7954).

- SAUNGMEISTER, EDUARD-KURT GERHART: *Schnurkeramik und Schnurkeramiker in Südwestdeutschland*. Freiburg 1965 Otto Kehler. 120 S. 22 pl. = Badische Fundberichte, Sonderheft 8. 4° (B/5128).
- SAUVAGET, JEAN: *Introduction to the history of the Muslim East. A bibliographical guide. Based on the second edition as recast by Claude Cahen*. Berkeley 1965 University of California. XIII+252 S. 8° (A.11/7752).
- SAYILI, AYDIN ORD. PROF. DR. *Mısırlılarda ve Mezopotamyalılarda matematik, astronomi ve tıp*. Ankara 1966 T. T. K. Basımevi. VIII+510 S. XII pl. = Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VII. Seri, Sayı: 52. 8° (A.11/8391).
- VON SCHICKFUSS: *Yabancı harp tarihi meseleleri*. Çev.: tertib: Rifat Sözüer. İstanbul 1937 Harp Akademisi Basımevi. 106 S. = Hr. Ak. sınıfları ve B. K. Kursu 1936 - 1937 tedrisatından. 8° (A.11/7640).
- SCHINDEWOLF, OTTO H: *Erdgeschichte und Weltgeschichte*. Wiesbaden 1964 Franz Steiner. 52 S. = Ak. d. Wiss. u. d. Lit. Abh. d. Math.-Naturw. Kl. Jahrg. 1964 Nr. 2. 8° (A.11/7897-2).
- SCHINDEWOLF, OTTO H: *Studien zur Stammesgeschichte der Ammoniten. IV. Ks*. Wiesbaden 1965 Franz Steiner. S. 141 - 238 = Ak. d. Wis. u. d. Lit. Abh. d. Math.-Naturwiss. Kl. Jahrg. 1965 Nr. 3. 8° (A.11/8324-3).
- SCHMITHAUSEN, LAMBERT: *Mandanamisra's Vibhramavivekah. Mit einer Studie zur Entwicklung der Indischen Irrtumslehre*. Wien 1965 Hermann Böhlau. 269 S. = Österreichische Ak. d. Wiss. Phil. Hist. Kl. Sitzb. 247, 1. 8° (A.11/8349).
- SELEN, PROF. DR. HÂMİT SADI: *Yazma Cihannümâ'ya göre Edirne Şehri*. "Edirne" armağan kitabından ayrı bs. S. 303-309. 8° (A.11/7657).
- SEMOV, PROF. L. P.: *Arheologičeskie i etnografičeskie raziskaniya v İngušetii v 1925-1932 godah*. Gruzniy 1963 Çeçeno-İnguşkoe Knijnoe İzdatelstvo. 159 S. 8° (A.11/7980).
- Le Servage 2. bs*. Bruxelles 1959 Editions de la Libr. Encyclopedique. 342 S. = Recueils de la Societe Jean Bodin 11. 8° (A.11/7860-2).
- SEVİM, DR. ALİ: *Suriye Selçukluları 1. (Fetihten Tutuş'un ölümüne kadar)*. Ankara 1965 Üniversite Basımevi. VII+142 S. = A. Ü. D. T. C. Fak. Yayınları: 167. 8° (A.11/8288).
- SETON-WATSON, HUGH: *Milliyetçilik ve çok milletli imparatorluklar*. Çev.: Dr. Y. T. Kurat. Belleten XXVIII, 111 (1964)'den ayrı bs. S. 525-542. 8° (A.11/7697).
- SHAMİM, ALİ ASGHAR: *Iran in Reign of his Majesty Mohammad Reza Shah Pahlavi. Central council celebration of the 25th Century of the Foundation of the Iranian Empire*. Çev.: Dr. Aladin Pajargadi. Tehran Kayhan Presse. 236+3 S. 1 pl. 8° (A.11/8316).
- SHIROKOGOROFF, S. M.: *Anthropology of Northern China*. The Netherlands 1966 Oosterhout N. B. 128 S. 1 Hr. = Royal Asiatic Society (North China branch). Extra vol. 11. 8° (A.11/8371).
- SHKODRA, ZIJA: *Shqipëria ne Kohën e Tanzimatit*. Tiranë 1959 Mihal Duri. 69 S. 8° (A. 11/7958).
- A Short history of Greece from early times to 1964*. Cambridge 1965 At the University Press. VIII+202 S. 8° (A.11/7789).

- SMUTNY, ROBERT J.: *Greek and Latin Inscriptions at Berkeley*. Berkeley 1966 University of California Press. 34 S. 20 pl. = U. C. P. Classical Studies vol 2. 8° (A.11/8261 - 2).
- The social sciences and the policies of governments*. Paris 1966 O. E. C. D. 102 S. 8° (A.11/8293).
- SOHRWEIDE, VON HANNA: *Der Sieg der Safaviden in Persien und seine Rückwirkungen auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert*. Der Islâm 41, (1965)'den ayrı bs. S. 95-223 1 harita. 8° (A.11/8236).
- SONNINO, PAUL: *Louis XIV's view of the Papacy (1961 - 1967)*. Berkeley 1966 University of California Press. 8+95 S. = U. C. P. in History vol. 79. 8° (A.1/7727).
- SPAIN, JAMES W.: *The Pathan Borderland*. Hague 1963 Mouton and Co. 293 S. 1 Hr. = Publications in Near and Middle East Studies Columbia University Series A IV. 8° (A.11/8388).
- STEBLEVA, İ. V.: *Poeziya Tyurkov VI - VIII vekov*. Moskva 1965 İ. "Nauka". 147 S. 8° (A.11/7982).
- STEIN, ERNST: *Untersuchungen zur spätbyzantinischen Verfassungs- und Wirtschaftsgeschichte*. S. 1-62 = M. O. G. 8° (A.1/2594-2).
- STEUERWALD, PROF. DR. KARL: *Langenscheidts Taschenwörterbuch 2 Ks. birader*. Berlin 1966 Lagenscheidt. 8° (A.11/8313).
- STOMMEL, DR. EDUARD: *Beiträge zur Ikonographie der konstantinischen Sarkophagplastik*. Bonn 1954 Peter Hanstein Verlag. 143 S. 16 pl. = Theophaneia Beiträge zur Religions und Kirchengeschichte des Altertums. 10. 8° (A.11/7799).
- Studia semitica philologica necnon philosophica Ioanni Bakos Dicata*. Bratislava 1965 Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied. 276 S. 1 pl. 8° (A.11/8339).
- Studies in Siberian Shamanism Hazırlıyan: Henry N. Michael*. Canada 1963 University of Toronto Press. 229 S. 8° (B/4989).
- SUHAREVA, O. A.: *Buhara XIX - Naçalo XX v. (Pozdnefeodalnyy gorod i ego naselenie)*. Moskva 1966 İzdatelstvo Nauka. 328 S. 8° (A.11/8409).
- SÜSS, DR. WILHELM: *Cicero. Einführung in seine philosophischen Schriften*. Wiesbaden 1965 Franz Steiner. 177 S. = Ak. d. Wis. u. d. Lit. Abh. d. Geistes-u. Sozialw. Kl. Jahrg. 1965 Nr. 5. 8° (A.11/8323-5).
- SWANKER, DR. WILSON A.: *George Sarton*. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası 1 (1959)'den ayrı bs. S. 170-180. 8° (A.11/8281).
- SZYLIWICZ, JOSEPH: *Political change in rural Turkey Erdemli*. La Hague 1966 Mouton and Co. 218 S. 1 Hr. = Publications in Near and Middle East Studies Columbia University Series A. VIII. 8° (A.11/8386).
- ŞABANOVIÇ, DR. HAZIM: *Turski izvori za istoriju Beograda. Türkische Quellen zur Geschichte Belgrad's*. Beograd 1964 İzdaye istorijski Arhiv Beograda. XLI+662 S. 8 pl. 8° (A.11/7730).
- ŞEHUSVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N.: *Abu Rayhân Bîrunî ve Kitâb al-Saydala*. İ. Ü. Tıp Fakültesi Mecmuası 22, 3 (1959). Prof. Dr. Behçet Sabit Erduran nüshasından ayrı bs. S. 1010 - 1030. 8° (A.11/8279).
- ŞEHUSVAROĞLU, BEDİ N.: *Anadolu Türklerinde Eczacılık öğretimine bir bakış ve İstanbul Eczacılık Fakültesi*. İ. Ü. Eczacılık Fak. Mec. 1, 1 (1965)'den ayrı bs. S. 90-118. 8° (A.11/8282).

- ŞEHİSUVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N.: *Basın tarihimizde sıhht mevcuteler*. Yeni tıp âlemi, X, 115 - 120 (1961)'den ayrı bs. 21 S. 8° (A.11/8275).
- ŞEHİSUVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N.: *Ord. Prof. Dr. Akif Şakir*. (*Biographie du Prof. A. Ch. Chakar*). İ. Ü. Tıp Fak. Mecmuası 22, 1 (1959). Ord. Prof. Dr. A. Şakir Şakar nüshasından ayrı bs. S. 3 - 19. 8° (A. 11/8278).
- ŞEHİSUVAROĞLU, PROF. DR. BEDİ N.: *Patolojik anatomi hocaları*. İstanbul 1966 Sinan Matbaası. 14+13 S. = Fen Tıp ve Eczacılık Neşriyatı 51. 8° (A.11/8273).
- ŞEHİSUVAROĞLU, DR. BEDİ N.: *Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarihçesi ve 1 Ocak 1306 (1890) da Osmanlı İmparatorluğunda çalışan resmî sağlık personeli*. Sağlık Der-gisi XXV, 1 (1951)'den ayrı bs. 14 S. 8° (A.11/8280).
- ŞEHİSUVAROĞLU, PROF. DR. BEDİ N.: *Tıp tarihi hocaları*. İstanbul 1965 Bürhaneddin Erenler Matbaası. 16 S. = Fen Tıp ve Eczacılık Neşriyatı 49. 8° (A.11/8274).
- ŞEHİSUVAROĞLU, DOÇ. DR. BEDİ N.: *Türkiye'de sağlık dâvaları ve hekim dentleri*. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi mecmuası 24, 1 (1961)'den ayrı bs. S. 260-281. 8° (A.11/8277).
- ŞEHİSUVAROĞLU, PROF. DR. BEDİ N.: *Yurdumuzda deri hastalıkları tarihçesi ve Muallim Dr. Hüseyin Hulki bey'den bir hatıra*. Deri Hastalıkları ve Frengi Arşivi 3, 8 (1966)'dan ayrı bs. S. 462-504. 8° (A.11/8283).
- ŞOPOV, YOSIF—HRİSTO BOTUŞAROV—ANGEL STOİLOV: *Istoriya na srednite vekove*. So-fiya 1965 Narodna Prosveta. 184 S. 3 Harita. 8° (A.11/8353).
- TACHAU, DR. FRANK: *Türkiye'de mahallî politikacılar*. Sekizinci iskân ve şehircilik haftası konferansları 1966'dan ayrı bs. S. 93-134. = İskân ve Şehircilik Der-neği Yay. No 3. 8° (A.11/8397).
- TANOĞLU, ALİ ORD. PROF.: *Beşerî coğrafya, nüfus ve yerleşme. 1 C*. İstanbul 1966 Baha Matbaası. VII+263 S. 11 Hr. 7 pl.=İ. Ü. Yayınları No. 1183, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Ens. Neşriyatı No. 45. 8° (A.11/8433).
- TANSEL, F. A.: *Ahmed Vefik Paşa'nın eserleri*. Belleten XXVIII, 110 (1964)'den ayrı bs. S. 249 - 283. 8° (A.11/7676).
- TAŞLIKLIOĞLU, PROF. DR. ZAFER: *Arkaik Çağ Yunan Şiiri*. İstanbul 1966 Edebiyat Fak. Matbaası. VI+110 S. = İ. Ü. Edebiyat Fak. Yay. No. 1171. 8° (A.11/8425).
- TAYLOUR, LORD WILLIAM: *Ancient peoples and places the Mycenaean*. London 1964 Thames and Hudson. 243 S. 8° (A.11/8327).
- TEKELİ, SEVİM: *16'ncı asırda Osmanlılarda saat ve Takiyüddin'in "Mekanik saat konstrük-siyonuna dair en parlak yıldızlar" adlı eseri*. Ankara 1966 Üniversite Basımevi. V+339 S. = A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fak. Yay. Sayı: 171, Felsefe araş-tırma Enstitüsü Yay. Sayı: 1. 8° (A.11/8289).
- TEZCAN, BURHAN: *1964 Koçumbeli kazısı. Koçumbeli Excavation in 1964*. Ankara 1966 T.T.K. Basımevi. 23 S. XXXVII lev. = Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Arkeoloji Yayınları No. 3. 8° (A.11/8320).
- TEZCAN, BURHAN: *1964 Yalıncağ köyü çalışmaları*. Ankara 1966 T.T.K. Basımevi. 15 S. XXII pl. 2 plân. = Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Arkeoloji Yayınları No. 2. 8° (A.11/8321).
- A title catalogue of persian manuscripts in the National Library till 1963. Fihrisü'l-Mah-tâtâtî'l-Fârisiyye*. Kahire 1966 National Library Press. 4° (B/5138).

- TODOROV, NIKOLAY: *Belejit deets na Turškiya narod. İstoričeski Preg.* 1, (1964) den ayrı bs. S. 3-11. 8° (A.11/8450).
- TODOROV, N. T.: *K voprocı o gorodskoy bednote ŷumena v Seredine XIX v. Slavyanskoe vozrejdienie* (1966) dan ayrı bs. S. 120-122. 8° (A.11/8448).
- TODOROV, NIKOLAJ: *Quelques aspects de la structure ethnique de la ville médiévale Balkanique.* Actes du Colloque International de civilisations Balkaniques (1962)'den ayrı bs. S. 39-45. 8° (A.11/8445).
- TODOROV, NIKOLAJ: *Sur certains aspects des villes Balkaniques au cours des XVe - XVIe siècles.* Actes du XIIe Congrès International des Etudes Byzantines tom 11 (1964)'den ayrı bs. S. 223 - 231. 8° (A.11/8444).
- Topkapı Sarayı Müzesi Rehberi.* İstanbul 1965 Milli Eğitim Basımevi. 43 S. 2 pl. 8° (A. 11/8147).
- TOSUN, MEBRURE: *Styles in Kültepe seal engraving as expressions of various cultural influences.* Assyriological Studies XVI'den ayrı bs. S. 183-188 4 pl. 4° (B/5122).
- TOTT, BARON DE: *Mémoires du Baron de Tott, sur les Turcs et les Tatares. 4 kısımlar 2 cilt birliğinde.* Maestricht 1786 J. E. Dufour. 8° (A.11/7254).
- TOWNSHEND, SIR CHARLES V. F: *My Campaign in Mesopotamia.* London 1920 Thornton Butterworth. 400 S. 1 pl. 1 Hr. 8° (A.11/8429).
- Tresors de l'art et de l'archéologie en Turquie.* Ankara 1965 Üniversite Basımevi. 47 S. 8° (A.11/7823).
- TSINTSADZE, V.: *Hram Bagrata. The Cathedral of King Bagrat.* Tbilisi 1964 İzdatelstvo "Sabçota Sakartvelo" 18 S. 22 pl. 4° (B/5079)
- TUNAKAN, DR. SENİHA: *Bodrum-Dirmil kazısı iskeletleri.* Belleten XXVIII, 111 (1964)'den ayrı bs. S. 361-371 2 pl. 8° (A.11/7691).
- TUNÇAY, RAUF: *Türklerde oyma sanatı ve Edirne'deki ikinci Bayezid Camiinin tahta oyma süslemeleri.* "Edirne" armağan kitabından ayrı bs. S. 255-256 3 pl. 8° (A.11/7662).
- TURAN, PROF. OSMAN: *Orta çağlarda Türkiye Kıbrıs münasebetleri.* Belleten, XXVIII, 110 (1964)'den ayrı bs. S. 209-227. 8° (A.11/7698).
- Turkoman, Rugs: Önsöz: Joseph V. McMullan. Giriş ve notlar: Christopher Dunham Reed.* Cambridge 1966 Fogg Art Museum Harvard University. 64 S. 8° (A. 11/8301).
- TÜMTÜRK, ALİ MUHLİS: *Şapka Devrimi 41 nci yıldönümünde: Yanlış bilinen bir gün.* Cumhuriyet gazetesi. 23 - 25/8/1966. 3 S. 4° (B/5159).
- TVERİTİNOVA, ANNA S.: *L'importance des sources orientales pour l'histoire en général et pour l'histoire de la culture des peuples Balkaniques.* Actes du Colloque International de Civilisations Balkaniques. (1962)'den ayrı bs. S. 49-52. 8° (A. 11/8361).
- ULAŞ, BAHİR: *Milletlerarası Kurumlar.* Ankara 1966 Kardeş Matbaası. 210+VII S. = Ulaş Yayınları: IV. 8° (A.11/8369).
- UNAT, DR. İLHAN: *Nottebohm kararı ve tabiiyetin gerçekliği ilkesi.* Ankara 1966 Sevinç Matbaası. XVIII+112 = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No.: 205-187. 8° (A.11/8305).
- UNAT, DR. İLHAN: *Türk vatandaşlık hukuku (Metinler-mahkeme kararları).* Ankara 1966 Sevinç Matbaası. XXV+702 S. = A. Ü. Siyasal Bilgiler Fak. Yay. No: 203 - 185. 8° (A. 11/8306).

- UNDERWOOD, PAUL A.: *The Kariye Djami. 3 Cilt.* New York 1966 Pantheon Books. = Bollingen Series LXX. 4° (B/5169).
- UZLUK, PROF. DR. FERIDUN NAFİZ: *Edirne kitaplığındaki tıp yazmaları.* "Edirne" armağan kitabından ayrı bs. S. 321-335 5 pl. 8° (A.11/7656).
- UZUNÇARÇILI, ORD. PROF. İ. HAKKI: *Bonapart'ın Cezzar Ahmet Paşa'ya mektubu ve Akká muhasarasına dair bir deyiş.* Belleten XXVIII, 111 (1964)'den ayrı bs. S. 451 - 457 1 pl. 8° (A.11/7693).
- UZUNÇARÇILI, İ. H.: *Dârendeli İzzet Mehmed Paşa.* Belleten XXVIII, 110 (1964)'den ayrı bs. S. 235-247 1 pl. 8° (A.11/7677).
- UZUNÇARŞILI, İ. HAKKI.: *Fatih Sultan Mehmed'in veziri âzamlarından Mahmud Paşa ile Şehzade Mustafa'nın araları neden açılmıştı?* Belleten XXVIII, 112 (1964)'den ayrı bs. S. 719-728 1 pl. 8° (A.11/7680).
- ÜÇOK, DOÇ. DR. BAHRIYE: *İslâm devletlerinde kadın hükümdarlar.* Ankara 1965 T.T.K. Basımevi = Türkiye İş Bankası Kültür Yay. 8° (A.11/7781).
- ÜLMAN, A. HALUK—FRANK TACHAU: *Turkish politics: The attempt to reconcile rapid modernization with democracy.* The Middle East Journal (1965)'den ayrı bs. S. 153-168. 8° (A.11/8443).
- ÜNAYDIN, RUŞEN EŞREF: *Atatürk'ün hastalığı.* Ankara 1959 T.T.K. Basımevi. 51 S. VIII pl. = Türk Tarih Kurumu Yay. XVI seri No. 1. 8° (A.11/8390).
- ÜNVER, ORD. PROF. DR. SÜHEYL: *Bursa şer'îye sicillerinde askerî hükümler ve kayıtlara dair notlar.* Belleten XXVIII, 112 (1964)'den ayrı bs. S. 769-772. 8° (A.11/7681).
- ÜNVER, ORD. PROF. DR. A. SÜHEYL: *Edirne medeniyetimiz ve tezyint misâlleri.* "Edirne" armağan kitabından ayrı bs. S. 233-253. 8° (A.11/8261).
- ÜNVER, ORD. PROF. DR. A. SÜHEYL: *Edirneli iki ince oymacımız.* "Edirne" armağan kitabından ayrı basım. S. 347-349 1 pl. 8° (A.11/7655).
- ÜNVER, ORD. PROF. DR. A. SÜHEYL: *Resmine göre Tanzimat-ı Hayriye ilânı merasimi.* Belleten XXVIII, 112 (1964)'den ayrı bs. S. 701-704 1 pl. 8° (A.11/7682).
- ÜNVER, ORD. PROF. DR. A. SÜHEYL—DR. BEDİ N. ŞEHSUVAROĞLU: *Türkiye'de cüzam tarihi üzerine araştırmalar. 2 kısım.* İstanbul 1961 İsmail Akgün Matbaası. 38 S. = İ. Ü. Tıp Tarihi Ens. Sayı: 58. 8° (A.11/8276).
- VAILLANT, JOANNEM: *Numismata Imperatorum, Augustarum et Caesarum, à populis Romanæ ditionis Graecæ loquentibus ex omni module Percussa.* Paris 1698 Andreae Cramoisy. XVI+490 S. 4° (B/4836).
- VAILLANT, JOANNEM: *Numismata Imperatorum Romanorum.* 3 cilt. Romae 1743 Joseph Lazzarini. 4° (B/4835).
- VAN DEN GHEYN, J.: *Les populations Danubiennes.* Bruxelles Alfred Vromant. Extrait de la Revue des Questions scientifiques. 29 S. 8° (A.11/7249).
- VANEL, A.: *Piconographie du dieu de l'Orage. Dans le Proche-Orient ancien jusqu'au VIIe siècle avant J. C.* Paris 1965 J. Gabalda. 200 S. = Cahiers de la Revue Biblique 3. 8° (A.11/7705).
- Verhandlungen des XIII. Internationalen Orientalisten-Kongresses Hamburg September 1902.* Leiden 1904 E. J. Brill. XIII+479 S. 8° (A.11/7910).
- WEIL, GOTTHOLD: *Grundriss und System der Altarabischen Metren.* Wiesbaden 1958 Otto Harrassowitz. 134 S. 8° (A.11/7798).

- WERNER, ERNST: *Akritai und Ghazi. Studia Byzantina*. Beiträge zum XIII. Internationalen Byzantinistenkongress in Oxford 1966'dan ayrı bs. S. 27-47. 4° (B/5165).
- WHITNEY, FRANCES: *Amerikan tarihinin ana hatları*. Ankara 1965 Rüzgârlı Matbaa. 167 S. 8° (A.11/8298).
- WILSON, SIR ARNOLD T.: *Mesopotamia 1917-1920. A clash of loyalties..* London 1931 Oxford University Press. XVII+420 S. 18 pl. 2 Hr. 8° (A.11/8421).
- WISSMANN, HERMANN v.: *Sammlung Eduard Glaser III. Zur Geschichte und Landeskunde von Alt-Südarabien*. Wien 1964 Hermann Böhlau. 485 S. = Öst. Ak. d. Wiss. Philos. Hist. Kl. Sitzungsab. 246. Band. 8° (A.11/8331).
- WITTEK, PAUL: *Miscellanea*. Türkiyat Mecmuası XIV (1965)'den ayrı bs. S. 263-275. 8° (A.11/8165).
- WOLFF, JOSEPH REV.: *Narrative of a mission to Bekhara, in the years 1843-1845, to ascertain the fate of Colonel Stoddart and Captain Conolly*. London 1846 John W. Parker. XXVII+515 S. 1 pl. 8° (A.11/8437).
- WORDHINGTON, E. B.: *Middle East science. A survey of subjects other than agriculture*. London 1964 His Majesty's Stationery Office. XIII+239 S. 2. Hr. 8° (A.11/8431)
- YAPOV, PETIR: *Gotse Delçev*. Sofiya 1966 Voenno İzdatelstvo. 281 S. 8° (A.11/8366).
- YDE, JENS : *Material culture of the Waiwai*. Copenhagen 1965 The National Museum. X+318 S. 1 harita. = Nationalmuseets Skrifter Ethnografisk Roekke x. 4° (B/5110).
- ZAYONKOVSKIY, A.: *Persidskiy istoçnik po istorii Ak-koyunlu. (Po povodu Turetskogo izdaniya)*. Narodi Azii i Afriki. 4 (1965)'den ayrı bs. S. 198-201. 8° (A.11/8175).
- ZEMAŞERİ, EBU'L-KASIM MAHMUD B. ÖMER: *Pişrev-i Edeb (Mukaddemetü'l Edeb)*. Neşr.: Seyyid Muhammed Kazım. 2 Cüz. Tahran 1963. 522+399 S. = İntişarat-ı Danişgâh-ı Tehran Nr. 848. 8° (A.11/8154).
- ZORLUTUNA, SALİH: *XVII. yüzyılın ikinci yarısında Edirne'nin sahne olduğu şâhâne sünnet ve evlenme düğünleri*. "Edirne" armağan kitabından ayrı bs. S. 265 - 269. 8° (A.11/7658).

D E R G İ L E R *

- Acta Antiqua XIV, 1 - 2 (1966).
- Acta Archaeologica (Academiae Scientiarum Hungaricae XVII, 1 - 4 (1966).
- Acta Ethnographica XV, 1 - 2 (1966).
- Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae XII, 1 - 2 (1966).
- Acta Historica XII, 1 - 2 (1966): *Le XII - ème Congrès International des Sciences Historiques*. S. 1 - 23.

* Dergilerde yalnız Türkiye ve Türklerin tarihini ilgilendiren makalelerin adları verilmiştir.

Acta Orientalia XIX, 2 (1966).

Das Altertum VIII (1962) - XII, 1 - 3 (1965): XII - E. FABIAN, *Byblos, Kypem und minoisches Kreta*. S. 3 - 14. K. K. RIEMSCHEIDER, *Fünfzig Jahre Hethitologie*. S. 174 - 186.

The American Historical Review LXXI, 4 (1966); LXXII, 1 (1967).

American Journal of Archaeology LXX, 3, 4 (1966): M. J. MELLINK, *Excavations at Karataş-Semayük in Lycia, 1965*. S. 245 - 254. J. L. ANGEL, *Appendix: Human skeletal remains at Karataş*. S. 255 - 258. R. S. YOUNG, *The Gordion campaign of 1965*. S. 267 - 278. M. J. MELLINK, *Archaeology in Asia Minor: Addenda*. S. 279 - 282. M. C. ASTOUR, *Aegean place-names in an Egyptian inscription*. S. 313 - 318.

American Journal of Philology LXXXVII, 2 - 4 (1966).

Anatolian Studies XVI, (1966): C. A. BURNEY, *A first season of excavations at the Urartian citadel of Kayalıdere*. S. 55-112. D. H. FRENCH, *Excavations at Can Hasan, 1965, fifth preliminary report*. S. 113-124. S. JAMESON, *Two Lycian families*. S. 125 - 138. A. TODD, *Aşıklı Höyük-A protoneolithic site in Central Anatolia*. S. 139 - 164. J. MELLAART, *Excavations at Çatal Hüyük, 1965, fourth preliminary report*. S. 165 - 192. J. BOARDMAN, *An Anatolian Greek belt handle*. S. 193 - 194.

A. Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi XXIII, 1 - 2 (1965): R. ÇİNER, *Acemhüyük iskeleti*. S. 1-24. K. YALVAÇ, *Eski Babil'de kız eulâdın miras meselesi*. S. 31 - 36. B. B. PIOTROVSKİY, *Urartu dini*, S. 37-48. Y. Yücel, *Çobanoğulları beyliği*. S. 61-74.

Y. ÖZKAYA, *Anadolu'daki Yeniçerilerin düzensizliği ile ilgili belgeler ve İzmir'de Yeniçerilerin kaldırılması hakkında bir belge*. S. 75 - 90.

Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi XXI, 1,2 (1966): XXI, 1 — B. SAVCI, *Osmanlı Türk reformlarının (İslâhat hareketlerinin bir batı demokrasisini doğurma çabaları)*. S. 107 - 124. M. GÖNLÜBOL - H. ULMAN, *Türk dış politikasının yirmi yılı 1945 - 1965*. S. 143-182.

Annali XV (1965): F. C. FENSHAM, *The destruction of mankind in the Near East*. S. 31-38. R. R. DI MEGLIO, *II commercio arabo con la Cina dal x secolo all'avvento dei Mongoli*. S. 87 - 104.

Antropoloji I, 2 : E. BOSTANCI, *Beldibi kazılarında çıkan önemli sanat eserleri*. S. 21-31. F. OZANSOY, *Fauni-zon bilimleri ışığında Çanakkale çevresi neojen stratigrafisi ve neojen paleografyasında bölgede tabii rejimler problemi: Karasal-Denizsel-Somatr ve Karasal*. S. 32 - 55. R. ÇİNER, *Bodrum-Müskebi kazısı iskelet kalıntılarının tetkiki*. S. 56 - 81. M. GÖNÜL, *Dokumacılığın tarihçesi ve en eski dokuma aletleri*. S. 82-101. N. ERDENTÜĞ, *A few studies of etnology*. S. 102 - 106. O. ACIPAYAMLI, *Mesken'in etnografya ve folkloru ile ilgili anket*. S. 143-157.

Anthropos LX, 1 - 6 (1965).

Antike Kunst IX, 2 (1966): P. AMANDRY, *Situles à reliefs des princes de Babylone*. S. 57-71, S. HAYNES, *Neue etruskische Bronzen*. S. 101 - 105.

Anzeiger, Österreichische Akademie 102 (1965): F. K. DÖNER, *Kommagene. Das Land-ubi ferrum nascitur* S. 1-7. R. HANSLIK, *Die Aemterlaufbahn des Tacitus im Lichte der Aemterlaufbahn seiner Zeitgenossen*. S. 47-60. A. J. PFIFFIG-H. IZBICKI, *Die etruskischen Zahlwörter von eins bis sechs. Bericht über die Behandlung des Problems mit Hilfe einer elektronischen Datenverarbeitungsmaschine*. S. 61-76. F. EICHLER,

- Die österreichischen Ausgrabungen in Ephesos im Jahre 1964.* S. 93-109. H. GOTTSCHALK, *Die Rezeption der antiken Wissenschaften durch den Islam.* S. 111-134.
- Archaeologiai Ertesítő 92,2 (1965).
- Archaeological Reports for 1965-66: K. NIKOLAOU, *Archaeology in Cyprus, 1961-66.* S. 27-43.
- Archäologische Bibliographie 1964.
- Arschäologischer Anzeiger 4 (1965); 1,2 (1966): 4 (1965) — R. M. BOEHMER, *Zur Datierung der Nekropole B von Tepe Sialk.* S. 802-822. *Takht-ı Suleiman und Zendan-ı Suleiman. Vorläufiger Bericht über die Ausgrabungen in den Jahren 1963 und 1964.* S. 619-802. 1 (1966) — A. GREIFENHAGEN, *Ein architektonisches Terracottarelieff aus Kleinasien.* S. 44-47. J. MELLAART, *Excavations at Çatal Hüyük 1965.* S. 1 - 15. 2 (1966) — H. -G. BUCHHOLZ, *Tönerne Rasseln aus Zypern.* S. 140-186. K. OTTO-DORN-M. ÖNDER, *Bericht über die Grabung in Kobadabad (Oktober 1965).* S. 170 - 190.
- Archiv Orientalni XXXIV, 3, 4 (1966): XXXIV, 4 — I. FUHR, *Ein sumerischer Tierarzt.* S. 570-573.
- Archivo de Prehistoria Levantina X, XI 1963.
- Arhaiologiki Efemeris (1962, 1963).
- Arsbok 1966.
- Asia Major XII, 1, 2 (1966).
- Asian and African Studies I (1965): J. BLASKOVIS, "Gönül" - Güğül. S. 49-52. G. HAZAI, *Un texte osmanlı-turc en transcription latine du XVIIe siècle.* S. 104-111.
- Athenaeum XLIV, 1-2 (1966).
- Balkan Studies VII, 1 (1966): H. BATOWSKI, *The failure of the Balkan Alliance of 1912.* S. 111 - 122. A. L. HORNİKER, *Ottoman-Turkish diplomatics. A guide to the literature.* S. 135 - 154.
- Bayerische Vorgeschichtsblätter XXX, 1/2 (1965).
- Biblica XLVII, 2, 3 (1966).
- Biblical Archaeologist XXIX, 2 (1966): D. G. MITTEN, *A new look at ancient Sardis.* S. 38 - 68.
- Bibliotheca Classica Orientalis X, 6 (1965); XI, 1 (1966).
- Bibliotheca Orientalis XXIII, 3-4 (1966).
- The Bodleian Library Record VII, 5 (1966).
- Bulletin of the American Schools of Oriental Research 182, 183 (1966): G. HANFMANN, *The eighth Campaign at Sardis (1965).* S. 2-54.
- Bulletin de Correspondance Hellénique XC, 1,2 (1966): O. MASSON, *Kypriaka II-III.* S. 1-31. V. KARAGEORGHIS, *A propos de quelques représentation de chars sur des vases chypriotes de l'âge du fer.* S. 101-118. V. KARAGEORGHIS, *Chronique des fouilles et découvertes archéologiques à Chypre en 1965.* S. 297-389.
- Bulletin of the Institute of Historical Research XXXIX, 100 (1966).
- Bulletins et Memoires de la Société d'Anthropologie de Paris. VII, 1-3; VIII, 1-4; IX, 1, 2; X, 1-2.
- Bulletin du Musée de Beyrouth XVIII (1965).
- Bulletin des Musées Royaux d'Art et d'Histoire XXXVI (1964).
- Bulletin of the School of Oriental and African Studies XXIX, 3 (1966).

- Bulletin Scientifique, Section B II, 5-8 (1966).
 Bulletin Signalétique Sciences Humaines XX, 2-4 (1966).
 Bulletin de la Société d'Histoire et Archéologie de Genève XIII, 2 (1965).
 Bustan 2-4 (1966): 2-3 — G. DOERFER, *Die Türken-Mittler kultureller und sprachlicher Strömungen in Eurasien*. S. 24-32.
 Byzantinische Zeitschrift LIX, 1, 2 (1966): G. P. SCHIEMENZ, *Eine unkekannte Felsenkirche in Göreme*. S. 307-333.
 Byzantinoslavica XXVI, 2 (1965): E. WERNER, *Johannes Kantakuzenos, Umur Pasa und Orhan*. S. 255-276. J. FOLDA, *The fourth crusade, 1201-1203*. S. 277-290.
 Byzantion XXXIV, 1(1964); XXXV, 2 (1965); XXXVI, 1 (1966): XXXVI — E. JANSSENS, *Le pays de Trébizonde*. S. 97-126. F. THIRIET, *La situation religieuse en Crète, au début du XVe siècle*. S. 201-212.
 Cahiers de Civilisation Médiévale IX, 1,2 (1966).
 Cahiers du Monde Russe et Soviétique VI, 4 (1965); VII, - 3 (1966): VII-1: C. LEMERCIER-QUELQUEJAY, *Les Kalmuks de la Volga entre l'Empire Russe et l'Empire Ottoman sous le règne de Pierre le Grand*. S. 63-76. VII-2: C. LEMERCIER-QUELQUEJAY, *La campagne de Pierre le Grand sur le Prut*. S. 221-233. J. REYCHMAN, *Le commerce polonais en mer Noire au XVIIIe siècle par le port de Kherson*. S. 234-248. VII-3: A. BENNIGSEN, *Un témoignage français sur Chamil et les guerres du Caucase*. S. 311-322.
 Les Cahiers de Tunisie XIII, 49-52 (1965).
 Central Asian Review VIII (1960)-XIV (1966).
 Central Asiatic Journal X, 3-4 (1965); X, 3-4 (1965); XI, 1 (1966): X, 3-4 (1965) — *Proceedings of the VIIth meeting of the permanent international Altaistic Conference 29 Augustus-3 September 1964*. XI, 1 (1966) — *Dedicated to Prof. Z. V. Togan*.
 Coğrafya Araştırmaları Dergisi 1 (1966): D. BEDİZ, *XIX. asırda Türkiye'nin coğrafya sahasındaki büyük hamlesi ve milletlerarası bir yarışmada Türk başarısının 90. yıldönümü*. S. 17-24.
 Cultura Turcica 1, 2 (1964) II, 1 (1965) : II,1 (1965) - O. ASLANAPA, *Les établissements Turcs d'enseignement à travers l'histoire*. S. 42-50. F. TEVETOĞLU, *Atatürk's Soviet policy*. S. 51-55. E. KURAN, *Research on Turkish history and culture in the U. S. A.* S. 63-68. A. KURAT, *Die Berichte der deutschen Generale Liman von Sanders, Brosant und Hans von Seeckt über die militärische Lage der Türkei während des ersten Weltkrieges*. S. 69-103.
 Dergi 44, 46 (1966): 46-E. M. KIRIMAL, *Çarlık Rusyası hâkimiyeti altında Kırım*. S. 51-61.
 Dışişleri Bakanlığı Belleteni 15 (1965)-23(1966): 19-Ü. H. BÜYÜLKEN, *Etüt, araştırma ve makaleler*. S. 29-35.
 Documente privind Istoria României V (1962).
 Doğu Dilleri 1, 2 (1966).
 Durham University Journal LIX, 1 (1966).
 The Encyclopaedia of Islam vol. III fas. 43-44: *Hamdânids-Hasanî*; 45-46-*Hasanî-Hilâl*.
 Encyclopédie de l'Islam III, 43-44: *Hamdanides-Hasan Fehmî*; 45-46-*Hasan Fehmî -Hikâya*.
 Erasmus XVII, 23-24: XVIII, 1-18 (1966).

- L'Ethnographie 58-59 (1964-65).
 Ethnology V, 3, 4 (1966).
 Etudes Littéraires VI, 3-4 (1965): *Comparaison entre le "Chahnamah" de "Firdawsi" et l'Iliade et l'Odyssee d'Homère*. S. 265-286. L'Imam Mohamad al-Ghazali. S. 287-318.
 Expedition VIII, 2, 3 (1966).
 The Florida Anthropologist XIX, 2-3 (1966).
 Fornvännen 61 (1966).
 Germania XLIII, 2 (1965); XLIV, 1 (1966).
 Glasnik, na Institutot za Naučnanania Istoriya IX, 2 (1965).
 Godišen Sbornik 17-18 (1966): H. ANDONOV-POLJANSKI, *Der Handel und die Schiffart zwischen Rijeka (Fiume und die Türkei in der zweiten Hälfte des XIX Jahrhunderts*. S. 123-126.
 Göttinger Jahrbuch 1966.
 Halkevleri Dergisi 1 (1966) Özel sayı: M. ÖNDER, *Atatürk ve Müzeler*. S. 13-14.
 Hamizrah Hehadash XV, 4 (1965); XVI, 1, 2 (1966).
 Harp Tarihi Vesikaları Dergisi XV, 55-57 (1966).
 Harvard Journal of Asiatic Studies XXVI (1966).
 Hebrew Union College Annual XXXVII (1966).
 Hesperia XXXV, 1-3 (1966): D. B. THOMPSON, *Three centuries of Hellenistic terracottas, VII th early first century B. C. S.* 1-19.
 Historical Abstracts XII, 1 (1966).
 The Historical Journal IX, 2, 3 (1966).
 Historical Journal, Univ. of Birmingham X, 1 (1965): J. J. WILKES, *The military achievement of Augustus in Europe: with special reference to Illyricum*. S. 1-27.
 L'Homme V, 3-4 (1965); VI, 1-3 (1966).
 Iraq XXVIII, 1, 2 (1966): G. LAMBERT, *Ancient Near Eastern seals in Birmingham collections*. S. 64-83. P. HULIN, *Inscribed fragments of a statue from Nimrud*. S. 84-88. C. J. GADD, *Some contributions to the Gilgamesh epic*. S. 105-122. W. VON SODEN, *Die Igi-gu-Götter in Altbabylonischer Zeit*. S. 140-145. D. J. WISEMAN, *Some Egyptians in Babylonia*. S. 154-158.
 Iran IV (1966): D. STRONACH-T. C. YOUNG, *Three octagonal Seljuq tomb towers from Iran*. S. 1-20. C. E. BOSWORTH, *Mahmud of Ghazna in contemporary eyes and in later Persian literature*. S. 85-92.
 Der Islam XLII, 2-3 (1966).
 Islam Ansiklopedisi 109: *Siret-i Anter-Sufrây*.
 İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi III-3,4 (1959-1960): Z. V. TOGAN, *Kazan hanlığında İslam kültürü*. S. 179-204. A. AYYUBİ, *Hint kültürü üzerinde Müslüman Türk tesirleri*. S. 205-210. K. JAHN, *Cihan tarihçisi olarak Reşidüddin*. S. 227-236.
 Israel Exploration Journal XV, 3, 4 (1965), XVI, 1, 2 (1966).
 İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası XXIV, 3-4 (1965); XXV, 1-3 (1966): XXV—O. TÜTENGİL, *Türkçede ilk iktisat kitabı konusu ve yeni bir eser üzerine notlar*. S. 141-150.
 İstorijski Časopis XIV-XV (1963-1965).
 Jahrbuch, Akademie der Wissenschaften, 1965.

- Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts LXXX (1965): V. KARAGEORGHIS, *Some Cypriote painters of bulls in the Archaic period*. S. 1-17. C. MANGO, *Constantinopolitana*. S. 305-336.
- Jahrbücher für Geschichte Osteuropas XIV, 2, 3 (1966): W. BIHL, *Das im Herbst 1914 geplante Schwarzmeer-Unternehmen der Mittelmächte*. S. 362-366.
- Journal of the American Oriental Society LXXXV, (1965); LXXXVI, 1-3 (1966): LXXXV—R. M. SAVORY, *The office of Khalifat al-khulafā under the Safawids*. S. 497-501. LXXXVI—C. M. KORTEPETER, *Ottoman Imperial policy and the economy of the Black Sea Region in the sixteenth century*. S. 86-112. J. E. MANDAVILLE, *The Ottoman Court records of Syria and Jordan*. S. 311-318.
- Journal Asiatique CCLIII, 2 (1965).
- Journal of Cuneiform Studies XX, 1-4 (1966): W. F. LEEMANS, *Some dateless computed lists of longitudes of characteristic planetary Phenomena from the Late-Babylonian period*. S. 1-33. A. AABOE—A. SACHS, *Cuneiform texts in the collection of Dr. Uga Cissa*. S. 34-47. W. F. LEEMANS, *King Alumbiumu*. S. 48-49. S. GREENGUS, *Old Babylonian marriage ceremonies and rites*. S. 55-72. J. J. FINKELSTEIN, *The genealogy of the Hammurapi Dynasty*. S. 95-118. M. CIVIL, *Notes on Sumerian Lexicography, I*. S. 119-124. A. GOETZE, *On paragraph 163, 164/5 and 176 of the Hittite Code*. S. 128-132.
- Journal of the Economic and Social History of the Orient VIII, 3 (1965); IX, 1-2 (1966): VIII—S. PEMBROKE, *Last of the Matriarchs: A study in the inscriptions of growth in an imperial city*. S. 1-27.
- The Journal of Hellenic Studies LXXXVI (1966).
- Journal of Near Eastern Studies XXV, 3 (1966): H. J. KANTOR, *Landscape in Akkadian Art*. S. 145-152. R. S. ELLIS—B. BUCHANAN, *An old Babylonian gameboard with sculptured decoration*. S. 192-202.
- Journal of the Pakistan Historical Society XIV, 2-4 (1966).
- Journal of the Royal Asiatic Society 1, 2-4 (1966).
- Journal of the Warburg and Courtauld Institutes XXIX (1966).
- Kirche im Osten IX (1966).
- Kirjath Sepher XLI, 3, 4 (1966).
- Kratkie Soobščeniya İnstituta Narodov Azii 69 (1965).
- Letopis XVI (1966).
- Levéltaı Közlemedenek 2 (1965).
- Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü Dergisi 66 (1966).
- Mandrider Mitteilungen 3 (1962)-6(1965).
- Majalla-i Ulüm-ı İslâmiya VI, 1-2 (1965).
- Man 1, 2-4 (1966).
- Memoires et Documents, Soc. d'Hist. et d'Arch. de Geneve XLIII (1966).
- Memoirs of the Research Department of the Toyo Bunko 22 (1963), 24 (1965).
- The Metropolitan Museum of Art Bulletin XXIV, 10; XXV, 1-4.
- Middle East Journal XX, 2-4 (1966): R. H. ELDRIDGE, *Emigration and the Turkish Balance*. S. 296-316. R. AKTAN, *Problems of land reform in Turkey*. S. 317-334. N. EREN, *Financial aspects of Turkish planning*. S. 187-195. J. S. SZYLIOWT CZ, *The Turkish elections: 1965*. S. 435-587.

- Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung LXXIX (1964).
- Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Roemische Abteilung 72 (1965): G. CAMPOREALE, *Considerazioni sui leoni di epoca orientalizzante*. S. 1-14. A. GERKAN, *Grundlagen für die Herstellung des Maussolleions von Halikarnassos*. S. 217-225.
- Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft zu Berlin 97 (1966): Vorläufiger Bericht über die Ergebnisse der Ausgrabungen in Boğazköy in den Jahren 1964 und 1965.
- The Muslim World LVI, 3, 4 (1965); LVII, 1 (1967): LVI - J. LONDON, *English help for victims of the Turks, 1590*. S. 199-200. *Islam in Politics*. S. 235-307.
- Narodi Azii i Afriki No. 3, 4, 5 (1966).
- Orientalia. XXXV, 3 (1966): A. FALKENSTEIN, *Sumerische Bauausdrücke*. S. 229-246
- Orientalia Suecana XIV (1965)-XV (1966): C. NYLANDER, *Remarks on the Urartian Acropolis at Zernaki Tepe*. S. 141-154.
- Oriente Moderno XLV, 7-12 (1965).
- Orta Doğu 50(1966)-57(1967): 56-M. A. KIŞLALI, *Türkiye-Sovyet Rusya münasebetleri, 1921-1966*. S. 17-22.
- Österreichische Zeitschrift für Volkskunde XX, 2 3 (1966).
- Palaeologia XII, 2-4 (1965).
- Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland XCVII (1966).
- Przeglad Orientalistyczny 2 (1966): M. LABECKA-KOECHEROWA, *Les jeux des festivals à l'époque Ottomane*. S. 105-115.
- Radovi 1 (1963): N. FILIPOVIC, *A study in some questions of the earlier history of the Ottoman timar*. S. 61-118.
- Rassegna Storica del Risorgimento LIII, 2-4 (1966).
- Report of the Department of Antiquities Cyprus, 1966.
- Review of International Affairs XVII, 392-395: A. Ş. ESMER, *Evolution and revolution in Turkey*. S. 11 - 13.
- Revue d'Assyriologie et d'Archéologie LX, 1 (1966): M. CIVIL-R. D. BIGGS, *Notes sur des textes sumériens archaïques*. S. 1-16. A. L. OPPENHEIM, *Mesopotamia in the early history of Alchemy*. S. 29-45. K. WILSON, *Leprosy in ancient Mesopotamia*. S. 47-58. K. DELLER-S. PARPOLA, *Die Schreibungen des Wortes etinnu "Baumeister" im Neuassyrischen*. S. 59-70.
- Revue des Etudes Islamiques XXXIII (1965).
- Revue des Etudes Sud-Est Européennes III, 1-2 (1965): N. A. OIKONOMIDES, *Recherches sur l'histoire du Bas-Danube aux Xe-XIe siècles: La Mesopotamie de l'Occident*. S. 57-80. M. GUBOĞLU, *L'historiographie Ottomane des XVe-XVIIIe siècles*. S. 81-94. C. GÖLLNER, *Der Türke in der dramatischen Literatur des 16. Jahrhunderts*. S. 131-154. L. P. MARCU, *Some aspects of the laicization of Moslem family in Dobrudja (end of the 19th. century-first decades of the 20th century)*. S. 191-228.
- Revue de Synthèse 41-42 (1966).
- Rivista degli Studi Orientali XLI, 2, 3 (1966).
- Rocznik Orientalistyczny XXVI, 1 (1962); XXIX, 2 (1965) XXVI, 1 (1962)-J. RYPKA, *Textkritisches zu Nizamis "Haft Paykar"*, 3. -4 *Gasang*. S. 85-96.

- Romanistisches Jahrbuch XVI (1965).
 Ruperto-Carola XVIII, 39 (1966); 40 (1966): 40-F. B. FLORESCU, *Das Siegesdenkmal Trajans in Adamklissi*. 105-113. E. MEYER, *Schliemann und Virchow in Troja*. S. 114-118. K. BITTEL, *Archäologie heute*. S. 119-128.
 Saeculum XVII, 1-2 (1966).
 Sanat Tarihi Yılığ 1964-1965: J. CARSWELL, *A minor group of late Turkish pottery*. S. 1-15. O. ASLANAPA, *İznik'te Sultan Orhan İmaret Camii kazısı. Die Ausgrabungen der Sultan Orhan İmaret Moschee von İznik*. S. 16-38. J. REYCHMANN, *İstanbul'da eski Lehistan devleti elçiliğinin yerine dair. La Question de l'emplacement de l'ancienne Ambassade de Pologne a Istanbul*. S. 39-59. S. YETKİN, *Türk çini sanatından bazı önemli örnekler ve teknikleri. Some important patterns and techniques of Turkish tiles*. S. 60-102. N. ATASOY, *Türk minyatüründe tarihî gerçekçilik. Historischer Realismus in der Türkischen Miniatur Malerei*. S. 103-109. S. ÖGEL, *Anadolu ağaç oymacılığında mail kesim. Der Schrägschnitt in Anatolischer Holzornamentik*. S. 110-119. H. KARAMAĞARALI, *Çorum Ulu Camii'ndeki minber*. S. 120-142. M. SÖZEN, *Oba Pazarı çevresi ve Oba Medresesi*. S. 143-155. P. KARAHASAN, *İstanbul Sultan Selim Camii hakkında*. S. 183-187. B. YÖRÜKAN, *Topkapı Sarayı Müzesindeki albümlerde bulunan bazı rulo parçalar*. S. 188-201.
 Schweizerisches Landesmuseum, Zürich 74 (1965).
 Sitzungsberichte der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Klasse für Sprachen, Literatur und Kunst, Jahrg. 1966 Nr. 1-3.
 Son Çağ 22 - 23 (1966).
 Sovetskaya Arheologiya 1 (1967).
 Soviet Anthropology and Archeology IV, 3-4 (1966); V, 1: IV, 4- A. V. VİNOGRADOV-S. V. LOPATİN - E. D. MAMEDOV, *The Turquoise of the Kyzyl-Kum*. S. 11-28.
 Soviet Studies in History IV, 4 (1966); V, 1 (1966): V. V. STRUVE, *Some aspects of the Social Development of the Ancient Orient*. S. 13-21.
 Speculum XL, 3 (1965); XLI, 1-4 (1966): XLI, 1-A. LUTTRELL, *Intrigue, Schism and violence among the hospitallers of Rhodes: 1377-1384*. S. 30-48.
 Studi Etruschi XXXIV (1966).
 Studia et Acta Orientalia R. P. R. II (1960); III (1961): II - M. ALEXANDRESCU - DERSCA, *L'expédition d'Umur Beg d'Aydin aux bouches du Danube (1337 - 1338)*. S. 3-24. G. G. FLORESCU, *La procédure de l'investiture et le cérémonial de la réception du prince régnant Cuza a Constantinople*. S. 71-88. A. M. FRENKIAN, *L'épopée de Gilgamesh et les poèmes homériques*. S. 89-106. M. GUBOĞLU, *L'importance des matériaux documentaires orientaux existant dans les archives, bibliothèques et collections roumaines*. S. 107 - 118. M. A. MEHMET, *De certains aspects de la société Ottomane à la lumière de la législation (Kanûnname) du Sultan Mahomet II*. S. 127-160. J. REYCHMAN, *Les études orientales (islamiques) en Pologne*. S. 161-188. V. DINESCU-SZEKELY, *La rélité turque contemporaine dans les récents récits de Fahri Erdinç*. S. 25-38. G. G. FLORESCU, *Balcescu et la Porte Ottomane*. S. 45-68. E. FRANCES, *La féodalité byzantine et la conquête Turque*. S. 69-90. M. GUBOĞLU, *Evlîya Çelebi: De la situation sociale-economique des Pays Roumains vers le milieu du XVIIe siècle*. S. 153-196. M. A. MEHMET, *Un manuscrit Turc de la Bibliothèque de*

- l'Académie de la République Populaire Roumaine, concernant l'Empire Ottoman.* S. 209-234. III-T. BANATEANU, *Ethnographical notes on the Uigurs of the Turfan Oasis.* S. 3-14. G. BANATEANU, *The Urartu art a resulting from the archaeological researches carried on in soviet Armenia.* S. 65 - 92. M. GUBOĞLU, *The Turkish documents in the oriental section of the "V. Kolarov" library in Sofia and their importance for the history of the Rumanian lands.* S. 93-116. M. GUBOĞLU, *Dimitrie Cantemir-Orientalist.* S. 129-160. H. D. SIRUNİ, *The name of the city of Constantinople in Armenian and Turkish texts.* S. 161-176. H. STANESCU, *Turkish art monuments in Dobruja.* S. 177-190.
- Studia Albanica II, 1 (1965): J. KABRDA, *Quelques problèmes relatifs à l'étude de l'histoire de l'Albanie à l'époque de la domination Ottomane.* S. 83-86.
- Studia Historica Slovaca I - III.
- Studia Islamica XXIV (1966): G. - H. BOUSQUET, *Ibn Battuta et les institutions musulmanes.* S. 81-106.
- Studia Orientalia XXXIII: E. SALONEN, *Die Waffen der alten Mesopotamier.* 216. S. 36 Pl.
- Studies in Bibliography and Booklore VIII, 1 (1966).
- Studies in Islam II, 2 (1966); III, 3-4 (1966).
- Studii, Revista de Istorie 18 (1965): 25 de ani de la Moartea lui N. Iorga.
- Studii Şi Cercetari de Istorie Veche XIII, 2 (1962); XVI, 3-4 (1965); XVII, 1 (1966)
- Studii Şi Materiale de Istorie Medie V (1962).
- Syria XLIII, 1-2 (1966): M. C. F. A. SCHAEFFER, *Nouveaux témoignages du culte de EL et de Baal à Ras Shamra-Ugarit et ailleurs en Syrie-Palestine.* S. 1-19. J. M. AYNARD, *Coquillages mésopotamiens.* S. 21-37.
- Szazadok 100, 1-3 (1966).
- Şarkiyat Mecmuası VI (1966): C. KERAMETLİ, *Türk ve İslam Eserleri Müzesinde erken İslam devrine ait kitâbeler.* S. 19-22. F. TAUER, *Prag Üniversitesinde son yüzyılda Arapça, Farsça ve Türkçe tetkikleri.* S. 61-70. AYSIZ, *Kemalpaşa-oğlu'nun eserleri.* S. 71-112. S. EYİCE, *Konya ile Sille arasında Ak manastır, Manâkib al-'arîfin'-deki Deyr-i Eflâtun.* S. 135-160.
- Tarih Dergisi XVI, 21 (1966): T. GÖKBİLGİN, *Kanunî Süleyman'ın 1566 Szigetvar seferi sebepleri ve hazırlıkları.* S. 1-14. M. AKTEPE, *Mehmet Salâhî Bey ve mecmuasından bazı kısımlar.* S. 15-38. M. C. BAYSUN, *Cevdet Paşa'nın İskodra'ya me'muriyetine aid vesikalar.* S. 39-52. S. ÜNGÜN, *Vahîd Mahtumî ve Mora Fetihnamesi.* S. 63-76. H. ANDREASYAN, *Aktamar kilisesi.* S. 77-82. M. İLGÜREL, *Kösem Sultan'ın bir vakfiyesi.* S. 83-94. Ş. TEKİNDAĞ, *Fatih'in ölümü meselesi.* S. 95-108. C. ORHUNLU, *Osmanlı Türkleri devrinde İstanbul'da kayıkçılık ve kayık işletmeciliği.* S. 109-134.
- Tarih Mecmuası (Hayat) 5-8 (1966).
- Toho Gakuho 37 (1966).
- The Toyo Gakuho 48, 3, 4 (1966); 49, 1 (1966).
- Törtenelemi Szemle VIII, 4 (1965).
- Türk Ansiklopedisi fas. 110-112.
- Türk Dili 178-186.
- Türk Dili için, Türk basınında çıkan Türk Dili ile ilgili makaleler 1-1V.

- Türk Etnografya Dergisi VII-VIII (1964/65): S. Eyice, *Büyük balık küçük balığı yutar*. S. 5-7. H. KARAMAĞARALI, *Mevlâna'nın türbesi*. S. 38-42. M. ÖNDER, *Selçuklu devri Konya halıları*. S. 46-49. B. YÖRÜKAN, *Topkapı Sarayı Müzesinde bulunan dört albüme ve bu albümler üzerindeki çalışmalara toplu bakış*. S. 50 - 58.
- Türk İdare Dergisi XXXVI, 300-303 (1966).
- Türk Kültürü 45 (1966) - 52 (1967) : 45 (1966) - *Hamdullah Suphi Tanrıöver sayıs.* 46 (1966) - *Ordu sayıs.*; 47 (1966) - *Köprülü sayıs.* 49 - *Atatürk' sayıs.* 50 - M. ERGİN, 50. sayımız ve *Ahmet Ateş*. S. 97-101. *Ahmet Ateş'in hayatı ve eserleri* (1917 - 1966). S. 102-113. E. KURAN, *Atatürk'ün demokrasi ve halkçılık anlayışı*; S. 143-145. 51 - Ş. ÜLKÜTAŞIR, *Tarihî törenlerimizden: Eski devirlerde Ertuğrul Gazi töreni*. S. 194-196. C. ORHONLU, *Birinci Milletlerarası Balkan Tetkikleri ve Güney-Doğu Avrupa Tetkikleri Kongresi- Sofya, 26 Eylül-1 Ağustos 1966*. S. 198-201. 52 - F. TEVETOĞLU, *Hafif Türkiye Komünist Partisi ve Türkiye Halk iştirakiyün Fırkası*. S. 255 - 268. C. ORHONLU, *Tarihin akışı içinde Balkanlar*. S. 278-282.
- Türk Kültürü Araştırmaları 1, 2(1964): I. KAFESOĞLU, *Ortaçağın Türk asıllı tarihçileri II*. S. 191-196. S. ÖGEL, *Anadolu Selçuklu sanatının önemli bir kaynağı Gazne sanatı*. S. 197-205. Ş. YETKİN, *İstanbul Türk ve İslam Eserleri Müzesinde bulunan bazı halı ve Rönesans ressamlarının eserleri*. S. 206-222. R. TUNCAY, *Edirne sanat eserlerindeki süslemeler*. S. 223-243. F. TİMURTAŞ, *Şeyhî'nin Harnâmesi üzerinde dil araştırmaları*. S. 254-281. H. ŞABANOVIÇ, *XVIII. asra kadar Yugoslavya ülkelerinde Türk-İslâm kültürü*. S. 282-309.
- Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni XIV, 3-4 (1965) XV, 1 (1966).
- Türkiye Bibliyografyası 1964 1-4 yıllık indeksler 1965 2-4.
- Türkiye Makaleler Bibliyografyası 1965-III.
- Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni 6-8 (1966): 7 - M. ÖNDER, *Fasıl'lardaki Hitit Anıtı*. S. 4-6. S. PINAR, *Arkeoloji Müzesindeki lâhit tipleri*. S. 6-10. 8 - M. ÖNDER, *Selçuklu ejderi*. S. 2-4.
- University Studies, Karachi II, 1-3 (1965): Y. A. HASHMİ, *The first Muslim siege of Constantinople*. S. 97-114.
- Ural-Altaysche Jahrbücher 37 (1965).
- Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx-Universität, Leipzig VIII (1958/59)-X(1961).
- Yağma 202-213.
- The Yale Revue LV, 4 (1966); LVI, 1, 2 (1966).
- Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft 116, 1 (1966).
- Zeitschrift für Kulturaustausch 3, 4 (1965): 1-3(1966).
- Zeitschrift für Schweizerische Archäologie und Kunstgeschichte XXIV, 1, 2 (1965/66)
- Zentralblatt der Bulgarischen Wissenschaftlichen Literatur 1 (1966): 2 (1963).
- Zion XXX, 3-4 (1965); XXXI, 1-4 (1966).

T A B L E D E S M A T I È R E S

Articles, Études :	Page
ÖNEY, GÖNÜL : Les Bas-reliefs figuratifs de "Hüdavent Hatun Türbe" a Niğde (en turc; 22 fig.).....	143
——— : Die Figurenreliefs an der Hüdavent Hatun Türbe in Niğde (traduction en allemand du précédent)	155
ÛÇOK, DOC. DR. BAHRIYE : Quelques régentes dans les Etats musulmans (en turc)	169
UZUNÇARŞILI, ORD. PROF. İ. HAKKI : Ecris-de teneur extrêmement violente-adressés au Sultan Süleyman le Magnifique et au Grand-Vizir Rüstem Paşa, pour se plaindre des agissements de l'Aga des Janissaires (sous le second viziriati de Rüstem Paşa) (en turc, 2 photocopies).....	191
ÛNVER, ORD. PROF. DR. SÜHEYL : Le Konya d'il y a soixante dix ans (en turc, 3 photocopies).....	201
HOWARD, HARRY N. : The Entry of Turkey into Worl War II (en anglais)..	221
 Bibliographie :	
TANSEL, F. A. : Dr. Olcay Öner toy, <i>Midhat Cemal Kuntay'ın Namık Kemal adlı eserinin Şahıs ve Eser adları İndeksi</i>	277
MANSEL, OR. PROF. DR. ARIF MÜFİD : Friedrich Karl Dörner, <i>Kommagene. Ein Wiederentdecktes Königreich</i>	283
Livres et Periodiques reçus à la Bibliothèque de la Société Turque d'Histoire durant le second semestre de 1966.....	287

BELLETEN

REVUE PUBLIÉE PAR LA
SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

Tome : XXXI

No. 122

April 1967

ANKARA - IMPRIMERIE DE LA SOCIÉTÉ TURQUE D'HISTOIRE

2001